

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA
Socialna pedagogika

1

Milka Podobnik

**PILOTSKI PROJEKT DELA Z OSEBAMI Z IZKUŠNJO BREZDOMSTVA –
»NEVID(e)NA LUBLANA«**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA
Socialna pedagogika

Milka Podobnik

**PILOTSKI PROJEKT DELA Z OSEBAMI Z IZKUŠNJO BREZDOMSTVA –
»NEVID(e)NA LUBLANA«**

Magistrsko delo

Mentor: dr. Bojan Dekleva

Somentorica: dr. Špela Razpotnik

Ljubljana, 2016

LJUBLJANA OSTAJAŠ

O. Ljubljana, moje mesto. Si res še moje?
Veš, v knjižnici še vedno dela tisti fant,
v izložbi me še vedno vabi tisti dragi gvant.

Študentje še vedno žrejo moko
in bruhajo sebi v roko.
In tisti kralj še vedno spi na pločniku.

Tista rdeča luč pri Levu še vedno nima smisla...
A jaz mislim, da nisem več ista.

Na troli še vedno žmrgoli črne energije,
tisto punco še vedno skrbijo strije.

Ona še vedno skriva svoje mnenje za nasmehom...
Njega je še vedno strah mojih dolgih objemov...

Ljubljana, hočem se ponovno zaljubiti vate!

Delo posvečam tebi, mesto Ljubljana, in tvojim ljudem, ker ste mi ljubezen.

Od srca hvala:

... Irena, ker si resnično ob meni in mi pomagaš do nevid(e)nega!

... Bojan, za tvoje radovednost in čudenje nad vsem.

...Špela, za tvojo toplino in ljubečo prisotnost.

... Jasmina, Mare, Marko, Tomo in Tomi, ker sem (bila) lahko priča vašim svetovom.

...tebi mami, ker ti ni vseeno.

POVZETEK

Delo se osredotoča na pilotski projekt vodenih ogledov mesta z imenom »Nevid(e)na Lublana«. Oglede izvajajo vodniki z izkušnjo brezdomstva, projekt pa poleg njih soustvarjata še študentki socialne pedagogike, profesorja, udeleženci vodenih ogledov ter predstavniki društva Kralji ulice.

Magistrsko delo temelji na teoretičnih izhodiščih, ki obravnavajo negotovost pri socialnopedagoškem delu ter soočanje z njo; strah pred brezdomci v povezavi s fizičnim izogibanjem; idejo osebnih zemljevidov mesta; pripovedovanje zgodb kot ustvarjanje prostora za vzpostavljanje resničnega dialoga in upora; problematiko brezdomstva in brezposelnosti ter socialno podjetništvo.

Namen empiričnega dela je preveriti, ali je projekt mestnih vodenj možno razviti in izpeljati v praksi skupaj z osebami z izkušnjo brezdomstva. Podatki, pridobljeni z intervjuji, zapisniki sestankov, transkripti vodenja in z refleksijami študentk koordinatork ter obiskovalcev, so kvalitativno obdelani in predstavljeni z metodo tematske mreže. Delo ponuja vpogled v prvo leto delovanja projekta ter je priložnost za učenje ustvarjanja sorodnih socialnopedagoških praks.

Ključne besede: socialnopedagoško delo, negotovost, brezposelnost, brezdomstvo, pripovedovanje zgodb, medskupinski dialog

ABSTRACT

The thesis focus on city tours pilot project called »Invisible Lublana«. Tours are guided by people who have experienced homelessness. The project is co-created by students of Social Pedagogy, professors, visitors of the guided tours and by the employees of association Kings of the Streets.

The thesis are based on theoretical assumptions about uncertainty in socialpedagogical work and how to deal with it; about fear of homeless in relation with physical avoidance; the idea of personal city maps; storytelling and creating of genuine dialogue, rebellion and the problem of unemployment amongst people who faced homelessness; social entrepreneurship.

The purpose of the empirical part is to check whether the project of city guided tours can be developed and implemented in practice, together with people who experienced homelessness. The data, obtained from interviews, meeting records, transcripts of guiding tour and reflections from students in the role of coordinators and visitors, is qualitatively processed and presented through the method of thematic networks. The thesis offer insights into first year of the project and gives the opportunity to learn about creating similar sociopedagogical practices.

Key words: social pedagogical work, uncertainty, unemployment, homelessness, storytelling, intergroup dialogue

KAZALO

1	UVOD.....	1
2	TEORETIČNI DEL.....	3
2.1.	NEGOTOVOST.....	3
2.2.	PRIPOVEDOVANJE ZGODB.....	5
2.2.1.	V odnosu z občinstvom.....	6
2.2.2.	Prostor med-skupinskega dialoga.....	8
2.2.3.	Upor ali ujetost v samo-predpisane scenarije?.....	9
2.3.	SOOČANJE Z NEGOTOVSTJO V SOCIALNI PEDAGOGIKI.....	11
2.3.1.	Socialni pedagog kot vodnik in naseljenec.....	11
2.3.2.	Institucije.....	11
2.3.3.	Refleksija.....	13
2.3.4.	Ravni refleksije.....	14
2.3.1.	Čustvena inteligenca.....	17
2.3.2.	Doživljanje občutkov v telesu.....	18
2.3.3.	»Odpiranje« občutenj.....	19
2.4.	OSEBE Z IZKUŠNJO BREZDOMSTVA.....	25
2.4.1.	Kaj je brezdomstvo?.....	25
2.4.2.	Odnosna revščina?.....	28
2.4.3.	Dolgotrajna brezposelnost.....	30
2.4.4.	Predsodki in hobofobija.....	32
2.4.5.	Osebni zemljevidi mesta.....	33
2.5.	SOCIALNO PODJETNIŠTVO V LUČI VZDRŽNOST.....	37
2.5.1.	Kaj je socialno podjetništvo?.....	37
2.5.2.	Socialno podjetništvo in finančna vzdržnost.....	39
2.5.3.	Kaj lahko socialni podjetnik sam stori za vzdržnost?.....	40
2.5.4.	Kakšna je in naj bi bila vloga države/Evropske unije pri oblikovanju vzdržno naravnanih socialnih podjetij?.....	40
3	EMPIRIČNI DEL.....	44
3.1.	OPREDELITEV PROBLEMA IN NAMEN DELA.....	44
3.2.	CILJI RAZISKAVE, RAZISKOVALNA VPRAŠANJA.....	45
3.3.	RAZISKOVALNA METODOLOGIJA.....	45
3.3.1.	Vzorec.....	45

3.3.2.	Postopek zbiranja podatkov	48
3.3.3.	Obdelava podatkov	49
3.4.	POTEK PROJEKTA	50
3.5.	ANALIZA IN INTERPREACIJA	54
3.5.1.	Kategorija: OBISKOVALCI	55
3.5.2.	Kategorija: DRUŠTVO KRALJI ULICE	60
3.5.3.	Kategorija: VODIČI.....	62
3.5.4.	Kategorija: KOORDINATORKI	70
3.5.5.	Kategorija: ULIČNIKI.....	78
3.5.6.	Kategorija: OŽJI TIM	81
4	SKLEP	85
5	ZAKLJUČEK	90
6	LITERATURA	92
7	PRILOGE	98
7.1.	Primer kodiranja ene izmed tur z naslovom <i>Erazem potepuh tur</i>	98
7.2.	Kode prvega in drugega reda na primeru kategorije Vodiči	99
7.3.	Sika prvega promocijskega letaka.....	101
7.4.	Nevid(e)na Lublana na facebooku	102
7.5.	Spletna stran Nevid(e)ne Lublane	103
7.6.	Promocijski video Nevid(e)ne Lublane.....	104
7.7.	Objave v medijih	108

Kazalo tabel

Tabela 1:	Ravni refleksije – Mehay.	15
Tabela 2:	Ravni refleksije – Carroll.....	16
Tabela 3:	Faze kreativnega procesa.	20
Tabela 4:	Koraki »odpiranja« lastnih občutenj.....	23
Tabela 5:	Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti	27
Tabela 6:	Opis posamezne kategorije.	47
Tabela 7:	Vrsta in število virov.....	49
Tabela 8:	Prikaz tur, opravljenih v prvem letu delovanja.....	53

Kazalo shem

Shema 1: Ponazoritev vseh udeležениh v projektu Nevid(e)na Lublana.	48
Shema 2: Vse kode prvega drugega in drugega reda, ki so vključene v raziskavo	1
Shema 3: Teme, povezane z obiskovalci.	55
Shema 4: Teme, povezane z Društvom za pomoč in samopomoč Kralji ulice.....	60
Shema 5: Teme, povezane z vodiči.....	62
Shema 6: Teme, povezane s koordinatorkama.	71
Shema 7: Teme, povezane z uličniki.	78
Shema 8: Teme, povezane z ožjim timom.	81

Kazalo slik

Slika 1: Skupina mladih in vodič med turo za ljubljansko železniško postajo.	1
Slika 2: Obiskovalca iz Nizozemske in njuna spremljevalka med raziskovanjem Cukrarne. ...	1
Slika 3: Dva izmed vodičev, vodičev pes in koordinatorki pred turo s skavti.....	64
Slika 4: Vodička in obiskovalka v dialogu.	1
Slika 5: Vodič, »blažen med ženami«.....	68
Slika 6: Prijateljevanje koordinatork.	75
Slika 7: Srečanje s koordinatorki sorodnega projekta v Pragi.	77
Slika 8: Spoznavanje med uličniki, obiskovalci in koordinatorko.	79

1 UVOD

Magistrsko delo pred vami je poizkus ubeseditve prvega leta razvoja in delovanja pilotskega projekta mestnih vodenj iz strani oseb z izkušnjo brezdomstva. Ti v vlogi vodnikov zainteresiranim pokažejo drugačno plat Ljubljane. Obiskovalcev namreč ne popeljejo po znanih turističnih točkah, ampak skupaj z njimi preko pripovedovanja zgodb o sebi, mestu in njegovih ljudeh raziskujejo mesto.

Ker želimo, da bi srečanja ostajala čim intimnejše doživetje, potekajo v manjših skupinah in okvirno trajajo dve uri. Prek obiskov krajev in ljudi, obiskovalci dobijo priložnost vpogleda v doživljanje človeka, ki je izkusil brezdomstvo in z njim povezane izkušnje.

Projekt smo poimenovali »NEVID(e)NA LUBLANA«. Besedo »Nevid(e)na« smo izbrali, ker v sebi skriva besedi ne-videna in nevidna ter zmore odsevati našo željo po držanju prostora ljudem, ki si želijo slišati zgodbe, ki so korak stran od splošno poznanih resnic. Pridali smo ji besedo Lublana, saj gre za vodene ogleda na območju mesta Ljubljana. Črko »j« smo iz besede Ljubljana izpustili namerno, da bi ime še bolj odslikavalo jezik ulice.

Delovno ekipo sestavljamo zelo raznoliki ljudje: dva profesorja s Pedagoške fakultete, sodelavci Kraljev ulice, ljudje z izkušnjo brezdomstva, študentki in drugi. Projekt je bil za vse vpletene nov in negotov, saj se s tovrstnimi mestnimi vodenji poprej nihče ni še nikoli srečal.

Tovrstna vodenja ponekod v Evropi in drugod delujejo že dlje časa, a v Sloveniji do sedaj še niso zaživela. Na pobudo Toma Goloba smo se novembra 2013 tudi v Ljubljani opogumili in pričeli graditi pilotski projekt. Ustvarjati smo začeli pod okriljem Društva za samopomoč in pomoč brezdomcev Kralji ulice in s podporo profesorjev s Pedagoške fakultete.

Ker o tovrstnih projektih nisem zasledila raziskav ali obširnejših tekstov, v teoretičnih izhodiščih obravnavam različna področja, ki so bolj ali manj povezana s tovrstnimi projekti. Brezdomstvo je že samo po sebi negotov pojav, hkrati pa se določena mera negotovosti ponavlja vedno, kadar se lotimo razvijanja novih projektov. Negotovost nas postavlja pred izzive, kako se soočiti z njo in ker jo sama prepoznavam kot pomembno sestavino ustvarjanja projekta mestnih vodenj, ji v teoretičnem delu namenjam pomemben del prostora.

Med ogledi vodniki pripovedujejo o dogajanju na ulicah, kako so se znašli, kdo so in kdo želijo biti. Drugače povedano, obiskovalcem pripovedujejo zgodbe. V enem izmed teoretskih poglavij osvetlujem vidik pripovedovanja, saj vodenja vidim kot prostor, kjer se prek zgodb so-ustvarjajo pomeni in zgodi učenje. S srečanji želimo graditi dialog, kjer se ustvarja prostor osvetljevanja lastnih in kolektivnih predsodkov.

Ljudje navadno hodimo po bolj ali manj ustaljenih poteh in mesto poznamo le z določene perspektive. Nevid(e)na Lublana je priložnost, kjer človek pod vodstvom vodiča »zaide v drugačne svetove« in s tem razširja lastnega. V teoretičnem delu se zato dotikam tudi teme osebnih zemljevidov mest, strahu pred brezdomci, prav tako pa se dotaknem pojava brezdomstva širše.

Pilotni projekt Nevid(e)na Lublana bi se v prihodnosti lahko razvil v smeri socialnega podjetništva. Zaradi tega eno izmed poglavij namenjam socialnemu podjetništvu in širšemu kontekstu znotraj katerega se to vzpostavlja.

Empirični del sem želela oblikovati tako, da bi bralcu ponudil vpogled v organizacijo, dogajanje na vodenjih ter v doživljanje posameznikov in podskupin, ki so del projekta. Pomembnejše teme prikažem z miselnimi vzorci, ki jih dalje interpretiram v tekstu. Pogled je nastal skozi moje oči in zato odseva zgolj eno izmed mnogih možnih perspektiv na situacije. Prepričana sem, da bi vsak izmed vpletenih v Nevid(e)no Lublano napisal precej drugačno magistrsko delo na to isto temo. Zato bralca naprošam, da delo prebira s to zavestjo.

Terminologija, s katero trenutno poimenujemo dogajanje in vloge znotraj projekta, se je skozi čas spreminjala in je v tretjem letu delovanja drugačna od tiste v prvem letu. V začetku smo uporabljali besedi »vodič« in »tura«, a smo ju zaradi korektnosti do splošnih turističnih vodenj in licenc zamenjali z »vodnik« in »vodenje/ogled«. Tovrstno poimenovanje je primernejše za naš kontekst delovanja. Ker empirični del zajema prvo leto delovanja, v njem uporabljam izvirno terminologijo, drugod pa se poslužujem terminologije, ki jo trenutno uporabljamo.

2 TEORETIČNI DEL

NEGOTOVOST

Z vsakim dnem imamo več avtonomije, večjo paleto izbir, naši svetovi so podvrženi konstantnim spremembam (Stalker, 2003), na voljo pa so nam preštevilni znanstveni izsledki o tem in onem. Mnoštvo informacij nam sicer daje občutek, da vemo več kot kadarkoli prej, a hkrati vnaša tudi večjo mero negotovosti (Douglas, 2001). Ob prehodu v postmoderno, negotovost naseljuje tako zasebni eksistencialni kot strokovni prostor (Razpotnik, 2006). Zdi se, da smo do nadaljnjega obsojeni nanjo.

Bauman (2002) negotovost primerja s tekočinami. Tekočine uhajajo, pljuskajo, se razlivajo, poplavlajo in so v tesni zvezi s časom. Trdne snovi, za razliko od tekočin, niso toliko vezane na čas, prej ga ukinjajo. Oblika tekočin je nedokončna, tako kot so nedokončne oblike časa. Naša prihodnost je venomer zavita v meglo, naši svetovi so fluidni, polni tveganj in bojazni. Negotovosti se prav tako prek metafore loteva Müller (2006). Izraz divjina¹ uporabi kot metaforo za življenjski svet ljudi, za negotovost, s katero se srečujemo kot socialni pedagogi, prav tako pa je lastna nam, ki smo v vlogi strokovnjakov za soočanje z divjino (Müller, 2006).

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1975) gotovost opiše kot stanje, ki ne vzbuja dvoma, oz. kot nekaj, kar je v svoji končni obliki. Negotovost torej nastopi, kadar zaznamo tveganje, ki kaže na potencialno izgubo gotovosti (Stalker, 2003).

Pilotni projekt Nevid(e)na Lublana ni nobena izjema. Delujemo v kontekstu negotovosti. Delo je že od samega začetka primerljivo z »divjino«. Soustvarjalci dlje časa nismo vedeli, kam si speljujemo pot; pogosto nismo in ne moremo predvideti dogajanja. Pri koordinaciji projekta se poleg prijetnejših elementov soočamo tudi s kopico zapletov in vprašanj. Izkušnja obiska Nevid(e)ne Lublane je lahko tudi za obiskovalce negotova, saj ne morejo vedeti, v kaj se pravzaprav podajajo. Podobno velja za vodnike: z vsako novo skupino se srečajo z drugačnimi odzivi in z drugačno skupinsko dinamiko. Negotovost je vsekakor eden izmed pomembnih elementov našega ustvarjanja.

¹Divjino v tovrstnih kontekstih vzamem kot metaforo za naše subjektivno doživljanje sveta, v katerega verjamemo (Müller, 2006).

Ljudje imamo potrebo po občutku varnosti in gotovosti. Želimo si kontrole nad življenjem, želimo si razumeti, kaj se nam dogaja. Ker nam občutek varnosti vedno znova uhaja in ker se zdi, da ga nikoli ni dovolj, si ga poizkušamo kreirati na različne načine (Stalker, 2003). Na vse pretege se trudimo najti pot iz ranljivosti, agonije, ubežati napačnosti, nevednosti in površnosti (Bauman, 2002). Podobno razmišlja Kordeš (2004): Ljudje smo močno nagnjeni k varnosti in predvidljivosti, na nas namreč delujeta pomirjujoče. Naš razum si izkušnje ves čas trudi kategorizirati, jih umeščati v preteklost in skozi poizkuša napovedati prihodnost. Kot pravi Bauman (2002), se poizkušamo zavarovati z dolgoročnim razmišljanjem, kar pa v »tekočem času« ne pride v poštev, saj ta zahteva predvsem prilagodljivost.

Negotovosti in dvoumnosti se v polnosti ni mogoče izogniti (Stalker, 2003). Kadar negotovost zaznavamo kot negativno, ta lahko ogroža vsakodnevno dobro počutje, vodi v kratkotrajne obremenitve, negativne vplive in utrujenost. Skozi čas se negotovost v obliki obremenitev lahko akumulira in povzroči resnejše duševne in telesne težave (Kuba in Scheibe, 2016).

Da bi lažje pravočasno intervenirali, da se resne težave v zdravju in slabša delovna uspešnost niti ne bi pojavile, je ključno identificirati faktorje, ki nas varujejo pred škodljivimi posledicami negotovosti (Kuba in Scheibe, 2016). Tudi Parton (1998; v Stalker, 2003) prepoznava pomen dela z in ne proti negotovosti, kompleksnosti in dvoumnosti, saj so ti elementi, kot že rečeno, v splošnem neizogibni, pri delu z ljudmi pa še toliko bolj.

Skozi celoten proces ustvarjanja Nevid(e)ne Lublane se sprašujem: Kako se soočati z negotovo naravo dela? Kako podpreti sebe v negotovosti? Kakšna je pravzaprav vloga socialnega pedagoga v tovrstnih kontekstih? Kako lahko prihajamo nasproti ljudem z izkušnjo brezdomstva, ki so prav tako v negotovem položaju? Kako se brezdomni sami lahko podprejo v tovrstnih kontekstih? Kaj se dogaja obiskovalcem, ko stopijo na morda zanje negotov teritorij? Kako se (jih) lahko podpre/jo pri njihovem raziskovanju svetov soljudi na ulici? V nadaljevanju teoretičnega dela bomo skozi prizmo različnih teorij in avtorjev iskali odgovore na zastavljena vprašanja.

PRIPOVEDOVANJE ZGODB

Besede, ki si jih pripovedujemo, oz. življenje, ki ga živimo, lahko ostaja divje, neukročeno ali pa se z njim soočimo. Eden izmed mnogih načinov lajšanja oziroma soočanja z negotovostjo je že od nekdaj pripovedovanje zgodb. Konstruiranje pripovedi ima lahko pomirjajoč učinek, saj potencialno pripomore k razumevanju dogajanja in h kvalitetnejšemu načinu življenja.

Kellyjeva ideja (1955, v Sechrest, 1963), o tem, kako ljudje mislimo in osmišljamo lastna vesolja, temelji na besedi konstrukt. Kelly opazi, da si tako njegovi klienti kot njegovi so-znanstveniki želijo nekaj podobnega: kontrole v lastnem okolju in sposobnosti predvidevanja. Ljudje svoje izkušnje in teme konstruiramo na vse mogoče načine in ker za te konstrukte nenehno preizkušamo, ali še držijo ali ne, lahko posameznika gledamo kot znanstvenika lastnega življenja. Nenehno si izdelujemo osebne konstrukte, ki pa niso vsi enako uporabni.

Za Kellyja (1955, v Sechrest, 1963), je obstoj konstruktov ločen od obstoja izkušenj samih. Meni, da si s konstruiranjem zgodb izkušnje prevajamo v ideje, in ta proces poimenuje abstrakcija. Podobno Bruner (v Urek, 2005) zagovarja tezo, da ne obstaja nič takšnega, čemur bi lahko rekli »življenje po sebi«. Mi in naša življenja smo skupki spominov, vedno selektivnih. Ker so naše zgodbe vselej refleksivne, so privilegiranega in problematičnega značaja hkrati. Pripovedovalec in glavna oseba zgodbe sta vendarle eden in isti človek.

Carroll (2010) podobno kot Bruner in Kelly meni, da dogodki iz naših življenj dobivajo smisel z refleksijo in kritičnim mišljenjem. Prek refleksije si pridobimo možnost, da izbiramo, kako jih želimo osmisliti, namesto, da bi oni osmišljali nas. Pripovedovanje zgodb je eden izmed načinov osmišljanja, da bi naša življenja imela smisel za nas same in bi ta smisel lahko posredovali drugim. Podobno tudi Engel (1995) meni, da zgodbe o nas samih drugim pripovedujemo zato, da bi jih blažili.

Skozi zgodbe torej delimo izkušnje z drugimi, komuniciramo informacije o sebi, poizkušamo obvladati čustva, povezana z izkušnjo, ter rešiti kognitivno sestavljanke (Engel, 1995). Vidimo jih lahko kot pomensko enoto, ki nam pomaga umeščati doživeto v že obstoječe sheme. Skozi zgodbe si kreiramo in interpretiramo naša izkustva, jih združujemo v avtobiografske pripovedi, ki povzemajo naše osebne zgodovine, te pa dalje združujemo v kanonične kulturne oblike (Urek, 2005).

Povedano še malce drugače: Konstruiranje zgodb je v vlogi medija, preko katerega predstavljamo izkušnje, ki smo jih doživeli v času. Z njimi komuniciramo svoj spomin ter rešujemo napetosti. Zato ne moremo trditi, da so zgodbe zgolj očala, skozi katera gledamo svojo realnost; hkrati pa ne moremo zagotovo reči, da nas zgodbe direktno vodijo v odzivanje in dejanja. Način, kako govorimo zgodbe, postaja navada in se izklesuje v vedenjske vzorce, po katerih si kreiramo izkustva (McLeod, 1997; Urek, 2005). A vsekakor: »Zdi se, da je ustvarjanje narativnega reda bistveno za osmišljanje življenja, ohranitev občutka samokonsistentnosti in načrtovanja prihodnosti. Z ureditvijo in medsebojnim povezovanjem življenjskih dogodkov nam postane naše življenje razumljivejše in lažje obvladljivo« (Urek, 2005, str. 185).

2.2.1. V odnosu z občinstvom

Engel (1995) osvetli komunikacijski aspekt pripovedovanja. Zgodbe so vedno namenjene občinstvu in če je to odsotno, je tam vedno pripovedovalec, kateremu so pripovedi pravzaprav sploh namenjene. Zgodbe morajo biti slišane, da skozi njih lahko kreiramo sebe, simultano pa se t. i. kreiranje sebe odvija tudi pri poslušalcih. McLeod (1997) govori o obstoju relacijskega sveta med tistim, ki zgodbo podaja, in tistimi, ki jo prejemajo. Zgodbo iz ravnokar omenjenega razloga opredeli kot socialni konstrukt.

Poslušalec lahko iz zgodbe izvleče različne informacije, tudi takšne, za katere se navadno niti pripovedovalec ne zaveda, da jih je poslušalcu posredoval (McLeod, 1997, str. 51):

- opis dogodkov,
- opis časa,
- opis vedenja,
- ekspresijo subjektivnosti (to sem jaz),
- ekspresijo odnosov (informacije o pripovedovalčevemu razumevanju sveta),
- ekspresijo čustev (informacije o pripovedovalčevemu razumevanju čustev),
- umeščanje dogodkov v moralni sistem,
- ekspresijo smisla.

Pripovedovanje povezuje poslušalca in pripovedovalca, krepi občutek skupnosti. Zgodbe ni mogoče verifikirati oziroma dokazati ali je ta »pravilen« posnetek realnega stanja ali ne. S tem neizbrisnim dvomom se ustvarja nezanesljivost pripovedi. V vlogi poslušalca lahko

nezanesljivost sprejmemo in jo vidimo kot priložnost, da skozi jo vzremo posameznikovo neomajno povezanost s trenutnim kulturnim dogajanjem, vladajočimi teorijami, način uporabe besed ter smo priča prepletu vseh naštetih dejavnikov. Naloga poslušalca v povezavi s pripovedovalcem torej ni ugotoviti, kaj se je resnično dogajalo, ampak mu pokazati zanimanje do zgodbe ter mu jo pomagati urejati v smiselno celoto (Urek, 2005).

Skozi pripovedovanje in sprehod po mestu obiskovalci Nevid(e)ne Lublane spoznavajo kraje, zgodbe in osebne resnice, ki so zanje morda novi, nepoznani, morda povsem tuji. V njih se lahko razvije konflikt znotraj njihovega trenutnega referenčnega okvirja, saj doživetega ne zmorejo umestiti v že obstoječe okvirje (Clapper, 2015). Bourdieu (2002) tovrstne okvirje poimenuje habitus, ki naj bi bil »...izoblikovan na vrsti preteklih izkušenj (oblike dela med spoloma, predmetni svet, način porabe, odnos do staršev)...je izdelek zgodovine, ki proizvaja individualne in kolektivne prakse, torej zgodovinske prakse. Je sistem dispozicij preteklosti, ki živi v sedanjosti.« (str. 93). »Habitus napreduje kot vlak, ki si sproti polaga lastne tirnice« (Bourdieu, 2002, 97). Habitus določa nas in mi določamo njega. Če ne bi bilo vlaka, ne bi bilo polaganja tirnic in obratno. Habitus je relativno trajno strukturirana struktura, ki strukturira (Gaber in Marjanovič, 2009).

Kadar se habitus ujema s poljem, v katerem se je razvijal, lahko sodelujemo v situaciji in reagiramo na način, da smo v očeh drugih vredni. Smo riba v vodi in vode zares ne zaznavamo, nimamo percepcije le-te. Do drugega ekstrema pride, kadar se habitus ne ujema s poljem, v katerem se je razvijal. To je tipičen primer ribe izven vode. Riba mora ugotoviti, kako delovati v tem novem polju z novimi pravili (Bourdieu in Wacquant, 1992).

Kadar naletimo na novo polje, je pomembno vprašanje, kako se učimo novih načinov in kaj pravzaprav sploh je učenje. Učenje je ustvarjanje odnosov in pogovorov, znotraj katerih se le-to lahko zgodi. Odnosi omogočajo oblikovanje procesa, kjer se rešitve soustvarjajo (Čačinovič, 2008). Za učenje je eden izmed ključnih elementov jezik. Clapper (2015) ugotavlja, da sta notranja refleksija in govor tista, ki ustvarjata transformativne procese, ki so ključni za razvoj, spreminjanje vedenja, učenje. Podobno razmišlja tudi Čačinovič (2008), ki ugotavlja, da skozi posebno obliko pogovora dialog, soustvarjamo pomene, nove povezave in se s tem učimo. Čačinovič prav tako meni, da so učenje pogovori, iz katerih smo pripravljeni izstopiti preobraženi.

Če je učenje odpiranje prostorov, iz katerih izstopamo spremenjeni (Čačinovič, 2008) je Nevid(e)na Lublana prav to, prostor preobražanja in učenja. Eden izmed glavnih elementov

vodenja po mestu je pripovedovanje zgodb. Obiskovalci preko poslušanja pripovedovanja dobijo vpogled v pripovedovalčev habitus, saj je jezik ogledalo le-tega (Bourdieu, 2002), hkrati pa se skozi pripovedovanje lahko spreminja njihov lasten habitus.

Učni proces se začne v posameznikovi notranjosti. Takoimenovano območje proksimalnega učenja se zgodi, kadar posameznik prispeva k učnemu procesu, ga soustvarja in se povezuje z drugimi. Pripovedovalec zgodbe, torej vodnik, je v vlogi tistega, ki spodbuja učenje. Vodnik poslušalce pri učenju podpre s primeri iz življenja, diskusijo, demonstracijo, da bi zmogli rešiti potencialno nastale konflikte v njih samih (Clapper, 2015).

Pripovedi pa vsekakor lahko segajo širše od poslušalčeve zavesti, dotaknejo se kolektivne ravni. Zgodbe lahko spreminjajo družbeni red. Kadar so zamolčane, te krepijo podtalno kulturo kolektivnega molka. Spremembe na kulturni ravni so mogoče, kadar najprej spremenimo zgodbe na osebni ravni, te pa se dalje združujejo v kolektivni spomin. S prenašanjem zgodb se hkrati podpre celotno skupino »preživelih«, kateri pripovedovalec pripada. Kadar imamo priložnost slišati zgodbo tako imenovanih »preživelih« oseb, nas ta opogumlja, naj tudi mi pridemo na dan s svojo zgodbo (Urek, 2005). »Moč kolektivnega spomina je tudi v tem, da opogumi osebni spomin, da opogumi osebo, da postane avtentična priča sebi« (Urek, 2008, str. 78-79).

2.2.2. Prostor med-skupinskega dialoga

Razpotnik (2006) vidi socialnopedagogiko v vlogi glasnice marginaliziranih, ne le posameznikov, temveč celotnih skupin. Socialnopedagoška stroka naj posoja glas, ko je dialog zaradi takšnih ali drugačnih meja otežkočen. Odpira naj prostore, kjer bo dialog med različnimi družbenimi skupinami mogoč, še posebej kadar gre za neenakovrednost vpletenih. Razpotnik predlaga naj v dialog stopamo vzajemno, druge strani naj ne gledamo iz pozicije nadrejenosti, temveč z medsebojnim sprejemanjem ter poizkušamo slišati, kaj nam oseba zares želi sporočiti.

Freire še navedenije razvije idejo dialoga: V dialogu ni prostora za kontrolo in dominacijo. Dialog ne sme vsiljevati in manipulirati. Zaradi našega površnega razumevanja koncepta je dialog večkrat zlorabljen in zreduciran zgolj na taktično pridobivanje pozornosti. Dialog naj bi posameznikovo pozornost preusmerjal v resničnost in ga hkrati izzival. Zato je v pogovor potrebno stopati z radovednostjo, saj nas ta motivira z željo po spoznavanju novih idej. K sogovorniku ne stopamo samo, ker nam bi bil ta blizu, ampak z zavedanjem, da resnična vednost ne nastaja zgolj na individualni, temveč na družbeni ravni (Freire, 2005).

»Če pogledamo primer komuniciranja med dvema človekoma: Objektivna resnica ne obstaja. Je samo interakcija, ki se poraja vsak trenutek. Zate sem ... Zame si ... Če je navzoče zaupanje, lahko pride do usklajenosti. Usklajenost omogoči strinjanje, ko se pojavi strinjanje, se rodi resničnost« (Kordeš, 2004, str. 258). Kreiranje resničnosti ne vodi zgolj v boljše razumevanje sočloveka, ampak je tudi sprožilec osebnega preobražanja, še več, spreminja lahko svet (Freire, 2005).

2.2.3. Upor ali ujetost v samo-predpisane scenarije?

Družba brezdomne potiska na rob. Njihov položaj je izpostavljen izolaciji, njihove zgodbe pa v javnem prostoru preredko najdejo svoje mesto. Ljudje z izkušnjo brezdomstva le redko dobijo priložnost za javno ubeseditev osebnih resnic, še redkeje pa so deležni vloge avtoritete (McLeod, 1997; Urek, 2005).

Vsi imamo pravico povedati svojo resnico, tako kot jo vidimo mi in ne kot jo vidijo drugi. Brezdomni imajo žal le poredko izkušnjo slišnosti in spoštovanja s strani sočloveka. Ljudje s težjimi izkušnjami večkrat tudi sami verjamejo, da v zgodbi skupnosti ni dovolj prostora za umestitev njim lastne (McLeod, 1997; Urek, 2005). Dialog je tudi zaradi zgoraj navedenega razloga lahko priložnost prezrtih, da delijo svoje videnje sveta in v družbenem prostoru ustvarjajo mesto zase. Strokovnjaki naj nastopamo v vlogi posrednikov, ki slišijo, na kakšen način si ljudje osmišljajo svetove, to analiziramo ter s svojimi besedami nazaj posredujemo družbi (Razpotnik, 2006).

Izkušnja slišnosti v dialogu prinaša občutek vrednosti in daje priložnost za re-orientacijo o tem, kdo smo. Pripovedovanje pripovedovalcu daje nazaj moč, ga de-patologizira, hkrati pa omogoča de-tabuizacijo prostorov in vabi h kritičnemu presojanju obstoječih institucij. To naj se ne dogaja le na psihološki, ampak tudi socialni, kulturni in zgodovinski ravni (McLeod, 1997; Urek, 2005).

Nevid(e)na Lublana odpira prostor, kjer posameznik lahko pove svojo zgodbo, ustvarja nove situacije govora, kjer so različne pripovedi možne, saj izhajamo iz naslednje predpostavke: »Zatirani ljudje se lahko uprejo takrat, ko se prepoznajo kot subjekti, tako definirajo svojo realnost, oblikujejo svojo identiteto, poimenujejo svojo zgodovino in povedo svojo zgodbo. Oralnost marginaliziranih skupin je v tem času dobila terapevtsko in politično funkcijo« (Urek, 2008, str 78.).

Zgodbe so lahko v vlogi upora posameznika, a to ne velja vedno (Urek, 2005). Do podobnega zaključka prihajam tudi sama, kot »priča pripovedi preživelih«. Opažam, da ljudem z

izkušnjo brezdomstva pripovedovanje res daje možnost samo-opolnomočenja, hkrati pa vidim, da nekateri svojo pripoved usmerijo tako, da jih opolnomoči, spet druge ne. Na način, kako posameznik pripoveduje svojo zgodbo, vplivajo tudi širša družbena prepričanja o brezdomstvu in sorodnih temah.

Omenjen pojav nam širše osvetli Carroll (2010). Meni, da je način osmišljanja skozi pripovedovanje lahko ozek in rigiden ali pa širok in dinamičen. Nekateri posamezniki imajo zgolj en način osmišljanja (npr. vse kar se zgodi, si interpretirajo skozi zavzemanje pozicije žrtve), spet drugi imajo mnogotere in raznolike načine osmišljanja, sposobni so osvetliti multiple dejavnike svojega življenja. Podobno razmišlja Urek (2005): Človek se s svojimi načini pripovedovanja lahko vrti v ponavljanju vzorcev in ostaja ujet v predpisane scenarije lastnih besed. Takšne zgodbe moč dajejo diskurzom, ki so že tako ali tako na vrhu družbene lestvice, in ne tistemu, ki jih pripoveduje.

Opolnomočenje posameznika je veliko lažje doseči, kadar ta pripoveduje v svojem življenjskem prostoru in ne v nekem izoliranem prostoru. Tako njegove osebne izkušnje lažje spoznamo za kolektivne (Urek, 2005). Pripovedovanje na vodenjih po Nevid(e)ni Lublani poteka na ulici, v trenutnem, preteklem, oz. »prenovljenem« življenjskem habitatu ljudi z izkušnjo brezdomstva. Vodniki vodijo obiskovalce po krajih, kjer so doživeli kaj zanje pomembnega. To vodnikom daje priložnost, da z vsakim vodenjem svoje življenjske skripte prenavljajo, se skozi nove načine pripovedovanja drugače pozicionirajo do svojih izkušenj ali skozi zavzemajo vlogo žrtve. Prav tako obiskovalci nevid(e)nih vodenj s svojimi bolj ali manj odprtimi in provokativnimi vprašanji vplivajo na proces prenavljanja življenjskih zgodb. Obiskovalci proces so-kreirajo, ga spodbujajo ali pa z določenimi odzivi celo podpirajo vnovično izbiro vloge žrtve.

Po do sedaj zapisanem lahko sklepamo, da ni povsem nepomembno raziskovati načinov, kako pripovedujemo zgodbe. Ta namreč predstavlja način, kako si kreiramo svoja življenja, oz. kako kreiramo sami sebe. Še več, Urek (2005) meni, da je nove načine življenja mogoče iskati in dosegati z novimi načini pripovedovanja zgodb.

SOOČANJE Z NEGOTOVSTJO V SOCIALNI PEDAGOGIKI

2.3.1. Socialni pedagog kot vodnik in naseljenec

Müller (2006) se vloge socialnega pedagoga v negotovosti loteva skozi koncepta naseljenca in vodnika. Socialnega pedagoga vidi bližje konceptu vodnika po negotovosti kakor naseljenca na koščku zemlje. Metafori si izposodi na divjem zahodu, kjer sta bili negotovost in nevarnost prav tako stalnica. Vodniki naj bi v takšnih okoliščinah ostajali podobni lovcem ter skavtom, saj se z divjino soočajo, živijo z njo in v njej.

Vodnik, kljub temu da svoj teren dobro pozna, vseh problemov ne more razumeti naenkrat, niti ne more vedno vedeti, katera rešitev je resnično prava. Dovolj dobro poznavanje področja gibanja mu omogoča, da se ne izgubi in se zmore odločiti za naslednji korak. Pri izbiri nadaljnjih potez upošteva vse vpletene in ne le sebe. Ko je potrebno, vpokliče potrebne strokovnjake in druge sodelavce, ki jih potrebuje za premik. Njegove tehnike dela niso standardizirane, manj je vnaprej določenih ciljev ter rutinskih postopkov. Vodnikovo delo je blizu kriznemu menedžmentu. Ena izmed vodnikovih glavnih smeri dela je obvladovanje negotovih situacij, na katere nihče ne bi mogel natanko vedeti odgovora (Müller, 2006). Prav tako Stalker (2003) prihaja do uvida, da je energijo, ki jo usmerjamo v nenehno poizkušanje izračuna negotovosti, bolj smiselno vložiti v tkanje medosebnih odnosov in gradnjo zaupanja. Tveganja je potrebno zgolj natančno presojati in se nanje odzivati kreativno. Tovrstno odzivanje na negotovost nam lahko potencialno povrne status strokovnjaka, ki so ga socialne službe izgubile.

Kot kontrast vodnikom Müller (2006) vpeljuje koncept t. i. naseljencev. Ti se ustalijo na svojem polju, se specializirajo in na pamet poznajo svoje področje dela. Na negotova tla vstopajo redko ali nikoli. V tem duhu s klienti ne sodelujejo v njihovem življenjskem okolju, ampak jih povabijo v svoj prostor. Delo socialnega pedagoga v pilotnem projektu Nevid(e)na Lublana je vsekakor bližje konceptu vodnika kakor naseljenca. Na negotova tla vstopamo pogosto, naši odzivi niso standardizirani, kreativni odzivi so nujni.

2.3.2. Institucije

Douglas (2001) postavi tezo, da se je negotovosti smiselno lotevati skozi institucije. Gotovost pojmuje kot institucijo in ne razpoloženje. Razvije idejo, da je gotovost mogoča le, kadar so

dvomi blokirani s strani institucij. Te s pritiski usmerjajo odločitve, kar naj bi zagotavljajo večjo varnost in gotovost.

Utrne se mi misel, da timsko delo pravzaprav lahko gledamo v prizmi institucije. Tim potencialno opravlja podobno nalogo, kakor jo opravlja institucija. Hkrati pa: kaj drugega je institucija, kot medsebojno povezani ljudje? Tim je neke vrste skupnost, v kateri se vzpostavljajo norme in pravila, ki posameznika lahko podprejo, vnašajo varnost ali pa negotovost in ne-varnost zgolj krepijo.

Ko na koncept institucije gledamo še širše, opazimo, da imajo rituali, tradicije, religije in čarobnosti podobno vlogo, kakor jo imajo institucije in timi. Stalker (2003) zapiše, da tovrstne institucije v širšem pomenu besede dandanes intenzivno izzvenevajo iz naših življenj, posledično nam redkeje pomagajo preobražati negotovost v gotovost. Tudi Kordeš (2004) čarobnost prepoznava kot pomemben element pri soočanju z negotovostjo.

Idejo čarobnosti prav tako zasledimo pri konceptu reziljentnosti. Reziljentnost je definirana kot sposobnost pozitivnega prilagajanja in je pogosto videna kot nekaj, kar se oblikuje z redkimi, specifičnimi kvaliteta, vse bolj pa postaja jasno, da gre za vsakodnevno čarobnost navadnega, kot zapišeta Fletcher in Sarkar (2014). Sprašujem se, kaj Kordeš, Fletcher, Sarkar in Stalker pravzaprav pojmujejo pod besedo čarobnost?

Delček odgovora je moč iskati v drži, ki jo Kordeš (2004) poimenuje zaupanje. Meni, da ima vsak posameznik možnost izbirati med kontroliranjem, nihilistično predajo nepredvidljivosti in zaupanjem. In kadar izberemo zaupanje, smo priča čarobnosti.

Kordeš (2004) zaupanja ne vidi kot zaupanje, usmerjeno v nekaj točno določenega, prej kot nekakšno splošno osebno držo in odločitev. Kadar živimo s takšnim nazorom, živimo tu in sedaj. Vsak trenutek znova se odločimo za zaupanje in to nam pomaga ostajati v vlogi opazovalca dogajanja in sprejeti nenehno spreminjanje sveta. Z držo zaupanja se hkrati zavedamo ne-napovedljivosti prihodnosti in si omogočamo odsotnost dvomov v trenutnosti in s tem ustvarjamo čarobnosti.

2.3.3. Refleksija

V socialnopedagoški stroki se za spoznavanje lastne resničnosti² in soočanje z negotovostjo pogosto poslužujemo refleksije. Refleksija je tu mišljena kot proces, ki informacije spreminja v modrost (Carroll, 2010). Poslužimo se je, kadar naletimo na unikatno situacijo in kadar ne znamo aplicirati že poznanih teorij ali tehnik, ki smo se jih naučil poprej (Mehay, 2010).

Z refleksijo se dotikamo preteklosti, sedanjosti, mesta, kjer želimo stati v prihodnosti (Stalker, 2003). Kontinuirana refleksija je oblika spoznavanja, premišljevanja in spreminjanja lastnega strokovnega dela. Pomaga nam pri soočanju z izzivi, ki jih prinaša delo. Z refleksijo osvetljujemo lastne neizgovorjene ideje, ki nam posredno pomagajo presegati naučene strategije v delovanju. Preko opazovanja lastnega odzivanja in odzivanja drugih se lažje fleksibilno odzivamo na edinstvenega posameznika in presegamo »strokovno fasado« (Klemenčič, 2006). Efektivno učenje se težje zgodi, če ne reflektiramo (Mehay, 2010).

Reflektiranje je proces, ki se ne osredotoča zgolj na »glavo«, kot radi rečemo v pogovornem jeziku. Je pozitiven, aktiven proces, ki prenavlja, analizira in evalvira izkušnje v luči že poznanih teoretičnih konceptov in do tedaj naučenega. Reflektiranje naj bi vodilo v nove uvide o življenjskih situacijah in s tem pripravilo načrt za delovanje v bodočnosti (Mehay, 2010). Carroll (2010) opredeli refleksijo še malce drugače: Refleksija je spoštljiva interpretacija našega dela, je medij, preko katerega se učimo o delu, ki ga opravljamo. Z reflektiranjem našemu delu dovolimo, da postane naš učitelj. Ko se lotimo pogleda iz različnih perspektiv, prenehamo z delovanjem, stopimo korak nazaj in pričnemo z razmislekom. Refleksija je nekakšen strateški umik, je most med informacijo in modrostjo, saj ima moč re-interpretirati tragedije v nove začetke, v nove načine cenjenja življenja. Refleksija je naš plesni partner pri delu.

Stalker (2003) nas opozori še na drugo, do sedaj neomenjeno plat, ki jo refleksija nosi v sebi: Bolj ko osvetljujemo in reflektiramo, da bi našli izhod iz negotovosti, bolj tonemo vanjo. Douglas (2001) meni podobno: Bolj, ko odpiramo pereče teme, jih poizkušamo osvetliti z različnih vidikov, bolj verjetno je, da nam odprtost informacij ne bo ustvarila gotovosti, prej nasprotno.

²Na tem mestu za izhodišče ne vzamemo resničnosti kot nekaj, kar obstaja neodvisno od nas, ampak je neposredno povezano z našim doživljanjem (Černigoj, b.d.). Torej ne govorim o spoznavanju objektivnih resnic, ampak o subjektivnih – na kontekst vezanih.

Ob zapisanem se čudim kontradiktornosti, na katero opozarjata tako Stalker kot Douglas, opažam pa jo tudi sama. Kaj je torej ključno, da naše reflektiranje ostaja in postaja smiselno in uspešno ter je v vlogi preseganja negotovosti in nas ne povleče zgolj globlje vanjo?

Poizkušamo si lahko odgovoriti z Gendlinovimi idejami. Gendlin (1996) namreč meni, da vzrok tiči v naravi interpretiranja, ki je eden izmed sestavnih delov refleksije. Interpretiranje lahko vodi v t.i. »mrtve konce«, ki otežijo dostop do resničnih sprememb. Kordeš (2004) dodaja, da nas v bojih za predvidljivost pogosto presenečajo nepričakovani dogodki, ki jih ne znamo umestiti v že obstoječe sheme, a naša želja, da bi vse opisali in spoznali, je preprosto nemogoča.

2.3.4. Ravni refleksije

Naslednji poizkusni odgovor na vprašanje, zakaj je refleksija včasih neuspešna, je moč iskati v različnih ravneh, iz katerih osvetljujemo določeno situacijo. Mehay (2010) zapiše, da nam raven, skozi katero posameznik reflektira, pomaga uvideti, kako globoko posameznik osvetljuje dotični dogodek. Carroll (2010) dodaja, da je možno reflektirati iz katerekoli ravni, a situacijam in odnosom ne koristi, kadar se zagozdimo v eni izmed ravni in nismo sposobni reflektirati iz ostalih. Za uspešno refleksijo je potreben odprt duh, predanost lastnemu prepraševanju, motivacija in pripravljenost za spreminjanje lastnih praks (Mehay, 2010).

Mehay (2010) še opozarja, da ravni reflektiranja ne smemo zamešati s tipi reflektiranja. Sicer opredeljuje dva tipa refleksije: Refleksija v akciji in refleksija o akciji. Refleksija v akciji zajema reflektivno razmišljanje med tem, ko se situacija odvija; refleksija o akciji pa se nanaša na retrospektivno razmišljanje o določenem dogodku. Za naše razmišljanje so v tem trenutku ključnejše ravni. Poglejmo si jih podrobneje.

Mehay (2010) navaja tri ravni refleksije:

RAVNI REFLEKSIJE	OPIS
1. Deskriptivno – nesprejemljiva raven	Na tej ravni smo osredotočeni na opisnost. Informacij se ne lotevamo s kritično analizo in refleksijo. Dogodkov ne skušamo osmisлити skozi lastno percepcijo (misli in čustva). Samo-zavedanje in sledovi učenja niso prisotni, saj na tej ravni ne poizkušamo razjasniti, kaj se je v dotični situaciji potrebno naučiti in zakaj.
2. Analitična –	Prisotnih je nekaj sledi o kritičnem in analitičnem razmišljanju, saj smo

sprejemljiva raven	sposobni lastne miselne proces ubesediti. Kljub temu omejeno uporabljamo druge vire informacij, ki bi nam dogodek lahko pomagale umestiti v kontekst. Prisotno je nekaj samo-zavedanja, ki nakazuje na odprtost, pa tudi nekaj iskrenosti in razmisleka o čustvih, ki so prisotna. Vidni so nekateri dokazi o učenju, saj zaznavamo kaj, zakaj in kako se moramo naučiti.
3. Evaluativna – odlična raven	Sposobni smo upravljati s široko paleto virov, z namenom, da si razjasnimo svoje misli in čustva. Naše analitično in kritično razmišljanje je dobro razvito. S premislekom prihajamo do uvidov, tako o lastnih mislih in čustvih, kot o čustvih in mislih drugih. Učenje je zaradi kritičnega ocenjevanja, načrtovanja učenja in prioritiziranja na visoki ravni.

Tabela 1: Ravni refleksije – Mehay.

Drugo možno razdelitev ravni refleksije nam ponuja Carroll (2010). Ravni razdeli še navedenim, kakor Mehay, navaja jih namreč 6:

RAVNI REFLEKSIJE	OPIS
1.»Jaz« refleksija	Zajema ne-reflektivno naravnost, »jaz« orientiranost, a brez zavesti o notranjem dogajanju oz. o lastni vpletenosti, deležu pri situaciji. Na tej ravni ne vidimo širše slike, gre za črno-bel način osmišljanja dogodkov. Situacijo si poizkusimo osmisлити skozi poenostavljeno vzročnost: A je povzročilo B. Ni zavesti o krožni vzročnosti, kjer se vzroki in učinki medsebojno prepletajo. Na tej ravni prihajamo do enostavnih odgovorov, npr.: »Če bi se on spremenil, bi bilo moje življenje lažje.« Zavzamemo vlogo žrtve ali iščemo krivca.
2. Empatična refleksija	Sposobni smo se postaviti v vlogo opazovalca in si ob tem priznavamo čustva, ki se prebujajo v nas. Zgodi se premik od dogodka na osebnost. Prisotna je določena stopnja zavesti in empatije do perspektive drugega. Bolj sočutno interpretiranje nam omogoči vpogled v dogajanje na drugi strani.
3. Relacijska	Zavemo se, da je precejšnji del problema relacijske narave in ne le odgovornost ene izmed vpletenih oseb. Zavemo se, da obe osebi

refleksija	prinašava svoji osebni zgodovini v deljen prostor in obe kreirava relacijsko dilemo, za katero imava obe del odgovornosti in tudi moč reševanja.
4. Sistemska refleksija	Situacijo uvidimo skozi vpleteni sistem in podsisteme. Sposobni smo »satelitske« zmožnosti, hkrati vidimo različne majhne in velike sisteme, ki vplivajo na naše življenje in vedenje. Iščemo povezave med obema vpletenima in uvidimo, da ima trenutna situacija zametke že v preteklosti, ki v sedanjosti vpliva na naše odločitve ter vrednote. Fokus lahko razširimo na naše prednike, dediščino, skupnost, kulturo, ekosistem ... Gre za naravnost in tendenco videti širšo sliko in medsebojno prepletenostjo vsega – multipla perspektiva.
5. Refleksija, ki presega »jaz«	Pogledamo, kako mi sami vzpostavljamo dotično situacijo, kako se naši uvidi in ravni trenutne zavesti rezultirajo v načinu delovanja. Na tej ravni refleksije lahko pride do spremembe načina razmišljanja in perspektive, preko katere osmišljam situacijo: »Jaz se lahko spremenim in če se spremenim, potem imamo vsi priložnost izkusiti sebe in situacije v drugačni luči.« Razmišljamo relacijsko oz. inter-subjektivno in hkrati vidimo lasten del odgovornosti. Na tej ravni se obrnemo navznoter in uvidimo teme ter vzorce, ki jih moramo razrešiti.
6. Refleksivna naravnost, kjer oseba vidi »skozi« tisto, kar osmišlja življenje	Presega vsak dotičen odnos, osebo in situacijo. Odpiramo se širšemu kontekstu, ki je neločljivo povezan z vsakim odnosom, osebo in situacijo. Trenutno situacijo poizkušamo živeti skozi trans-personalno perspektivo in prepoznamo omejenost lastne percepcije. Jasen namen imamo razširiti svoj »mali jaz«. Pripravljen sem sprejeti širšo perspektivo, čeprav to morda pomeni, da moram zavzeti nevedno držo in bo to zahtevalo globinsko spremembo naših miselnih konstruktov.

Tabela 2: Ravni refleksije – Carroll.

Kadar smo pod stresom, se bolj verjetno pomaknemo na nižje ravni reflektiranja in zato reagiramo z avtomatiziranimi odgovori (Carroll, 2010). Reagirane in razmišljanje zgolj na nižjih ravneh refleksije nas torej vodi v nerodovitnost te metode.

Urjenje veščine pomikanja med naštetimi ravnmi nam pomaga reagirati bolj modro. Ves čas se je potrebno spraševati, skozi katero raven reflektiranja trenutno gledamo in kateri je potreben. Dogaja se namreč, da se ne soočimo z našimi dilemami ali ne zmoremo rešiti problema, ker nanj ne gledamo iz primerne ravni (Carroll, 2010).

Sedaj je jasneje. Ravni reflektiranja nam pomagajo razumeti, kaj naj pri reflektiranju pravzaprav zasledujemo. A kljub temu še vedno ne vemo, kako konkretno vstopati v bolj zavestne, višje oz. širše ravni refleksije.

2.3.1. Čustvena inteligenca

Na raven reflektiranja vpliva način pridobivanja in vrsta informacij. Po kakšnih kanalih jih pridobimo? Gendlin (1997) ugotavlja, da je v psihologiji in filozofiji pogosto zasledovana ideja, da informacije o svetu pridobivamo zgolj s petimi čutili in če jih ne pridobimo po teh kanalih, ne obstajajo. Tovrstne predpostavke presega že sama ideja čustvene pismenosti, ki je opredeljena kot »sposobnost občutenja, razumevanja in učinkovite uporabe moči ter bistrine čustev kot vira posameznikove energije, informacij, povezav in vpliva« (Copper in Sawaf, 1997, str 187). Čustveno zaznavanje presega pet osnovnih čutil.

Kljub temu da nam koncept čustvene inteligence ponuja svež pogled na spoznavanje lastne resničnosti, do nje pogosto pristopamo z zmotnimi prepričanji. Ena izmed zablod, na katero opozarja Gendlin (1978), je ideja: Zaupaj svojim čustvom. Meni namreč, da čustvom nikakor ne gre zaupati. Zaupati je moč procesu, čustva pa je potrebno, kot smo že poprej omenili, sprejeti, ne glede na to, kakšna in kako nelagodna so.

Kuba in Scheibe (2016) v zvezi s čustvi prepoznavata pomembnost drže sprejemanja. Sprejemanje vidita kot pripravljenost čutiti nezaželena čustva, asociirane misli in fizične senzacije. Poudarjata, da je čustva potrebno občutiti, ne da bi jih poizkušali kontrolirati in ne da bi ta determinirala naš odziv. Sprejemanje definirata kot tendenco odprto sprejemati čustva in misli, vključno z neprijetnimi ter hkratno ohranjanje fokusa na zasledovanju trenutnih ciljev in nalog. Sprejemanje, v nasprotju z izogibanjem, oblikuje prilagodljivost.

Druga potencialna zabloda v navezavi s čustveno pismenostjo se nanaša na razmišljanje o čustvih. Kako lahko pričakujemo spremembe, ko pa se »šeste« dimenzije lotevamo na enake

spoznavne načine kot poprej – torej z razumom. Anderson in Anderson (2005) nas opozorita, da je čustva potrebno doživeti in z njimi delati direktno. Zgolj razmišljati o njih ni dovolj, saj so ta doživeta v telesu in zato je smiselno z njimi delati prav tam. Podobno ugotavlja Gendlin: odcepljeno in ne-občuteno ostaja enako in šele, ko je nekaj občuteno, se spremeni. Škoda je, da večina ljudi tega ne ve (Gendlin, 1978).

Implicitni spomini v telesu so tako odporni na spremembe, da je poizkus vzpostavitve novih navad brez prekinjanja in mehčanja starih enako, kot če bi semena sejali v suho glino. Če ne pride do somatskega odpiranja, globoko ukoreninjene nevrološke poti preglasijo poizkuse novih akcij s privzetimi načini vedenja. Somatsko odpiranje presega pogovor, telesno tkivo mehča direktno (Blake, 2009).

Skozi sintezo prebranega zaslutimo, da je za spoznavanje lastne resničnosti, oz. za plodno refleksijo eden ključnejših elementov doživljanja občutenj v telesu in ne zgolj razmišljanje o občutkih. Dalje se mi zastavlja vprašanje, kako konkretno lahko naredimo korak od kognitivnega reflektiranja na doživljanje.

2.3.2. Doživljanje občutkov v telesu

Začetni korak spoznavanja lastne resničnosti skozi doživljanje je v večini vzhodnih disciplin postavljanje telesa v določene poze. Ideja temelji na principu, da nas neobvladovanje novih položajev (npr. držanje palice za golf ali učenje sedenja pri meditaciji) spravlja v nerodnost, ki prebuja občutek, da telo ne sodeluje. Iz tega razloga je zavedanje sebe močnejše prisotno. Ko sčasoma pozo ali gib osvojimo, se to zavedanje ponovno umakne. In prav slednje je element, katerega raziskovalci pogosto označijo za jalovega (Yuasa in Kasulis, 1987). Kaj pa druge poti?

Pomemben element pri povezovanju s svojim telesom je dihanje. Večina kontemplativnih tradicij si za vstop v prisotnost pomaga tudi s čuječim načinom dihanja ali celo kontrolo tega. Ko se »pot« prek diha enkrat odpre, je mogoče iskati nove možnosti (Yuasa in Kasulis, 1987). Enako tudi Anderson in Anderson (2005) prepoznava potencial, ki ga nosi delo z dihom: skupaj z rednim preverjanjem znotraj sebe, opazovanjem lastne drže, diha, glasu, ipd., se nam odpira dostop do lastnih občutenj.

Ena izmed možnih poizkusov ubeseditve poti, o kateri teče beseda v tem poglavju, je Blakov koncept (2009) somatskega zavedanja. Začne se z učenjem o senzacijah preko čuječega načina usmerjanja pozornosti na telo. Senzacije lahko razumemo kot temeljni jezik življenja. Čustva, vtisi, akcije in reakcije – vse to nastane iz senzacij. Kadar smo v »spečem« stanju in

ne zaznavamo subtilnih sprememb, nas misli, čustva in reakcije lahko »zanesejo«. Kadar pa smo povezani s senzacijami, nas te povežejo s seboj in usmerjajo (Blake, 2009).

Gendlin nas popelje še korak dlje. Govori o pomenu opazovanja lastnih čustev in ne zlitja z njimi. Našo pozornost je potrebno usmeriti navznoter, a na prijazen način. Ko nam to uspe, ostanemo s telesnimi občutki problema, oz. ostanemo poleg njih. Občutkov ne enačimo s čustvi (Gendlin, 1978).

Preden grem dalje, se mi zdi pomembno nadrobneje pojasniti razliko med terminoma občutek in čustvo. Občutek je fiziološki odgovor na spremembe in je univerzalen. Medtem ko so čustva mentalne asociacije, reakcija na občutek. Pridobimo jih preko izkušenj in so specifična za vsakega posameznika. Obstaja mnogo načinov, kako čutiti določen občutek (Emotions Vs Feelings, 2014). Gendlin (1978) podobno ugotavlja: Čustva so nekakšna zožitev zaznave celotne situacije – nekako nam preprečijo, da bi se zavedali celotne situacije.

Naša t. i. situacijska telesa se ob nečem počutijo prijetno ali neprijetno. Ampak kako je to sploh mogoče? Navadno ne mislimo, da fizični občutki vsebujejo kompleksno prepletenost. Prej mislimo, da so fizične senzacije samo to, kar so. Ta kompleksni občutek Gendlin zajame z besedno zvezo »felt sense«, ki jo morda lahko prevedemo kot »občutenje« (Gendlin, 1978).

Vsi poznamo nasvet, naj, kadar smo jezni, štejemo do 10, preden reagiramo. Kadar smo jezni, namreč bolj verjetno ignoriramo mnoge aspekte situacij in govorimo iz zožene percepcije. Čustvo je ogromna sprememba v naših telesih in situacijo lahko spremeni v vzorec. Občutek je bolj celosten od čustva in vsebuje več kot lahko najprej mislimo in čustveno vemo o določeni situaciji (Gendlin, 2003).

V občutenem lahko zaslutimo kompleksnost, kljub temu da je morda še ne uspemo »odpreti« in »vstopiti« vanjo. Ta dva izraza Gendlin uporablja, ker tovrstno izkušnjo vidi kot vrata, ki jih lahko odpremo in vstopimo v prostor, torej v izkušnjo. Če sveta ne jemljemo kot skupek nepovezanih ne-transparentnih reči, se lažje odpremo implicitni prepletenosti (Gendlin, 1978).

Prihajam do sklepa, da je čustvena inteligenca kot kompetenca dela z lastnimi čustvi na doživljajski ravni, nenadomestljivo pomembna in povezana z ravnmi reflektiranja.

2.3.3. »Odpiranje« občutenj

Ko zaznamo nek občutek, z njim ostanemo v navzočnosti in se vprašamo: Kaj mi prinaša? Kadar občutkom posvetimo pozornost, smo najprej priča nejasnosti, dalje pa se v nas

prebujajo slike, misli, asociacije, smisli – navadno po majhnih korakih. Kot že rečeno, zaupamo lahko v proces majhnih korakov in ne v občutke same. V tem kontekstu resnica ni nikoli končna, vseskozi se kreira, skozi nas in naše kontekste (Gendlin, 1978).

Proces, ki ga Gendlin (1978) opisuje kot »proces majhnih korakov«, si lahko osvetlimo skozi prizmo, ki nam jo ponuja koncept kreativnega procesa. Tega navadno vzporejamo z ustvarjanjem umetniških del, a tokrat si ga bomo izposodili, da bi lažje razumeli proces dela z občutenji.

Wallas je prvi, ki je poimenoval korake kreativnega procesa. Vidi ga kot celoto, ki jo sestavljajo štiri faze. Prehajanje iz ene v drugo fazo pa ne poteka linearno, ampak prej nasprotno (v Plsek, 1996):

Faza kreativnega procesa	Značilnosti
a) Preparacija	V tej fazi identificiramo problem, potrebo, željo. Zberemo vse potrebne informacije, da bi se zadeva lahko razrešila. Določimo kriterije za preverjanje sprejemljivosti rešitev.
b) Inkubacija	Ko smo informacije pregledali, se »umaknemo« iz problema, ga postavimo v ozadje in pustimo, da zori. Tako kot preparacija, inkubacija lahko traja minute, tedne ali celo leta.
c) Iluminacija	To je stanje, ko vznikne ideja, ki nam služi kot temelj za kreativni odgovor na situacijo. Te ideje so lahko delčki celote ali pa celota sama. Navadno se zgodi, ko najmanj pričakujemo. Imenujemo ga tudi »eureka«. Za razliko od drugih stanj, je iluminacija zelo kratkotrajna. Lahko prinese ogromno uvidov hkrati, včasih v nekaj minutah, včasih v nekaj urah.
č) Implementacija in verifikacija	V tej končni fazi idejo razvijemo v konkretni načrt in ga izvedemo. S tem preverimo, ali rešitev, ki nam jo je prinesla iluminacija, zadovoljuje prebujeno potrebo, problem oz. željo.

Tabela 3: Faze kreativnega procesa.

Ob občutkih se porodijo mnoge misli, asociacije, slike, dogodki, želje itd. Kako torej vemo, katera je »prava«? Gendlin (2003) odgovarja: Ko preživiš čas s tem občutkom, na dan pridejo novi in bolj jasni smisli. Ko telo prinese svoj lasten odgovor, točno določene besede, slike, spomine ter razumevanja, lahko vzniknejo nove ideje in koraki. Ko naše telo zazna »pravilnost« tistega, kar pride iz občutenja, bo v odgovor občutilo nekakšno olajšanje ali sprostitvev napetosti. Tovrstna telesna sprememba, olajšanje, nam pove, da smo se uspeli povezati z globljimi ravni zavesti in da smo na pravi poti (Gendlin, 2003). Zdi se, da Gendlin z ravnokar zapisanimi besedami govori o nečem kar Wallas (v Plsek, 1996) pojmuje kot iluminacijo.

Dalje nam L. Kofler (osebna komunikacija, april 2016) ponuja še drugačen vpogled v »majhne korake«, oz. kako »odpirati« lastna občutenja. Poglejmo si jih:

Korak	Usmeritve
1. Sprejmemo polno odgovornost za svoje čustvo	Nujno je, da prevzamemo polno odgovornost za svoje čustvo, kar pomeni stopiti v polno zavedanje, da smo mi sami tisti, ki si kreiramo svojo čustveno realnost. Povedano drugače, sprejeti moramo, da smo mi tisti, ki kreiramo občuteno. Navadno večina ljudi ne gre dlje od opisanega koraka, ker so prepričani, da so zunanje okoliščine tiste, ki povzročajo dotično čustvo. Šele če gremo dalje, so nam čustva v resnično uslugo.
2. Poimenujemo čustvo	Kadar čustvu nadenemo ime, to vnese večjo mero jasnosti in zavesti. Ne zadovoljimo se zgolj s tem, da rečemo: Žalosten sem, slabo sem, besen sem. Svoje znanje o čustvih moramo razširiti, da bolj prefinjeno prepoznamo svoja čustva razočaranja, sramu, osramočenosti in mnoge druge. Če se čustva naučimo poimenovati, to poveča razumevanje nas samih. Naučimo se lahko preko 100 različnih čustev.
3. Spustimo zgodbo	Zgodba je vse, kar je zunaj nas in mislimo, da povzroča trenutno čustvo. »Videti« moramo, kako se zgodba popolnoma odreže, odcepi od

	čustva, kakor, da izzveneva, izgineva. Zgodbo spustimo, a čustvo, ki smo ga ustvarili in ima sedaj ime, obdržimo. Pri spuščanju zgodbe si lahko pomagamo tako, da sliko zgodbe »obarvamo« črno-belo. Slike zgodbe lahko naredimo zelo majhne, s čimer manjšamo učinek zgodbe, ki smo si jo ustvarili. Zgodbo »gledamo«, kako blede. Zakaj? Ker je zgodba pravzaprav samo zgodba in nič več. Ustvarili smo si jo sami, da bi si razložili prebujeno čustvo.
4. Sprejmemo čustvo	V tem koraku čustva ne presojujemo kot dobrega ali slabega. Čustvo sprejmemo v duhu hvaležnosti in učenja. Ta korak je potreben, da bi lahko naslednjega opravili ustrezno. Resnično smo hvaležni za priložnost, da se lahko učimo o sebi samih.
5. Čustvo občutimo v vsej svoji polnosti	Čustvo občutimo brez sojenja ali odpora. Preprosto občutimo čustvo in opazujemo, kje v telesu izkušamo čustvo. Ko postanemo »priča« oz. opazovalec svojih lastnih čustev, seže naše zavedanje dlje. Čemur se upiramo, vztraja. Kadar dovolimo čustvu, da je, je to nasprotno od upiranja.
6. Iščemo jasnost	Povprašati za jasnost pomeni, da se ne vrnemo nazaj k zgodbi, saj smo vzrok čutenega mi sami in nič zunaj nas. Vprašamo se: Kaj se moram naučiti od tega čustva in katera so tista neučinkovita prepričanja, ki kreirajo to čustvo.
7. Identificiramo prepričanje	Identificiramo prepričanje in ustvarimo prostor, da bi se lahko oblikoval odgovor nanj. V kali skoraj katerega koli bolečega čustva je neučinkovito prepričanje. Morda je v ozadju prisotno prepričanje, da moramo vse osrečiti, morda da si ne zaslužimo biti ljubljene, če nismo

	perfektni, ali da si ne zaslužimo spoštovanja.
8. Zamenjamo, nadomestimo nedelujoče prepričanje	Ko prepričanje identificiramo, ga zamenjamo z drugim, bolj učinkovitim. Rečemo si: Izberem zavrnitev tega nedelujočega prepričanja in posvojimo novega na mesto starega, takšnega, ki nas opolnomoči. Da bi bili resnično učinkoviti, je dobro hraniti seznam prepričanj, ki smo jih zamenjali. Skozi čas se bodo naša jedrna prepričanja o nas samih in naše zmožnosti dramatično spremenile.

Tabela 4: Koraki »odpiranja« lastnih občutenj.

Tudi iz perspektive nevroznosti je delo s telesom, ki ga opisuje Kofler (osebna komunikacija, april 2016), najbolj direktna pot dela z reakcijami, čustvi in spomini (Blake, 2009). Goleman (2001) tovrstno vedenje telesa oz. globinski notranji občutek imenuje »občutek z drobovja«. Občutek izvira v amigdali, ki je kot nekakšna shramba. Prek živčnih poti, ki so speljane do organov, amigdala pošilja informacije, ki jih zaznamo kot somatske signale – ti signali so občuteno v telesu.

Povzemimo. Ko se somatska zavest razvija, se razvija tudi zmožnost izbire novih in bolj učinkovitih čustvenih odzivov. Zmožnost toleriranja neprijetnih senzacij in čustev prinaša večjo možnost izbire in manj nezavednih reakcij. Ker se fizične senzacije dogajajo zgolj v sedanjem trenutku, nas preusmeritev pozornosti na senzacije takoj prenese v sedanji trenutek (Blake, 2009). Podobno avtorja, ki spoznavanje lastne resničnosti preučujeta skozi koncept čustvene inteligence, vidita razvoj le-te kot razvoj sposobnosti preskoka impulzivnosti in izbire primernega odziva. To razvija t. i. »intuicijo«, kar nam omogoča razširiti »območje zaupanja«, ki je pozitivno povezano z uspešnostjo. Pomaga nam hitreje odpuščati in se bolje konstruktivno prilagajati ter izkusiti plodno nezadovoljstvo ipd. To v širšem smislu lahko opišemo kot čustvene energije v vlogi katalizatorjev za spremembe in rast (Copper in Sawaf, 1997).

Tudi Blake, ki govori o somatskem odpiranju, vidi učinkovitost procesa v taljenju starega jaza, da bi lahko vzniknil nov. Somatsko odpiranje nam daje možnost direktnega dela z zamrznjenimi, otopelimi deli psihobiologije (Blake, 2009). Gendlin pravi: Ko se uspemo povezati s seboj na takšen globlji način, smo tudi mi sami sposobni poslušati druge in se povezovati z njimi na nov in bolj zadovoljujoči način. To nam tlakuje pot do razreševanja

naših razlik in uživanja kooperativnih odnosov. Podobno se implicira na kompleksne družbene probleme (Gendlin, 2003).

Kako nam zapisano pomaga pri vodenju po negotovosti? Treniranje čustveno inteligence preko refleksije je ključni vidik za boljše vodenje, saj ljudje čutijo, ali smo z njimi prisotni ali ne (Blake, 2009). Biti prisoten pomeni hkrati biti s seboj in drugim ter se v tem ne izgubiti ali se zmešati. Na prisotnost lahko gledamo kot na način, kako socialni pedagog opazuje svoje doživljanje. Okrepljeno čustveno senzitivnost za doživljanje drugih in sebe socialni pedagog lahko uporabi kot orodje za razumevanje in odgovarjanje negotovim situacijam. Hkrati pa lažje zazna, kako njegovo odzivanje vpliva na ljudi, s katerimi sodeluje (Gendlin, 2003).

Strinjam se z Wershlerjevo (2012), ki prepozna, da izobraženi ljudje danes trpimo za drugačno vrsto nepismenosti: Ne znamo več brati naših teles; bolj kot zaupanje vanje polagamo dvom. Sama prav telo prepoznavam kot eno izmed možnih poti, ki vodijo v resničen dialog s seboj in svetom. Potrjuje se mi spoznanje, da naše telo ve, kaj v neki situaciji potrebujemo, česa imamo premalo, česa preveč in kaj se nam upira. Morda so občutja v začetku kaotična, a če jih zasledujemo na ljubeč način, se prično prebujati povezave, ki po korakih vodijo do uvidov, ki resnično vodijo v spremembe.

OSEBE Z IZKUŠNJO BREZDOMSTVA

2.4.1. Kaj je brezdomstvo?

Pilotski projekt Nevid(e)na Lublana je namenjen osebam z izkušnjo brezdomstva. Poglejmo si nekaj teoretičnih karakteristik, ki vsaj delno opišejo situacijo, s katero so se soočali, oz. se še soočajo, da bi lažje razumeli kontekst projekta in vključene vanj.

Brezdomstvo je način življenja, za katerega se zdi, da še vedno buri duhove. „Je eden tistih kompleksnih družbenih pojavov, s katerim se lahko poglobljeno ukvarjamo več let, pa še vedno težko brez nelagodja odgovarjamo na vprašanja o vzrokih zanj, njegovih pojavnih oblikah in možnostih ukrepanja“ (Dekleva, Razpotnik, 2009, str. 11). Brezdomstvo lahko gledamo kot oder družbe, na katerem se ranljivejši posamezniki znajdejo v okoliščinah, kjer sicer imajo možnost izbire, a so te percepcije omejene in človek veliko težje zadovolji svoje potrebe ter se vključuje v družbo. Odnos širše družbe do brezdomstva, oz. kako se ta odziva nanj, je lahko viden kot ogledalo družbe. Teme, ki se na prvi pogled tičejo zgolj brezdomstva, se na koncu koncev tičejo vseh nas (Dekleva, Razpotnik, 2007a). Brezdomstvo je veliko več kot zgolj biti brez strehe nad glavo. Je pomanjkanje varnega in zadovoljujočega doma. Nekateri brezdomni sicer imajo prebivališče, a je to najpogostejše prehodne narave in so selitve zanje stalnica. Brezdomstvo lahko razumemo tudi skozi uporabo pojma kariere. Kot kariero brezdomnih lahko vzamemo njihovo dnevno prizadevanje brezdomnih oseb za osebno higieno, hrano, oblačila, ipd. (Rokach, 2004).

FEANTSA - Evropsko združenje nacionalnih organizacij, ki delajo z brezdomnimi, je pred leti oblikovala evropsko tipologijo brezdomstva in stanovanjske izključenosti (Edgar in Meert, 2005 v Dekleva, Razpotnik, 2007b):

Konceptualna kategorija		Operacionalna kategorija		Generična definicija	Nacionalna pod - kategorija
Brez strehe	1	Ljudje, ki živijo na prostem	1.1	Spijo pod milim nebom, nimajo dostopa do 24 urne nastanitve/nimajo bivališča	Isto
	2	Ljudje, ki živijo v nočnih zavetiščih	2.1	Zavetišča, ki vključujejo le nočitve	Kontejnerji; zavetišče za brezdomne uživalce nedov. drog

Brez stanovanja	3	Ljudje, ki živijo v bivališčih za brezdomce	3.1 3.2	Zavetišče (hostel) za brezdomce Začasne nastanitve	Zavetišče preko odločbe CSD
	4	Ženske, ki živijo v zavetiščih/zatočiščih za ženske	4.1	Nastanitev v zavetiščih za ženske	Varne hiše; zavetišča za ženske
	5	Ljudje, ki bivajo v zavetiščih/azilih za priseljence	5.1 5.2	Začasne nastanitve/sprejemni centri (azili) Bivališča za priseljske delavce	Isto Samski domovi
	6	Ljudje, ki so pred odpustom iz institucij	6.1 6.2	Penalne institucije Medicinske institucije	Zapori, pripori, bolnišnice
	7	Ljudje, ki prejema podpora v zvezi z načinom bivanja (zaradi brezdomstva)	7.1 7.2 7.3 7.4	Zavodi za brezdomce Podprta stanovanja Podprte prehodne oblike bivanja Stanovanja (samostojna) s podporo	Pri nas ni podobnih oblik skrbi; še najbolj podobna so stanovanj-ske skupine ali podprta stanovanja za uporabnike psihiatrije.
Negotovo	8	Ljudje, ki bivajo v negotovih bivališčih	8.1 8.2 8.3 8.4	Začasno z družino/prijatelji Nelegalni (pod)najemniki Ilegalna zasedba stavbe Ilegalna zasedba zemljišča	Isto
	9	Ljudje, ki živijo v grožnji pred izselitvijo/deložacijo	9.1 9.2	Pravne prisilne izselitve najemnikov Pravne prisilne izselitve zaradi spremembe lastnine	Isto Zaradi denacionalizacije
	10	Ljudje, ki živijo pod grožnjo nasilja	10.1	Policijsko zaznani indici nasilja v družini	Isto
Neprimerno	11	Ljudje, ki živijo v začasnih /nestandardnih bivališčih	11.1 11.2 11.3	Mobilno domovanje (prikolica) Ne-standardno domovanje Zasilna/začasna zgradba	Avto Baraka, koliba, vagon. Bivak

	12	Ljudje, ki živijo v neprimernih bivališčih	12.1	Neprimerno za bivanje (po nacionalni zakonodaji ali standardih)	
	13	Ljudje, ki živijo v ekstremni prenaseljenosti	13.1	Glede na nacionalno normo prenaseljenosti	

Tabela 5: Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti

Ob besedi brezdomstvo pogosto pomislimo na človeka, ki prebiva na ulici, kot kaže zgornja tabela pa ima brezdomstvo precej širši pomen. Kljub temu je najbolj poznano tako imenovano cestno brezdomstvo, manj poznane, oz. slabše sprejete so tiste oblike, ki so očem skrite. Dekleva in Razpotnik (2009) pojasnjujeta, da na to, kaj uvrščamo pod brezdomstvo in kako ga definiramo, vplivajo tako kulturna in politična ozadja, tako norme kot zakonodaja in zato je na brezdomstvo smiselno gledati skozi te kontekste in ukrepati medresorsko.

Razlogi za zgoraj opisane razmere –brezdomstvo– so zelo raznoliki, kompleksni in medsebojno odvisni. Navadno gre za vzroke, ki vztrajajo dlje časa in šele njihova medsebojna prepletenost povzroči takšno zožitev možnosti, da človek izbere ulico kot najboljšo alternativo med ponujenimi (Razpotnik in Dekleva, 2009). Prav tam Edgar (2006) navaja vzroke, ki lahko vodijo k nastanku brezdomstva. Razdeli jih v štiri kategorije:

- Strukturni vzroki, kamor sodijo nezaposlenost, revščina ter stanovanjska problematika.
- Instiucionalni vzroki, pod katere lahko uvrstimo različne vrste izkušenj institucionalizacije, kot so npr. zapor, vojska in rejništvo.
- Medosebni vzroki, kamor Edgar uvrsti smrt bližnjih, razpad partnerstva/družine in težave v otroštvu.
- Kot zadnje navaja individualne vzroke, kot so uporaba različnih vrst drog in težave v duševnem zdravju.

Kadar laična javnost in politiki govorijo o brezdomstvu, se pojava pogosto lotevajo skozi razprave o odnosa med individualno in družbeno vzročnostjo. Za individualnimi vzroki stoji ideja, da je krivdo za nastali položaj moč pripisati posamezniku, pa naj si bo zaradi njegove psihične strukture ali pa zaradi osebne odločitve, da bo živel kot brezdomec. S tem načinom gledanja se družba izogne odgovornosti za ukrepanje, saj je naj bi bil za nastali položaj kriv posameznik, zato naj zanj poskrbi sam. Nasprotno pa ideja o strukturni oz. družbeni

vzročnosti zagovarja tezo, da so strukturni vzroki tisti, ki privedejo posameznika do brezdomstva, zato je odgovornost družbe, da rešuje vzroke na strukturnem nivoju in s tem ljudem omogoči širšo paleto izbire, da ne bi prihajalo do brezdomstva, oz. bi ga omilili (Dekleva, Razpotnik, 2009). Dekleva in Razpotnik (prav tam, str. 16) pišeta: "Lahko rečemo, da so individualne značilnosti močno povezane s tem, kdo bo postal brezdomec, družbenostrukturne značilnosti pa s tem, kolikšen bo skupni obseg brezdomstva. Vedno gre torej za interakcijo dejavnikov..."

Kje pa razloge za nastalo situacijo vidijo osebe z izkušnjo brezdomstva? Po podatkih raziskave Problematika brezdomstva v Ljubljani (Dekleva, Razpotnik in Vižitin, 2006) je 61% ljubljanskih brezdomcev kot primarni razlog za trenutni način življenja navedlo denar in težave, ki so s tem povezane. Na drugo mesto so anketiranci uvrstili težave z duševnim zdravjem, a le redko je bil to poglavitni razlog. Drugi, ravno tako pomembni vzroki glede na rezultate raziskave so: lastna odločitev, izgon/izselitev, prepir s starši, težave s fizičnim zdravjem, težave z uporabo drog in/ali alkohola, odpust iz ustanove, smrt bližnjega, beg pred nevzdržnimi razmerami.

Prav tam avtorji raziskave ugotavljajo, da je brezdomstvo pojav, s katerim se človek lahko sooči iz različnih vzrokov, v vseh življenjskih obdobjih. Vsem je skupnih nekaj elementov, in sicer pretrganje socialnih mrež, konfliktni odnosi z matično družino ter z drugimi bližnjimi, ki bi jim ob nastalem položaju lahko pomagali (Dekleva, Razpotnik in Vižitin, 2006). Podobno razmišlja Rokach (2004), ki poudari, da se brezdomni pogosto čutijo izolirani in osamljeni. Osamljenost je pogosto boleča izkušnja, ki prinaša posledice tako na fizičnem, psihičnem kot duhovnem nivoju. Osamljenost je povezana s povečanim uživanjem alkohola, depresijo, sovražnim govorom/vedenjem, višjo samomorilnostjo, anksioznostjo, ranljivostjo na področju zdravja. Podobno kot Rokach tudi Zrin Martinjak (2007) poudarja, da so medosebni odnosi ključni za človekovo delovanje, saj je povezovanje z drugimi ena izmed naših temeljnih potreb in od njih imamo tako individualno kot širšo družbeno korist.

2.4.2. Odnosna revščina?

Bi potemtakem lahko trdili, da je brezdomstvo med drugim odnosna revščina? Mar to pomeni, da gre pri pojavu brezdomstva za šibek socialni kapital in slabšo socialno vključenost?

Koncepta socialne izključenosti in socialnega kapitala sta pogosto uporabljena za opisovanje odnosa med družbo in ekonomijo v širšem pomenu besede (Daly, Silver, 2008). Prav tako se

mi zdi smiselno skozi osvetliti pojav brezdomstva, saj ga lahko razumemo tudi kot vozle med družbo in ekonomijo. In kot pravi Zrin Martinjak (2007), so odklonske skupine ljudi v konfliktu s širšo družbo, širša družba pa je v konfliktu z njimi.

Nevid(e)na Lublana poizkuša naslavljaati ravno ta vozle. Zato me zanima, kaj je sploh mogoče narediti na področju socialnega vključevanja in razširjanja kapitala v okviru projekta. Kaj so možne akcije in katere so sploh smiselne, da ne bi ostale zgolj akcije, ampak bi resnično prinesle boljšo kvaliteto življenja posameznikom, vključenim v projekt.

Akumulacija socialnega kapitala naj bi prinašala ekonomsko rast, demokratičnost in zmanjšanje negativnih vplivov, kot so izključenost in nestrpnost (Daly, Silver, 2008). Beseda kapital ne zajema zgolj ekonomskega vidika pojava, ampak tudi simbolnega (Zrin Martinjak, 2007).

Po Haynesu (2009) je besedna zveza 'socialni kapital' zavajajoča metafora. Meni namreč, da je uvedba nove terminologije odvečna, češ da že imamo dovolj besed, ki opisujejo isti pojav, kot ga opisuje socialni kapital (npr. zaupanje, družabnost. ipd.). Metafora naj bi bila zavajajoča, ker naj nas bi napeljevala k izpraševanju skozi tržno logiko (npr. kje si lahko spodim socialni kapital). Haynes zato kot kritiko konceptu navaja opažanje, da gre za apliciranje ekonomskih principov na sociološke teme. Tovrstno povezovanje zaradi svojega ekonomskega načina gledanja reducira kompleksnost socialnega elementa. Podobno si tudi Daly in Silver (2008) zastavljata vprašanje, ali je ideja socialnega kapitala morda res preveč mistificirana in se nanjo postavlja preveliko težo. Očitata mu nejasno definiranost, ohlapnost, elastičnost in širino.

Poglejmo pojav brezdomstva še skozi vidik socialne izključenosti. Pierson (2002) socialno izključenost vidi kot proces, ki na posameznika deluje izključujoče in močno zmanjša možnost za sodelovanje v ekonomski, politični kot v ostalih družbeni sferah. Kot pravi Zrin Martinjak (2007), je za socialno izključenost značilna šibka in slabo razvejana socialna mreža, a ravno te človeku omogočajo vključitev v družbo, delujejo podporno in omogočajo pretok informacij in priložnosti.

V ozadju koncepta socialne izključenosti namreč stoji ideja, da ranljivost brezdomnih oseb ne izhaja iz revščine same, ampak prej iz izključenosti iz družbenih mrež, saj onemogoča sodelovanje v njih. Govorimo o izključenosti na področju civilne družbe, trga in države. V primeru, da je oslABLjeno vsaj eno izmed področij, ima posameznik veliko večjo možnost, da je socialno izključen (Mandič, 1999).

Tako pojem socialne izključenosti kot socialni kapital poudarjata pomen odnosov in aktivne participacije v njih. V primeru socialne izključenosti pa aktivacija pripomore v boju proti izolaciji in pripomore k integraciji ekonomskega. Oba koncepta vsebujeta močan normativni element, aktivacijo namreč vidita kot sredstvo za socialno integracijo. Zaradi poudarka na aktivaciji izključenih kar kličeta po razdelitvi pravic in odgovornosti izključenih (Daly, Silver, 2008).

V kontekstu socialnega kapitala je potrebna „investicija“ (Zrin Martinjak, 2007). A še vedno zelo malo vemo o tem, kako se socialni kapital proizvaja ter akumulira in kako se socialno vključevati. Morda je tako zato, ker je pojma težko definirati, kaj šele meriti (Haynes, 2009)? Predpostavljali bi lahko, da je protistrup za socialno izključenost socialni kapital in da socialna izključenost osiromaši zalogo socialnega kapitala. V praksi bi to pomenilo, da če imaš več prijateljev in vplivno socialno mrežo, to izboljša tvoje ekonomsko stanje, ampak ali je res tako? Ko se zgodijo spremembe v socialnem kapitalu, je težko dokazati, od kod resnično izvirajo. Je to morda zaupanje, ki gradi učinkovite socialne mreže, ali učinkovite socialne mreže ustvarjajo zaupanje? Socialni kapital ponuja idejo, da je razširjanje socialne mreže „pravi način povezovanja“ in da naj bi aktivacija pomnožila socialne vire. Ideja se zdi povsem prepričljiva, a ne smemo pozabiti, da razvejana socialna mreža še ne pomeni interakcije, povezovanja, zadovoljujočih odnosov in aktivacije (Daly, Silver, 2008).

V literaturi je precej prisotna ideja o pozitivnih vplivih socialnega kapitala, manj pa se piše o temni strani socialnega kapitala, npr. neenakosti, podkupovanju, ki lahko tudi zmanjšajo produktivnost posameznika. Na osnovi zapisanega bi lahko trdili, da socialni kapital ne deluje zgolj vključujoče, ampak lahko prav tako sodeluje pri ustvarjanju neenakosti. Socialni kapital ljudi lahko deli ali združuje (Daly, Silver, 2008).

Vloga socialnega pedagoga je graditi mostove in voditi od socialne izključenosti k socialni vključenosti (Zrin Martinjak, 2007). Zdi se mi pomembno, da smo socialni pedagogi (in drugi) pazljivi, ko gre za delovanje v praksi na področju širjenja socialnih mrež in socialnega vključevanja. Zavedati se moramo, da vsako „širjenje“ ne deluje nujno vključujoče in da širša socialna mreža še ne pomeni povezanosti.

2.4.3. Dolgotrajna brezposelnost

Brezposelnost je eden izmed glavnih razlogov za socialno izključenost (Zrin Martinjak, 2007). Nanjo lahko gledamo kot na neke vrste stimulus, ki vpliva na zaznavanje, čustvovanje in vedenje posameznika (Aleksander, 1992). Brezposelnost se ne zdi problematična zgolj

zaradi izgube ekonomskega kapitala, torej revščine, temveč tudi zaradi izgube drugih oblik kapitala, saj na delo dandanes ne gledamo le kot na nujno zlo, ampak kot nekaj, kar osmišlja vsakdan. Biti zaposlen človeku pogosto pomeni biti dejavno udeležen v družbi in potencialno daje občutek pripadnosti in varnosti (Bilban, 2015).

Dolgotrajno brezposelni lahko izkušajo izgubo kontrole in naučeno nemoč (Aleksander, 1992). Za veliko ljudi je zaposlitev tesno povezana s samovrednotenjem in ob izgubi službe doživljajo pretese na področju samopodobe. Pogosto doživljajo neprijetna čustva, pojavi se socialna izključenost. Oseba je bolj razdražljiva, doživlja neprijetna čustva, že prej obstoječa psihosomatska stanja pa se okrepijo oz. poslabšajo (Bilban, 2015). Podobne vplive dolgotrajne brezposelnosti navajata Žorga in Poljšak-Škraban (2007), ki poudarjata, da brezposelnost otežuje možnost vzdrževanja medosebnih odnosov in gradnjo novih – tako v krogu sorodnikov kot širše. Brezposelni doživljajo neprijetna čustva, kot so jeza, žalost, sram, negotovost, krivda, ipd. Poveča se možnost za depresivnost, anksioznost in druge psihosocialne težave. Brezposelnost pa se po njunem mnenju prav tako odraža na fizičnem zdravju posameznika.

Tudi iz vidika dožemanja časa je brezposelnost pojav, ki vpliva na človekov vsakdan in splošno doživljanje. Bilban (2015) ugotavlja, da se brezposelnimi čas navadno „vleče“, saj se jim med drugim poruši struktura dneva. Časa za prostočasne aktivnosti je sicer na pretek, a se ta čas zdi prazen in ga le s težavo osmislijo in si težje strukturirajo vsakdan ter življenje nasploh (Žorga, Poljšak-Škraban, 2007).

V zaposlenost tako lahko vidimo tudi enega izmed možnih načinov zadovoljevanja človekovih potreb. Žorga in Poljšak-Škraban (2007) menita, da brezposelnost onemogoča zadovoljevanje različnih vrst potreb. Brezposelni si težje zadovoljijo potrebo po druženju in skupinskem delovanju, hkrati pa težje dosegajo potrebo po zadovoljivem družbenem statusu.

Nekateri posamezniki se v brezčasnosti brezposelnosti zatekajo v sanjarjenje, spet drugi v bolezenska stanja, tretji okrepijo aktivnosti na področju vere, politike ter sprejmejo alternativna prepričanja o svetu, pogosto radikalna. Okrepijo se tudi že prej obstoječi rituali in navade, npr. branje (Bilban, 2015). V svoji raziskavi do podobnih ugotovitev prihajata Payne in Graham (1987). Pišeta namreč, da se dolgotrajno brezposelnim spremeni odnos do zaposlitve. Pogosto razvijajo odklonilen odnos do te, v stilu prepričanj: Služba je prepovedana, oz. nedostopna. V njuni raziskavi je večina vprašanih dolgotrajno brezposelnih bolj cenila varnost, ki jo prinaša služba, denar, ki ga je moč zaslužiti ter delo samo.

Nezaposleni si lahko vsaj delno pomagajo z raznimi dejavnosti, ki so jim blizu, ki jih podprejo pri osmišljanju vsakdana ter bolj zadovoljujočem življenju nasploh (Žorga, Poljšak-Škraban, 2007). Toda ali lahko npr. prostovoljsko delo omili psiho-socialne vplive, ki sem jih ravnokar navedla? Ugotavljata, da so brezposelni, ki so se vključevali v prostovoljsko delo, popili manj alkohola in pokadili manj cigaret, pri manjšem deležu so diagnosticirali hipertenzijo (Griep, Hyde, Vantilborgh, Bidee, De Witte, 2014).

Osnovna ideja Nevid(e)ne Lublane je, da bi osebe z izkušnjo brezdomstva dobile priložnost za aktivno vključevanje v družbo. Preko vodenja, povezovanja z obiskovalci in aktivnega soustvarjanja projekta naj bi skupaj z osebami z izkušnjo brezdomstva ustvarjali prostore, kjer bi se lahko razširila socialna mreža in poglobila socialna vključenost. Hkrati pa velja ostati skromen in si ne prepotenciozno misliti, kako bo projekt rešil vse tegobe brezdomnih posameznikov! Postavljamo prostor, kjer si želimo, da bi se zgodilo ravnokar zapisano. V empiričnem delu je moč prebrati, kaj se je v tem okviru pravzaprav razvilo.

2.4.4. Predsodki in hobofobija

Zasledila sem, da osebe z izkušnjo brezdomstva večkrat pripovedujejo o dogodkih, ko so se jih ljudje izognili in z njimi niso želeli stopati v kontakt. Na drugi strani pa pripovedi ljudi brez izkušnje brezdomstva pričajo o strahu pred stopanjem v stik z brezdomnimi. Strah je najpogostejše vzrok, zaradi katerega se fizično distanciramo in namerno izognemo brezdomnim osebam. V ozadju izogibanja stojijo predsodki. Ule (1994) predsodke povezuje z močnimi neutemeljenimi čustvi. Ta se gradijo s posploševanjem, hranijo se z našimi nepreverjenimi oz. neutemeljenimi sodbami.

Predsodki se med ljudmi hitro širijo, še posebej zaradi njihove narave hitrega nastajanja. Za razvoj predsodka zadostuje že zgolj ena sama izkušnja oz. informacija. Ule navaja občutke, ki se najpogostejše prisotni ob predsodkih. Od naštetih ob temi brezdomstva najpogostejše zaznavamo občutje strahu, suma in superiornosti dominantne skupine (Ule, 1994).

Če je strah ekstremne narave in posameznik svojih odzivov ne zmore obvladati, lahko govorimo o fobiji. Potenciran strah pred brezdomnimi in berači na kratko imenujemo hobofobija. Izvira iz kombinacije osebnih predispozicij ter okolijskega vplivanja. Hobofobija se najpogostejše napaja iz različnih strahov:

- a) Strah, da nas bodo brezdomni napadli.
- b) Strah, da nas bodo brezdomni oropali.
- c) Strah, da nam bodo brezdomni storili kaj žalega.

Vir fobije se lahko skriva tudi globlje, npr. v preteklem neprijetnem dogodku, morda celo travmi, povezani z brezdomnimi (Hobofobija, b.d.).

Hobofobija se pojavlja v obliki ekstremne anksioznosti ob srečanju s tovrstnimi ljudmi. V osebi se prebujata panika in groza. Na telesni ravni se kaže skozi potenje, tresenje, slabost, povišan ali nereden srčni utrip, suha usta, nesposobnost oblikovanja primerne odziva ipd. (Hobofobija, b.d.). Ule (1994) poudarja, da pri tem močni strahovi delujejo na nezavedni ravni, odzivi pa nastajajo avtomatizirano.

Razgrajevanje predsodkov in okrevanje po travmi je potrebno, drugače se ustvarja disharmoničnost, tako na osebni, odnosni kot tudi na širši družbeni ravni. Predsodkov se lahko lotimo na zakonski ravni, tako da uvajamo nove sistemske rešitve; lahko jih mehčamo z informiranjem javnosti; lahko pa se jim upiramo z neposrednimi soočanjem oseb, ki predsodke gojijo in tistimi, na katere ti letijo (Ule, 1994).³ Podobno razmišlja Lewis Herman (2001), saj meni, da je okrevanje po travmatičnem dogodku mogoče zgolj znotraj odnosov in nikakor ne v izolaciji. Ker travme nastajajo znotraj odnosa, jih je treba tudi reševati skozi njega. Znotraj odnosa se obnavlja zmožnost zaupanja, v njem se lažje preoblikuje svoje psihološke sheme.

Menim, da idejo o preobražanju travme znotraj odnosa lahko prenesemo tudi na milejšo raven strahu pred brezdomnimi, torej na predsodke. Slutim, da vodenja najpogosteje prinašajo prijetne in varne izkušnje z brezdomno osebo, posamezniku (v vlogi obiskovalca Nevid(e)ne Lublane) lahko pomaga pri soočanju z lastnimi mentalnimi konstrukti in vsaj delno pripomore k preobražanju posameznikovega notranjega sveta. Urek (2005) pravi, da žive zgodbe prodirajo pod samoumevnost zastarelih slik o ljudeh ter nas dvigajo nad stereotipe in predsodke. Tega si želimo tudi ustvarjalci pilotnega projekta malo drugačnih mestnih vodenj.

2.4.5. Osebni zemljevidi mesta

Drži sicer, da nas predsodki in travme zavirajo v odnosu do brezdomcev, a vzrokov za izogibanje ni mogoče iskati zgolj v njih. Večina ljudi se nepoznanim ljudem najpogosteje

³Vsekakor je nemogoče, zgolj idealno tipsko, deliti osebe, ki gojijo predsodke in na osebe, ki jih ne. Tovrstno razdelitev lažje uveljavljamo kadar govorimo o specifični vrsti predsodkov, kot so npr. predsodki do brezdomstva in sorodnih tem.

izogne. Torej se ni smiselno slepiti, da bi bila v zvezi z brezdomnimi situacija lahko drugačna.

Bauman (2002) pravi, da je rek »Ne govori z ljudmi, ki jih ne poznaš,« v mestih postal način življenja, oz. nekakšno moralno načelo prebivalcev. Kadar tujci že stopajo v kontakt, se kot tujci tudi srečajo. Njihov na novo vzpostavljen odnos nima skupne zgodovine, ki bi bila shranjena v spomine. Med srečanjem ni prostora za osebne eksperimente, po končanem olikanem srečanju pa tujci med seboj tudi ostanejo tujci in navadno ne ohranjajo odnosa. Javni kraji nam to omogočajo, saj se tam ni potrebno osebno izpostavljati, se razgaljati ter vpletati v negotovo sporazumevanje. Zdi se, da je druženje s tujci za nas lahko potencialno nevarno.

Vsi si želimo varnosti in ljudje, ki jih kategoriziramo kot tujce, to varnost še posebej ogrožajo. V varne prostore se pogosto zatekamo tudi zato, ker ne vemo, kako govoriti z nepoznanimi. Veliko je potrebno vložiti v vajo, da bi lahko v skupnosti zaživel v strpnosti in celo uživali v razlikah in dialogu z neznanci (Bauman, 2002).

Še en vidik, zakaj bi lahko prihajalo do izogibanja brezdomcem, se odpira z Bourdieuevim razmišljanjem (2003, str. 69): »Nemi ukazi in tihi klici k redu, ki prihajajo od struktur prilagojenega fizičnega prostora, so ene izmed mediacij, po kateri se družbene strukture počasi spreminjajo v mentalne strukture in v sisteme preferenc. Natančneje: nezaznavna inkorporacija struktur družbenega reda se nedvomno dogaja z dolgo in neskončno ponavljajočo izkušnjo prostorskih razdalj, v katerih se uveljavljajo družbene razdalje.« Zapisano je še toliko bolj prisotno v prestolnicah. Burdieu (2003) se v razmišljanju opre na francosko besedo »la capitale«, ki nakazuje, da je v glavnem mestu akumuliran kapital; ne le ekonomski, temveč tudi kulturni, socialni, politični in drugi.

Fizični prostor odseva pozicijo družbene moči. V njem lahko hitro vidimo, kako je ta porazdeljena, saj se med drugim izraža prek subtilnih arhitekturnih omejevanj (Burdieu, 2003). Opazila sem tudi, da slovenska beseda za glavno mesto vsebuje podobno misel. Prestolnica kot prestol nečesa. Za slovensko glavno mesto Ljubljana lahko rečem, da je med drugim tudi »prestol« brezdomstva. V Ljubljani je akumulirana najširša paleta možnosti za pomoč in samopomoč brezdomnim. Ta mavričnost ponudbe privablja ljudi v stiski iz vse Slovenije. Ljubljana kot središče brezdomstva in središče kapitala že s trkom teh dveh središčnosti potencialno soustvarja prostor krepitve predsodkov in hobofobnega vedenja v odnosu do ljudi, ki tako ali drugače bivajo na ulicah tega mesta.

Vsak človek ima pravico do mesta! Ta stavek je mogoče razumeti vsaj na dva načina. Lahko ga razumemo kot pravico dostopanja do tistega, kar v mestu že obstaja, ali pa ga gledamo širše, kot pravico do soustvarjanja in preoblikovanja po naših željah. Kreiranje mesta je pravica, da sami sebe preobražamo skozi prenavljanje drugačne kvalitete urbane kulture (Harvey, 2003). Kraji namreč začno resnično obstajati šele, kadar imamo z njim vzpostavljeno čustveno ali izkustveno vez. Naši osebni svetovi ne poznajo krajev, ki jih nismo udomačili in shranili v osebni zemljevid (Cooper, 2013).

Kadar pridemo v neko novo mesto, ga neizogibno gledamo tudi skozi perspektivo mesta, v katerem živimo. Naše ideje, slike, podobe in senzacije o mestu so lahko med seboj povsem kontradiktorne, a hkrati bivajo skupaj, v enem samem mestu (Cooper, 2013).

Naše osebne perspektive se prepletajo in razhajajo s perspektivami ostalih prebivalcev mesta. Te skupaj sobivajo v vedno spreminjajoči se dinamiki. Človek ima vsak trenutek svojo zgodbo mesta. Tako se lahko vedno vračamo na en kraj, a nikoli ni isti. Nevidna mesta izginjajo v času, vanje se ne moremo več vrniti, lahko jih poustvarjamo in ustvarjamo na novo. Prav tako se tudi izdelovalci zemljevidov ne morejo izogniti subjektivnosti načrtovanja. Tudi če imajo nalogo narediti kulturni zemljevid mesta, se morajo najprej odločiti, kaj zanje kultura sploh pomeni. Naši zemljevidi so bili vedno subjektivne narave, saj gredo vsi kraji skozi naše osebne filtre in se zarisujejo na javnih zemljevidih (Cooper, 2013). Prav tako ni moč trditi, da so vodenja po Nevid(e)ni Lublani objektivni posnetek življenja brezdomnih. Prej nasprotno, vodenja so izrazito subjektivne narave.

Mesto potemtakem nikakor ni skupek krajev, prej je vedno razvijajoč in spreminjajoč se proces med prebivalci in mestom samim. Mesto smo mi, njegovi prebivalci, in ljudje smo mesto, preplet nevidnih emocionalnih vezi s kraji (Cooper, 2013). Ljudje se spreminjamo s prenavljanjem našega osebnega sveta in to se dogaja tudi v obratni smeri: svet spreminja nas same. Vsak izmed nas je na nek način arhitekt, vpleten v načrtovanje mesta, saj skozi svoja dnevna ekonomska, politična, socialna in kulturna udejstvovanja zarisuje mesto. Na ta način kraje kolektivno soustvarjamo, hkrati pa nas ti ustvarjajo nazaj. Pravica do mesta je do neke mere vedno vezana na našo lastnino in dobiček. Skozi prizmo kapitala je pravica do mesta različno razporejena. Mesto nikakor nikoli ni bila idealna forma harmonije, vedno se v njem odvijajo konflikti in rojeva zmeda (Harvey, 2003).

Ob vsem do sedaj zapisanem se odpira vprašanje, ali smo ljudje kot kreatorji mesta sploh sposobni živeti v lastnih kreacijah? Če smo si mesta izmislili in naredili mi sami, potem je mogoče, da jih mi sami tudi prenaredimo, uredimo po svoji meri (Harvey, 2003).

Predsodkov kompleksnost pojavov ne zanima. Radi tipizirajo in so izredno selektivne narave. Svet nam sicer pomagajo poenostaviti in razumeti njegovo kompleksnost, a po drugi strani nas nevidno vodijo v reagiranje namesto v zavestno izbiro vedenja. Usmerjajo in ožijo naš pogled na svet in če se še tako trudimo, preprosto ni mogoče (in morda niti smiselno), da bi jih povsem izgnali iz naših svetov. Predsodki nam namreč pomagajo oblikovati in strukturirati osebne resničnosti, pomagajo nam ostajati emocionalno ter kognitivno stabilnejši (Ule, 1994). Navedeno pa nam nikakor ne sme biti izgovor za ne-odzivanje, saj ravnodušnost ni daleč od nevtralnosti (Uršič 2002, v Bauman, 2002).

Korak stran od našega osebnega zemljevida se nahajajo drugačne resničnosti, ki jih pogosto zaradi ustaljenosti naših poti ne opazimo. Osebna srečanja z brezdomnimi zato lahko potencialno mehčajo stereotipe, hkrati pa nam z obiskom za nas »ne-obstoječih« krajev te pomagajo vrisovati na naše osebne zemljevide.

Zaključimo teoretični razmislek o negotovosti z leposlovjem. C. S. Lewis si v svoji znanstveni fantastiki zamišlja planet, kjer je pokrajina plavajoča in je v nenehnem gibanju. Za njeno površje je značilno pojavljanje vrtincev. Tla izpod nog izginjajo iz sekunde v sekundo. Tla, kjer je bilo še pred trenutkom možno stati, so sedaj preobrazena v brezna. Tamkaj živeča bitja so vajena negotovosti. Ob izginevanju tal hitro in spretno skočijo na drugi mali otoček. Takšnega negotovega dogajanja so vajeni in samoumevno jim je postalo, da nič ni gotovo. Obiskovalci iz našega planeta Zemlje so se morali naučiti popolnoma novega načina bivanja (Lewis, 1956). Pričujoče besede me spodbujajo k razmisleku o toku socialnopedagoške stroke. Morda sta prav spretno skakanje po negotovih otočkih s pomočjo čustvene inteligence in zaupanja del drže, ki socialnim pedagogom omogoča preživetje v svetu negotovosti. Še več, ne omogoča mu zgolj preživetja, ampak mu pomaga negotovost objeti in iz nje zacveteti v še polnejše življenje.

SOCIALNO PODJETNIŠTVO V LUČI VZRDŽNOST

V nadaljevanju bom osvetlila problem vzdržnosti in socialnega podjetništva. Zakaj? Nevid(e)na Lublana v trenutku, ko zapisujem tale tekst (torej leto 2016), deluje kot pilotni projekt pod okriljem društva Kralji ulice. Že dalj časa se ob različnih priložnosti sprašujemo o vzdržnosti in trajnosti našega delovanja. Sprašujemo se, katere so možne smeri razvoja, kako vzdržno ravnati. Ena izmed možnih poti je preoblikovanje projekta v socialno podjetje. Zato v tem magistrskem delu odpiram prostor, kjer se skozi teorijo dotaknem različnih pogledov na vprašanje, kaj socialno podjetništvo sploh je, raziščem stanje v Sloveniji in iščem odgovore na vprašanje, kako in kje naj si socialna podjetja v Sloveniji zagotavljajo finančne vire, da bi ostajala vzdržna in bi preživela v času.

2.5.1. Kaj je socialno podjetništvo?

»Socialno podjetje ni dobrodelna organizacija, ampak podjetje v polnem pomenu besede. Pokrivati mora vse lastne stroške in hkrati dosegati postavljeni družbenokoristni cilj« (Yunus, 2009, str. 39). Njegovo bistvo je omogočiti osebam, ki so dolgotrajno brezposelne, da se vključijo nazaj na trg in lahko same poskrbijo zase s samostojno pridobljenim prihodkom (Socialno podjetje, b. d.). »Socialno podjetništvo pomeni ustvarjanje izvedljivih (socialno-)ekonomskih struktur, odnosov, institucij, organizacij in praks, ki doprinašajo in vzdržujejo socialne koristi« (Fowler 2000, str. 649).

Dalje Dees (2001) ponudi definicijo z nekoliko drugačnim fokusom. Socialno podjetništvo po njegovem mnenju zajema tako nedobičkonosna kot dobičkonosna podjetja. Socialnega podjetnika vidi v vlogi dejavnih oblikovalcev sprememb v socialnem sektorju. Do socialnih sprememb po Deesovem mnenju prihaja zaradi njihove nenehne prilagodljivosti, učenja, socialnih inovacij, poguma, subtilnosti do uporabnikov ter do socialnih vrednot na sploh.

Opažam, da sta razumevanje socialnega podjetništva in definiranje le-tega nekako ključna za vse nadaljnje korake: načrtovanje finančne konstrukcije socialnega podjetja, obnašanje na trgu, prav tako pa je pomembno tudi za oblikovalce politik. Definicije na tem področju niso poenotene, razlog za različnost Mesojedec, Šporar, Strojan, Valentinčič, Bačar, Sekovič in Strojan (2012) vidijo v raznolikosti zgodovine, jezika in kulture, kjer posamezna definicija vznika, a ne glede na to ima večina definicij v mislih enako dejavnost, različne so navadno predvsem pravno-geografske oblike le-teh.

Zakon o socialnem podjetništvu (2011), je v Sloveniji vstopil v veljavo s 1. 1. 2012. Ta zakon v svojem tretjem členu opredeljuje socialno podjetništvo z naslednjimi besedami: »Socialno podjetništvo predstavlja trajno opravljanje dejavnosti socialnega podjetništva ali trajno opravljanje drugih dejavnosti pod posebnimi pogoji zaposlovanja, s proizvodnjo in prodajo proizvodov ali opravljanjem storitev na trgu, pri čemer ustvarjanje dobička ni izključni niti glavni cilj opravljanja dejavnosti. Socialno podjetništvo krepi družbeno solidarnost in kohezijo, spodbuja sodelovanje ljudi in prostovoljsko delo, krepi inovativno sposobnost družbe za reševanje socialnih, gospodarskih, okoljskih in drugih problemov, zagotavlja dodatno ponudbo proizvodov in storitev, ki so v javnem interesu, razvija nove možnosti zaposlovanja, zagotavlja dodatna delovna mesta ter socialno integracijo in poklicno reintegracijo najbolj ranljivih skupin ljudi na trgu dela (cilji socialnega podjetništva)« (str. 1).

V decembru 2015 je prišlo do sprememb Zakona o socialnem podjetništvu. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o socialnem podjetništvu (2015) omogoča izvajanje socialnega podjetništva na vseh področjih gospodarskih aktivnosti, s čimer se spremeni definicija socialnega podjetništva. Zakon o spremembah prav tako odpravlja prej uzakonjena tipa socialnih podjetij (tip A in tip B). Po novem lahko socialno podjetje ustanovi tudi pridobitna gospodarska družba. To stori tako, da na so. p. prenese del podjetja ali dejavnosti v primeru, da zagotavlja nova delovna mesta za svoje presežne delavce; seveda pa se mora ravnati po načelih socialnega podjetništva.

Po evidenci socialnih podjetij je bilo decembra 2015 v Sloveniji registriranih 117 socialnih podjetij (Evidenca socialnih podjetij, 2015). Če se ozremo še leto nazaj, v maj 2014, v isti evidence zasledimo registracijo 43 socialnih podjetij (Evidenca socialnih podjetij, 2014). Kot opazam sama, mnoge iniciative v Sloveniji delujejo v duhu socialnega podjetništva, a so zaradi različnih razlogov pravno-formalno svoj status uredile drugače.

Iz Evidence socialnih podjetij (2015) je razvidno, da so slovenska socialna podjetja povprečno stara med 0 in 4 leti. Povprečna slovensko socialno podjetnje npr. za polovico mlajše od povprečnega angleškega. Na drugi strani pa je tudi v Sloveniji moč opaziti trend rasti socialnih podjetij. Razlog za porast tovrstnih iniciativ pri nas je v prvi vrsti mogoče iskati v širjenju trenda socialnih podjetij, hkrati pa so se s sprejemom zakona leta 2012 na tem področju začele pojavljati tudi razne spodbude, kot je npr. možnost koriščenja javnih del (Hrast, Kojc, Mulej, 2014).

2.5.2. Socialno podjetništvo in finančna vzdržnost

V samem jedru socialnega podjetništva je usklajevanje socialnih in komercialnih ciljev. Ta očiten konflikt oz. hibridna narava tovrstnih organizacij vodi v identitetno zmedo in lahko ustvarja napetosti znotraj podjetja. Podjetjem, ki delujejo predvsem v neprofitnem sektorju, se je morda težje poistovetiti s komercialno stranjo podjetja, kipa je kljub socialni komponenti pomembna za stabilno delovanje (Tracy in Phillips, 2007).

Pri prizadevanjih za družbeno korist ne smemo pozabiti na finančno vzdržnost tovrstnih projektov (Martin in Osberg, 2015). Socialna podjetja za financiranje najpogosteje uporabljajo tako klasične kot tudi nove vire financiranja: lastniški kapital, dolžniški kapital, članarine, sponzorstva/donacije, projektna/programska nepovratna sredstva (subvencije, dotacije...) na lokalnem, državnem, mednarodnem nivoju, izvajanje storitev na podlagi pooblastil/koncesij, prodaja blaga in storitev, »crowdfunding«, socialne borze (social stock exchange – ESS), trajnostno bančništvo, investiranje z družbenim učinkom, hibridno financiranje, mikrokreditiranje, financiranje družbenih inovacij, »social impact bonds«, tvegani capital, financiranje na podlagi nagrad, natečajev, skladi za socialno podjetništvo, poslovni angeli, podjetniški inkubatorji in/ali pospeševalniki (Mesojedec idr., 2012).

Pomembno je, da ne pozabimo, da je socialno podjetništvo v svoji osnovi še vedno podjetništvo in mora biti dovolj močno, da lahko na trgu preživi (Mesojedec idr., 2012). V nasprotnem primeru bo za ravnotežje v podjetju vedno potreben dotok denarja preko subvencij iz davkoplačevalskega denarja ali donacij, ki jih je težko v nedogled zagotavljati (Martin in Osberg, 2015). Fowler (2000) razmišlja podobno: Socialno usmerjeno podjetništvo naj bi se od komercialno usmerjenega podjetništva in javne blaginje razlikovalo po svojem namenu. Usmerjeno naj bi bilo v generacijo socialno dobrin, ne da bi se pri tem zanašali na redistribucijo dobička ali na davkoplačevalske subvencije.

Ob nadaljnjem branju zasledim še malo drugačen razmislek: V socialnih podjetjih je v ospredju inovativnost, ta je vsekakor pomembna, a se pogosto zgodi, da je omejena s potrebo po preživetju, to je nekakšen imperativ socialnih podjetij. Nima smisla biti inovativen samo za voljo inovativnosti. Finančna vzdržnost je ključna za trajno naravnost, za preživetje in rast. Socialno podjetništvo morda zaradi odgovarjanja potrebam vzdržnosti preživi, a hkrati ga to omejuje (Weerawardena in Mort, 2006).

Weerawardena in Mort (2006) ugotavljata, da so socialna podjetja neprestano v interakciji s turbulentnim in dinamičnim okoljem. Okolje socialna podjetja prisili, da si prizadevajo

zavzdržnost. Za dolgoročno in stabilno delovanje morajo zato sočasno oblikovati vzdržno organizacijo in uresničevati socialno misijo. Ravno zaradi soodvisnosti med socialno misijo in vzdržnostjo organizacije mora posamezno socialno podjetje priložnosti prepoznavati znotraj dimenzije vzdržnosti. Povedano drugače, tekmovalno okolje od njih zahteva, da se prilagodijo in prevzamejo tekmovalno držo na področju pridobivanja sredstev in pri nudenju storitev. Okolju morajo tako odgovarjati na podoben način kot se odzivajo profitabilne organizacije; to pomeni, da morajo socialna podjetja nenehno zasledovati pragmatičnost, ko gre za inovativnost na socialnem področju.

2.5.3. Kaj lahko socialni podjetnik sam stori za vzdržnost?

Socialni podjetnik lahko, da bi vzpostavil vzdržnost ali celo ustvaril profit, ubere različne poti. Avtorja Martin in Osberg (2015) prepoznavata, da sta za finančno vzdržnost ključna dva pogoja. Potrebno je zmanjšati stroške, ki so tradicionalno povezani s "start upi", znižati stroške delovanja ali proizvoda, kultivirati stranke, spremeniti vlogo vlade in kontinuirano iskati nove rešitve. Zasledovanje socialnega cilja, medtem ko smo omejeni z zasledovanjem finančne vzdržnosti, je težko, a kljub temu mnogim uspe (Martin in Osberg, 2015).

2.5.4. Kakšna je in naj bi bila vloga države/Evropske unije pri oblikovanju vzdržno naravnanih socialnih podjetij?

Ugotavljam, da je kljub temu da je osrednja vloga socialnega podjetništva socialno poslanstvo, vloga neusmiljenega prizadevanja za vzdržnost enako pomembna. Ta dva faktorja sta medsebojno odvisna in drug brez drugega v socialnem podjetništvu ne moreta obstajati, seveda pa morata biti uravnotežena z dinamiko okolja (Weerawardena in Mort, 2006). Ker socialna podjetja delujejo v ranljivejšem kontekstu kot podjetja, ki so usmerjena predvsem tržno, je smiselno socialna podjetja pri njihovih prizadevanjih podpreti. Ena izmed možnih podpor lahko pride s strani države oz. Evropske unije.

Iz spoznanja, da na socialno podjetništvo močno vplivajo okoljska dinamika in politične odločitve, naj bi bile iniciative tako znotraj podjetja kot na področju države in Evropske unije usmerjene v dve glavni smeri. Hkrati naj bi v smeri vzdržnosti delovalo socialno podjetje samo, država in Evropska unija pa naj bi ga pri tem podpirali:

a) Aktivnosti socialnih podjetij naj bodo usmerjene v upravljanje in razumevanje dinamike okolja:

Model, ki upošteva omejitve, je dobro izhodišče za oblikovanje konkretnih praks v socialnih podjetjih. Ta naj se osredotoči na proaktivnost in na strategije upravljanja z okoljem, torej s profitnimi organizacijami pri tekmovanju na izpodbijajočem trgu. Prav tako morajo nenehno spremljati politične iniciative, ki jih vlada izvaja, da bi povečala transparentnost in tekmovalnost na trgu storitev. Tovrstne iniciative zahtevajo inovativnost, proaktivnost in upravljanje s tveganji pri ustvarjanju socialne vrednosti (Weerawardena in Mort, 2006).

b) Aktivnosti države in Evropske unije:

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o socialnem podjetništvu (2015) poleg spremembe definicije, ki podpre širše delovanje socialnih podjetij, odpravlja tudi nekatere druge pomanjkljivosti.

Odpravlja nejasnosti glede poročanja in ohranjanja statusa socialnih podjetij in poenostavlja registracijo socialnih podjetij. Praksa je namreč pokazala, da registrski organi nimajo dovolj znanja o socialnem podjetništvu.

Pomembna sprememba je tudi kaznivost nepravilne uporabe terminov kot npr. "podjetje posluje po načelih socialnega podjetništva".

Predvsem za namen deinstitucionalizacije ter v povezavi z gospodarskimi javnimi službami se lahko s spremembo zakona pooblasti podjetje pooblasti za izvajanje nekaterih storitev, ki so javnega pomena in se to naročanje se ne obravnava kot državna pomoč, ampak gre za koncesijsko pogodbo.

V Sloveniji je torej prišlo do sprememb, a na področju sistemskih podpor imamo še ogromno rezerv (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o socialnem podjetništvu, 2015). Kljub temu pav obrazložitvah Zakona o spremembah ZoSP beremo: »V Sloveniji socialna podjetja nimajo spodbudnega okolja za rast in razvoj, saj so izpostavljena istemu režimu obdavčevanja kot navadna podjetja, čeprav svojega dobička ne delijo med lastnike, ampak ga morajo vračati v podjetje oziroma v družbeno okolje. To lahko predstavlja veliko obremenitev za rast in razvoj socialnih podjetij. Zakon o socialnem podjetništvu omogoča, da se lahko z drugimi zakoni določijo olajšave in spodbude. V Zakon o davku od dobička pravnih oseb se npr. lahko doda nov člen (vezano na 41. člen ZSocP), ki določa davčno olajšavo pri dobičku socialnih podjetij vsaj v višini deleža, ki se reinvestira v socialno podjetje. Lahko se v tem zakonu uredi mejna višina dobička, do katerega socialna podjetja sploh ne bi bila obdavčena, ali pa bi vsaj imela znižano davčno stopnjo« (str. 13).

V obrazložitvi sprememb prav tako zapišejo, da socialna podjetja prinašajo mnoge prednosti, kot na primer generiranje delovnih mest za ranljive skupine, dobiček investirajo nazaj v podjetje in trgu nenazadnje ponujajo storitve, ki niso zgolj dobičkonosno naravnane. Iz tega sledi priporočilo, naj se politika na ravni države usmeri predvsem v zagotavljanje spodbudnega okolja za socialna podjetja. Smiselno je konkretnije opredeliti, kakšno naj bi to okolje bilo. Takšno okolje bi socialnim podjetjem omogočalo olajšave pri plačevanju davkov, prednost pri javnih naročanjih in podeljevanju koncesij. Dalje bi bilo potrebno sredstva usmeriti v razvoj in usposabljanje za vodenje tovrstnih podjetij. Potrebno je zagotoviti sofinanciranje, predvsem na področjih, ki v Sloveniji še niso zastopana v zadostni meri, zagotavljanje subvencij ali brezplačnih prostorov, razvoj skupnega portala socialnih podjetij ter nenazadnje sofinanciranje ovrednotenja dogajanja na področju socialnega podjetništva (Hrast, Kojc, Mulej, 2014).

Financiranje ostaja ključna ovira za socialna podjetja vseh velikosti, tako v Sloveniji kot drugod. Javni sektor ostaja ključni trg in vir prihodkov za socialna podjetja (to je značilno še posebej za tiste, ki delujejo v najbolj depriviligiranih skupnostih). V naslednjih letih bo na državni ravni potrebna predvsem koordinacija in integracija socialnih podjetij ter ciljno delo z lokalnimi skupnostmi in agencijami iz socialnega sektorja (Villeneuve-Smith in Temple, 2015).

Naj poglavje zaključim s spodbudno raziskavo. Izvedli so longitudinalno primerjalno študijo med socialnimi in drugimi podjetji. Raziskava se je osredotočala na stopnjo preživetja 100 najboljših podjetij obeh tipov. Raziskovanje je potekalo med letoma 1984 in 2014. Izkazalo se je, da mit o negotovi naravi socialnih podjetij ne zdrži. Še več, študija je pokazala, da imajo socialna podjetja, ki segajo v sam vrh uspešnosti, v primerjavi z drugimi celo malo več možnosti, da preživijo (Who Lives the Longest? Busting the social venture survival myth, 2014).

Število socialnih podjetij tako v Sloveniji kot drugod po Evropi iz leta v leto narašča. Socialna podjetja lahko pridobijo sredstva za delovanje preko različnih razpisov, javnih del, nagrad, posrednih ugodnosti in drugih spodbud, ki jih generirata država ter Evropska unija. Opažam, da so javne spodbude lahko dvorezen meč in ne vodijo nujno v trajnostno naravnost tovrstnih projektov, pač pa lahko kdaj predstavljajo tudi past. Socialna podjetja se tako kot tudi druga, bolj tržno usmerjena podjetja, soočajo s problemi vzdržnosti –pojavlja se problem oblikovanja trajnostne usmerjenosti socialnih podjetij oz. podjetij v nastajanju.

Vzdržnost in pragmatičnost pri rojevanju socialno-podjetniških idej lažje zasledujemo, če uravnavamo vse tri glavne vire financiranja: podporo države in Evropske unije, sredstva, pridobljena na trgu, ter različne donacije.

Ključno se mi zdi, da ljudje, ki delujejo na področju socialnega podjetništva med drugim posedujejo znanje in kompetence, ki jim omogočajo preživetje na trgu. Le tako bodo namreč lahko še naprej delovali za socialno blaginjo in ustvarjali skupaj z ljudmi, ki bi drugače morda težje vstopili na trg delovne sile.

3 EMPIRIČNI DEL

OPREDELITEV PROBLEMA IN NAMEN DELA

Problemi brezdomnih se ne vrtijo zgolj okrog nastanitve. Kadar brezdomna oseba zaživi pod svojo streho, se navadno težave še ne končajo. Še vedno ostaja vprašanje, kako si osmisliti vsakdan. Osmišljanje je toliko težje zaradi različnih vrst izključenosti (socialna, iz trga dela itd.). Na področju ustvarjalnega reševanja problema revščine, problema osmišljanja vsakdana na področju brezdomstva primanjkuje projektov, ki bi posameznikom omogočali aktivno vključevanje in (ponovno) izkušanje lastne vrednosti prek produktivnega dela. Trenutno v Sloveniji delujeta dva podobna projekta: Eko-socialna kmetija Korenika in Posredovalnica rabljenih predmetov Stara roba nova raba, ki se je prav tako kot projekt, obravnavan v pričajučem delu, pričel pod okriljem društva Kralji ulice. Poleg tega pa je to društvo v slovenski prostor vneslo tudi prodajo cestnega časopisa, ki ponuja brezdomnim dodaten zaslužek, če že ne zaposlitve.

Kot odgovor na manko tovrstnih projektov se bom, skupaj z drugimi soustvarjalci, lotila razvijanja pilotnega projekta »Nevid(e)ne Lublane«. Poskusili bomo skušali razviti projekt, ki bi služil vsem vpletenim, ljudem z izkušnjo brezdomstva pa omogočal boljšo vključenost in dodaten finančni vir. Projekti vodenja brezdomskih mestnih tur ponekod v tujini že obstajajo, a v slovenskem prostoru takšna iniciativa še ni zaživela. Na začetno pobudo člana društva Kralji ulice Toma Goloba, da ustanovimo tovrstno akcijo pri nas, smo se z ostalimi interesi odločili, da tovrsten projekt poizkusimo izpeljati tudi v Ljubljani.

Razpotnik in Dekleva (2005, str. 266) zapišeta: »Raziskovanje sveta brezdomcev in delo na tem področju je vselej povezano s »hojo po robu«, z negotovostjo in sprejetjem pristopa malih korakov in opustitvijo velikih pričakovanj. Kljub temu da raziskovanje v kontekstu negotovosti ne more biti predvidljivo, pa tovrstno delo kljub temu (ali ravno zaradi tega) lahko nudi veliko zadovoljstva.« Namen magistrskega dela je ugotoviti, ali je projekt mestnih vodenj mogoče izpeljati v Ljubljana. Če da, želim ugotoviti tudi, na kakšen način bi se to dalo narediti ter preveriti vzdržnost takega projekta – znotraj konteksta negotovosti (za takšnega ga označujem zaradi nepoznavanja terena, vprašanja financiranja, ne-napovedljivosti odzivov obiskovalcev, nepoznavanja tematike, življenje brezdomcev pa je najpogostejše negotovo že samo po sebi).

CILJI RAZISKAVE, RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

AKCIJSKI CILJI

- Razviti idejo projekta mestnih vodenj ter jo izvajati v praksi.
- Osebam z izkušnjo brezdomstva v projektu omogočiti prostor pripovedovanja svojih različic avtobiografske zgodbe.
- Brezposelnim oz. ranljivo nastanjenim prek vodenja omogočiti dodaten finančni vir, z namenom dviga kvalitete njihovega vsakdana.
- Kreirati prostor medskupinskega dialoga, kjer se zainteresirana javnost seznanja z brezdomstvom in sorodnimi temami.
- Razširjati osebne zemljevide mesta in s tem razbijati fizično izogibanje brezdomnim ljudem ter mehčati predsodke o brezdomnih.
- Kreirati produktivno preživljanje časa za vse vpletene.

RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

- V kolikšni meri in kako se bo uresničevalo sodelovanje oseb z izkušnjo brezdomstva pri razvoju projekta mestnih vodenj?
- Na kakšne dileme naletimo pri soustvarjanju »Nevid(e)ne Lublane«?
- Kakšne vrste podpore za vse vpletene so potrebne za soočanje z nastajajočimi dilemami?
- Kako posamezne skupine znotraj projekta doživljajo učinke projekta?
- Kakšne so možnosti razvoja ekonomske vzdržnosti projekta?

RAZISKOVALNA METODOLOGIJA

3.3.1. Vzorec

a) Sodelujoči v 1. letu projekta:

Povsem na začetku ustvarjanja projekta sta bili za vodenje zainteresirani dve osebi z izkušnjo brezdomstva. Kmalu za tem so se jima pridružile še trije, a se je eden od njih po uvodnih srečanjih odločil, da mu takšen način sodelovanja ne ustreza. Tako so v prvem letu projekta Nevid(e)na Lublana v celoti sodelovale štiri osebe z izkušnjo brezdomstva, od tega trije moški in ena ženska (v nadaljevanju »**vodiči**«).

Projekt poleg vodičev soustvarjajo študentki socialne pedagogike, Irena in Milka (»**koordinatoriki**«), ter dva profesorja z oddelka za socialno pedagogiko (štirico v

empiričnem delu imenujem »ožji tim«). Koordinatorke, profesorja in vodiči sodelujemo v obliki »širšega tima«. Posredno so vpleteni tudi »obiskovalci« tur, ki se jih je v prvem letu delovanja zvrstilo prek 170 ter »društvo Kralji ulice«, s svojo podporo. Vključeni so tudi ljudje, ki trenutno bivajo ali se družijo na ulicah, in jih na turah obiskujemo ali srečujemo. Za potrebe magistrskega dela jih zaradi njihove raznovrstnosti poimenujem kar »uličniki«. V projekt so prav tako vključeni novinarji (npr. mediji Družina, Delo, Planet TV, ...), ljudje, ki spremljajo našo stran na facebooku in drugi ljudje, kateri so v stiku z nami preko predstavitev našega dela (srednje šole, fakultete, hostli, turistični vodiči).

Za lažjo predstavo o tem, kdo je v prvem letu vključen v ustvarjanje Nevid(e)ne Lublane sem izdelala kategorije. V spodnji tabeli predstavljam, kdo je vključen v posamezno kategorijo.

Kategorije	Opis posamezne kategorije
Vodiči	- 1 ženska z izkušnjo brezdomstva - 3 moški z izkušnjo brezdomstva.
Koordinatorke	Študentki socialne pedagogike - Irena - Milka
Profesorja	Oddelek za socialno pedagogiko: - prof. dr. Bojan Dekleva - doc. dr. Špela Razpotnik
Obiskovalci	170, večinoma študentje
Uličniki	- Brezdomci, ki ga na turah pogosto obiščemo - Drugi brezdomci, ki trenutno bivajo na centralnih ljubljanskih ulicah - Dnevni brezdomci v ožjem centru Ljubljane - Znanci vodičev, koordinatorke, profesorjev ali obiskovalcev

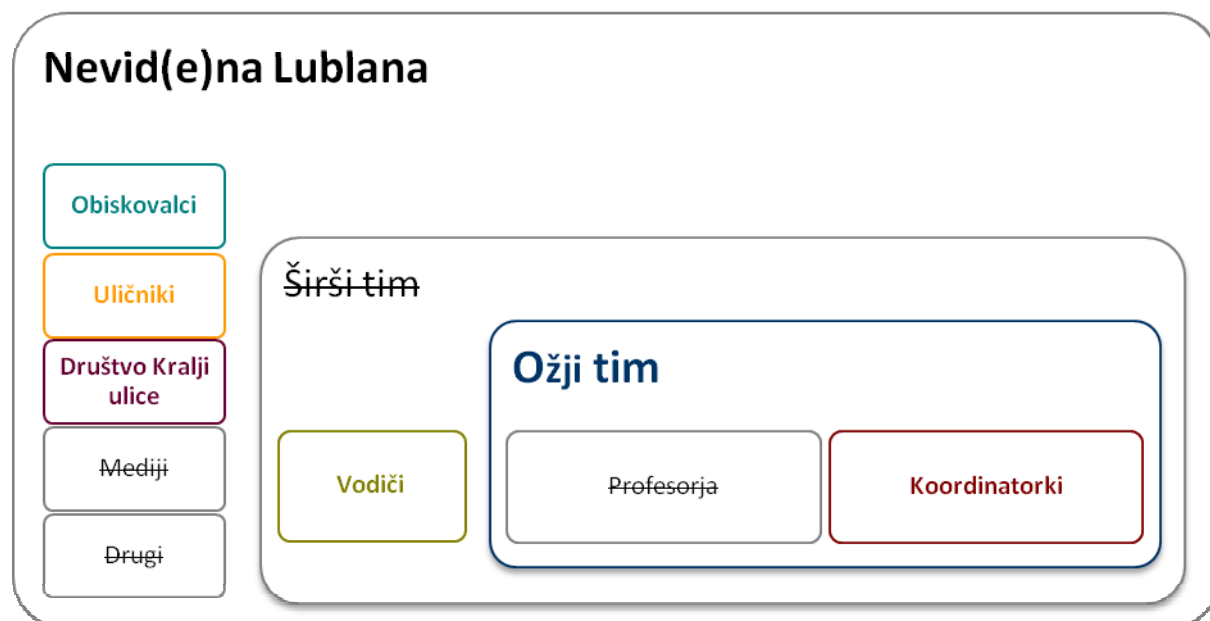
	- Ostali mimoidoči
Društvo Kralji ulice	Zaposleni na društvu
Mediji	- Časopis Družina - Časopis Delo - Planet TV - Facebook
Drugi	Ljudje, ki so poslušali predstavitev iz strani koordinatork

Tabela 6: Opis posamezne kategorije.

b) Vzorec za potrebe raziskave

Za lažje razumevanje širše slike vseh udeležениh v projektu sem izdelala slikovni prikaz (Shema 1). Besede, ki so v shemi prečrtane, predstavljajo kategorije, katerim v magistrskem delu ne namenjam posebne pozornosti, vsaj ne s samostojnim podpoglavjem. Določene kategorije opuščam zgolj zato, ker jih prepoznavam kot manj ključne za prikaz procesa ustvarjanja projekta.

Vzorec za potrebe raziskave je priložnostni. Sestavljali so ga vsi sodelujoči na sestankih, dve osebi z izkušnjo brezdomstva v vlogi vodnika; obe študentki so-koordinatorki, profesorja, dve skupini obiskovalcev vodenih ogledov, predstavniki društva Kralji ulice ter ena trenutno brezdomna oseba.

Shema 1: Ponazoritev vseh udeležениh v projektu Nevid(e)na Lublana.

3.3.2. Postopek zbiranja podatkov

Uporabila sem tri tehnike kvalitativnega raziskovanja: intervju, opazovanje in zbiranje dokumentov.

Ločeno sem izvedla dva polstrukturirana intervjuja z osebama z izkušnjo brezdomstva. Polstrukturirana intervjuja sem zastavila na podlagi tem, ki so se odpirale na prvih sestankih in vodenjih, del prostora pa je ostal odprt za nepredvideno. Posnela sem eno izmed prvih vodenj ter ga dalje uporabila pri analizi. Z eno skupino obiskovalcev sem po vodenem ogledu izvedla fokusno skupino, drugo skupino pa sem prosila za pisne prispevke o njihovem doživljanju vodenih ogledov. Sama sem pisala refleksije na dogajanje, uporabila pa sem tudi refleksije so-koordinatorke Irene. Vključila sem vse zapisnike načrtovalnih in vzdrževalnih sestankov različnih zasedb in refleksij nanje (iz prvega leta nastajanja projekta). Prav tako sem opravila intervju z enim izmed uličnikov. Po potrebi sem dodala še druge vire (npr. telefonski klici, osebna srečanja, opazovanje ture).

Vrsta vira	Število
Posnetek dialogov med vodičem, obiskovalci in uličniki na eni izmed tur	1
Polstrukturiran intervju z vodičem	2
Posnetek refleksije obiskovalcev na eni izmed tur	1

Intervju z brezdomcem, ki trenutno živi pod mostom in ga med turo pogosto obiščemo	1
Pisna refleksija obiskovalcev	10
Zapisniki sestankov	11
Refleksije na sestanke	8
Refleksija koordinatork ob prvem letu delovanja	2

Tabela 7: Vrsta in število virov.

3.3.3. Obdelava podatkov

Vse tri intervjuje, posnetek ture in njeno evalvacijo sem posnela z diktafonom ter za vsak vir izdelala dobesedni prepis. Pogovore sem zapisala, kot sem jih slišala, saj sem želela, da zapis odraža vsaj del pisane raznovrstnosti vpletenih ljudi in njihovega jezika. Zapise sem združila z refleksijami, pisnimi vtisi in zapisniki. Vse skupaj sem kvalitativno obdelala.

V pomoč pri raziskovanju mi je bila metoda tematske analize, ki za osnovo jemlje kodiranje in iz različnih ravni tekstov, načinov uporabe besed in dinamike izlušči najpomembnejše teme. Pridobljene teme združi v tako imenovano tematsko mrežo, ki služi kot posnetek dogajanja na različnih ravneh. Uporablja tri korake: kodiranje besedila, identifikacija tem ter oblikovanje tematske mreže (Roblek, 2009), katerih sem se lotila tudi sama.

Ko sem končala z dobesednim prepisom sem se lotila kodiranja. Uporabila sem kombinacijo deduktivnega in induktivnega kodiranja. Vnaprej sem si določila šest kategorij, glede na to, komu so izjave pripadale: vodiči, obiskovalci, koordinatorki, ožji tim, društvo Kralji ulice in uličniki. Kategorije torej odražajo poglede posameznih skupin udeležениh v projektu.

Ko sem povedi, stavke in besedne zveze razvrstila v teh šest kategorij, sem jih induktivno kodirala v dveh fazah, tako da sem dobila kode prvega in drugega reda. Vsaki izmed šestih kategorij je v poglavju Analiza in interpretacija namenjeno lastno podpoglavje. Teme, ki so se odpirale (označene s kodami drugega reda), sem na začetku vsakega podpoglavja ponazorila z miselnim vzorcem. Na sredini vsakega miselnega vzorca je kvadrat z imenom kategorije, kateri pripada. Iz kvadrata izhajajo debele lovke, ki predstavljajo kategorije drugega reda, iz njih pa sledijo tanjše lovke, ki predstavljajo kategorije prvega reda.

POTEK PROJEKTA

Prva ideja (oktober 2013)

Tomo Golob se že dalj časa vključuje v različne programe Društva za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice. Jeseni 2013 se je na društvo obrnil z zanimivo idejo in željo po njeni realizaciji. V tujini je namreč zasledil ture, kjer so ljudje z izkušnjo brezdomstva turistični vodiči, sam pa si je idejo že dalj časa želel prenesti v našo prestolnico. Pobudo so zaposleni na Kraljih ulice slišali in jo predali dalje. Nastala je ekipa, ki si je želela razvijati idejo. V začetku nas je bilo v ekipi pet: pobudnik Tomo Golob, Špela Razpotnik, Bojan Dekleva, Irena Bilčič in Milka Podobnik.

Klesanje ideje na sestankih (oktober 2013)

Novonastala ekipa se je začela sestajati. Srečevali smo se in razpravljali o naši ideji, iskali rešitve, poizkušali predvidevati morebitne zaplete, načrtovali korake in se predvsem spoznavali med seboj.

Iskanje vodičev (november 2013)

V prostorih dnevnega centra Kralji ulice smo se odločili organizirati informativno srečanje za vse, ki bi jih vodenje morebiti zanimalo. Novico o srečanju smo širili po metodi snežne kepe med poznanimi, oni pa so jo dalje. Na informativnem sestanku se nas je zbralo 13. Novi obrazi so prinesli nove ideje in nova vprašanja.

Razvijanje osebne ture (november in december 2013)

Ko sva z Ireno ponovno kontaktirali zainteresirane, so od prvotno zainteresiranih ostali štirje. Preostali so še oklevali, dobili službo, ali pa se iz drugih razlogov niso odločili za sodelovanje.

Začeli smo delati s tistimi, ki so ideji rekli da. Nastopil je čas za individualno delo z bodočimi vodiči. Z Ireno sva se dobivali z vsakim izmed zainteresiranih posebej. Nihče od nas pravzaprav (še) ni točno vedel, kako naj bi vodenja in ostali deli projekta izgledali. A imeli smo skupno željo: omogočiti ljudem, da se na pristen način spoznajo z ulicami Ljubljane in njihovimi zgodbami. Skupno izhodišče za oblikovanje posamezne ture je bila v tem delu tema brezdomstva.

Debatirali smo in molčali, bili smo frustrirani in se smejali. Z Ireno nisva pripravili strogo določenega postopka, po katerem naj bi vsak zainteresirani oblikoval svojo turo. Z vsakim je bil proces drugačen. Nekdo je že prvič želel iti na cesto, v akcijo, na pohod po svojih točkah in se brusiti ob tem. Z drugim sva začeli s pogovori med prodajo časopisa Kralji ulice. Z nekaterimi smo se s prstom in svinčniki sprehajali po zemljevidu in iskali možne zanimive točke, tako za vodiča kot za naše bodoče obiskovalce. Skupaj smo šli skozi proces obujanja spominov, priklicevali podrobnosti in ko se je zataknilo, posegli po kreativnih tehnikah asociiranja ali pa počakali, da blokada mine.

Eksperimentalne ture (januar, februar, marec, april 2014)

Skupaj z bodočimi vodiči smo se odločili, da bo vsak najprej odvodil eksperimentalno turo, ta bo kot nekakšen sprejemni ritual v skupino vodičev. Prvih eksperimentalnih tur smo se udeleževali soustvarjalci tur: ostali bodoči vodiči, člani ožjega tima (Irena, Milka, Bojan, Špela), poleg pa smo povabili še druge, ki niso bili navzoči pri nastajanju tur. Z eksperimentalnim vodenjem smo želeli bodočim vodičem kreirati dokaj realistično učno situacijo, hkrati pa smo dobili širši vpogled v doživljanje vodenja iz strani obiskovalcev in po potrebi vnesli spremembe. V tem času smo se še bolj pospešeno spraševali o dolžini posamezne ture, o prispevku (vstopnina) in imenu projekta.

Izvedba tur (marec, april, maj, junij, julij, avgust, september, 2014)

Marca so bile ture pripravljene na obiskovalce. Kljub temu smo se hitro naučili, da so ture živ organizem, da je vsaka drugačna od prejšnje, da so procesne, kakor smo procesni mi, in ni moč oblikovati nečesa, čemur bi lahko dokončno rekli dokončana tura.

Nadaljevali smo z iskanjem obiskovalcev, ki bi jih utegnili zanimati drugačno lice Ljubljane. Skupaj z Ireno sva pričeli s predstavljanjem naše mlade ideje po fakultetah. Študentska populacija nama je namreč bila najbližje in najdostopnejša. Predstavitve so se zvrstile na različnih študijskih smereh: socialna pedagogika, pravo, sociologija kulture, socialno delo, kulturna antropologija, predšolska vzgoja, Erasmus program na socialnem delu itd. Prvo, za nas uradno. turo so obiskali študentje socialne pedagogike, kmalu za tem smo gostili mlade skavte.

V prvih izvedbenih mesecih so teme, ki so bile še poprej prisotne zgolj v teoriji, postajale izzivi v praksi. V stik smo stopali z mediji, se ukvarjali z oblikovanjem letakov, iskali poti, kako in komu vodenja promovirati, kako stati ob strani vodičem in obiskovalcem. Prišli smo tudi do prve večje evalvacije našega dela in začrtali okvirni načrt za drugo leto obstoja.

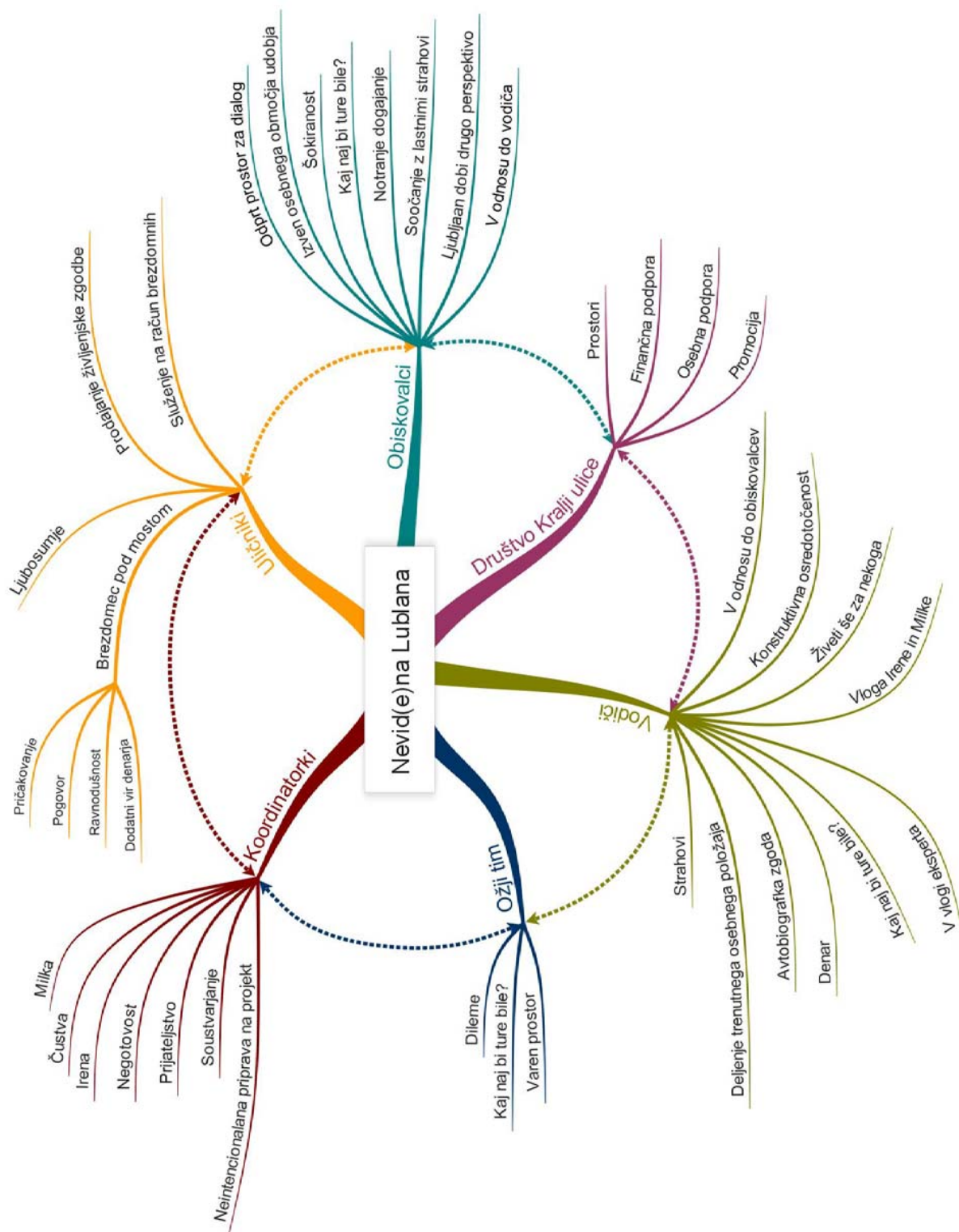
Mesec	Skupina	Število Obiskovalcev	Jezik
Januar	Eksperimentalni obiskovalci	1	slovenski
Marec	Eksperimentalni obiskovalci	6	slovenski
	Eksperimentalni obiskovalci	6	slovenski
	Študentje socialne pedagogike	16	slovenski
April	Eksperimentalni obiskovalci	5	slovenski
	Skavti	27	slovenski
	Društvo Ekvator	10	slovenski
Maj	Študentke predšolske vzgoje in njihova profesorica	6	slovenski
	Študentke socialnega dela in študent naravoslovne smeri	6	slovenski
	Študentke socialnega dela	3	slovenski
	Študentke socialne pedagogike	4	slovenski
	Časopis Delo in zaposleni na Kraljih ulice	4	slovenski
	Študentke socialnega dela	4	slovenski
	Erasmus študentje socialnega dela	6	angleški
	Mladinska skupina iz okolice Ljubljane	19	slovenski
	Erasmus študentje socialnega dela, psihologije in prevajalstva	5	angleški

Junij	Študentka socialnega dela in nizozemski študentje na kolesarski turi	6	angleški
	Erasmus študenta socialnega dela in zaposlena iz Avstrije	4	angleški
Julij	Planet TV za oddajo Danes in turški turisti	6	slovenski in angleški
Oktober	Obiskovalci ob dnevu brezdomstva	4	slovenski
	Študenti socialne pedagogike	12	slovenski

Tabela 8: Prikaz tur, opravljenih v prvem letu delovanja.

ANALIZA IN INTERPREACIJA

Miselni vzorec (Shema 2) je prikaz vseh kategorij in kod drugega reda. Z njim želim bralcu

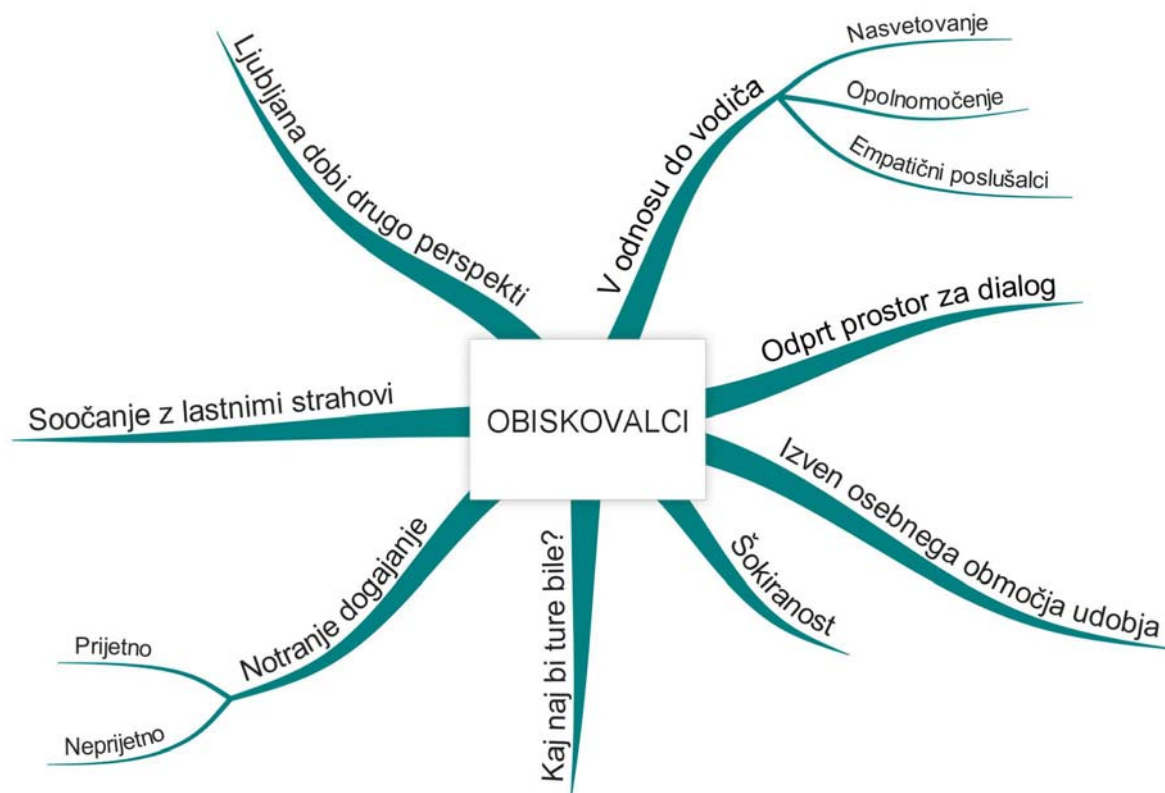

prikazati razvejanost in raznolikost tem, ki se odpirajo v projektu pri posameznikih in pri

Shema 2: Vse kode prvega drugega in drugega reda, ki so vključene v raziskavo

skupinah vpletenih. Vsaka izmed lovč je v nadaljevanju nadrobneje predstavljena z lastnim miselnim vzorcem in dodatno interpretacijo.

3.5.1. Kategorija: OBISKOVALCI

Shema 3: Teme, povezane z obiskovalci.

Odprt prostor za dialog

Ob uličnih srečanjih se spontano ustvarja prostor dialoga. Obiskovalcem se porajajo vprašanja, vodiči odgovarjajo in sprožajo razmišljanja: »Oprost ka te prekinjam, ok enkrat si se zadel, ampak pol pa še nisi bil kar zasvojen, se mi zdi al kaj? Al si bil že?« ... »V dveh urah sem imela možnost vprašati in izvedeti različne stvari, ki se navezujejo na življenje na ulicah.« Ture postajajo prostor za pre-spraševanje prepričanj, deljenje trenutno aktualnih osebnih tem in iskanje razlogov za videno. Med vodnikom in obiskovalci se ustvarja dialog in kot bi to opisal Freire (2005), ustvarja se prostor interakcije, ki tako obiskovalcem kot vodnikom omogoča spoznavanje resničnosti.

Izven osebnega območja udobja

Osebne zgodbe vodičev se srečajo z zgodbami obiskovalcev, te v njih prebujajo različne reakcije. V skupini si obiskovalci upajo več, kakor bi si upali sami: »... vedno sm si želela it

notr, pa pač ne vem, če bi upala sama. Ampak dans mi je blo pa kr tk, grem, hočem it noter.« Obiskovalci povedo, da skupaj z vodičem spoznavajo prostore in teme, ki jih sami morda ne bi odkrili in sem ter tja se komu izpolni želja po obisku določenega kraja ali pogovoru z določenim brezdomcem, česar si sam prej ni drznil.

Šokiranost

Ob pisnih vtisih in ustni refleksiji prepoznavam, da so obiskovalci večkrat tudi šokirani nad videnim. Študentka ob pogledu na igle pojasnjuje: »Sam tam, k sem tk stala, sem gledala okrog, sam tk ka jih je blo milijooooon, pa kar tk, fak. Ne vem, jst sm bla kar tk mal u šoku, kar mal sm odplavala pol.« Citat nakazuje, da so obiskovalci na vodenjih izzvani, kar je po Freirjevo (2005) pomemben element resničnega dialoga. Vsekakor je tanka meja med

dialoškim in manipulativnim izzivanjem, slednje je namreč zloraba dialoga.

Slika 1: Skupina mladih in vodič med turo za ljubljansko železniško postajo.

Ka

j naj bi ture bile?

Obiskovalci ture dojemajo raznoliko. Naj zajamem le nekaj pogledov, ki jih izpostavljajo: Ture so drugačen način predstavljanja brezdomstva in sorodnih tem, obisk za brezdomce pomembnih krajev, srečanje trenutno brezdomnih, težke življenjske zgodbe, obisk organizacij, namenjenih brezdomnim, Ljubljana skozi oči brezdomcev, način predstavljanja teme pomanjkanja itd. Ena izmed obiskovalk na primer zapiše: »V tem postnem času smo skavtski voditelji razmišljali, kako bi našim skavtom pokazali, da živeti v pomanjkanju ni lahko. Zato smo se odločili, da pokukamo v svet brezdomcev in v njihov vsakdan. Na vodenem ogledu so nas brezdomci odpeljali, lahko bi rekli, na kruto soočenje z realnostjo.«

Notranje dogajanje

Obiskovalci povedo, da se na turi počutijo sproščeno. Hkrati pa se v njihovi notranjosti dogaja marsikaj. Prebujajo se vprašanja, dvomi, spoznanja, nekateri poročajo o spreminjanju pogleda na brezdomne: »Sedaj bom drugače gledal na njih in njihovo težko življenje, saj je vsak izmed njih pretrpel kaj hudega.« Obiskovalci so ob osebnih pripovedih ganjeni, soočajo se z neprijetnimi čustvi ob slišnem in videnem, občutijo hvaležnost za doživeto ipd.

Soočanje z lastnimi strahovi

Ena izmed študentk se je na turi soočila s strahom pred iglami: »Mislem, eee ful me je strah igl, pa ne vem zakaj. Pa tko de sem mogoč mal premagala ta strah.« Preko tur obiskovalci stopajo v stik z objekti in subjekti lastnih strahov. Ule (1994) meni, da je prav neposredno soočanje, v tem primeru srečanje z iglami, ena izmed možnih poti soočanja z našimi strahovi oz. predsodki. Kot priča več kot ducatu tur se strinjam z Mirjano Ule, saj opažam, kako se strah pred brezdomci s srečanji in osebnim pogovorom mehča, vsaj do dotične osebe z

izkušnjo brezdomstva. Ali se predsodek zmehča na širši ravni, torej v odnosu do vseh brezdomnih, žal nimam informacij.

Ljubljana dobi drugo perspektivo

Obiskovalci svojo izkušnjo pogosto zaokrožajo s komentarjem, da Ljubljano sedaj vidijo v drugačni luči, že videni kraji dobijo nove perspektive: »Men je blo zanimiv, ka si pč te kraje, ka sm itak bla že 100x, ampak zdej si čist z neke druge perspektive povedal pač stvari.« »Preko te ture pa sem imela priložnost videti Ljubljano skozi drugačne oči, poti in osebne zgodbe, ki so tisto, kar naredi vse skupaj vredno in dragoceno.«

V odnosu do vodiča

V odnosu do vodiča obiskovalci pogosto zavzamejo vlogo empatičnih poslušalcev, izražajo skrb in razumevanje, prepoznavajo vodičeve potenciale, pojavlja pa se tudi težnja po opolnomočenju vodiča: »Pravm de si že vrede, tko da ne se sekirat, ker ful dobr govoriš, ne vem, pač.«

V iskanju razlogov za vodičev nastali življenjski položaj v pogovoru z vodičem iščejo različne poti. Nekateri začnejo vodiču deliti nasvete in podajajo predloge: »Zakaj si pa ne najdeš partnerice, službe?« Nekateri kažejo razumevanje in sprejemanje spet drugi valijo krivdo na vodiča: »Se nek splet okoliščin je bil, ampak v končni fazi si bil pa ti ta, ka je ta splet ustvarjov.«

Slika 2: Obiskovalca iz Nizozemske in njuna spremljevalka med raziskovanjem Cukrarne.

Študentke,
osnovnošolci,
raziskavi s
ustnimi
poudarjajo,
stopajo izven
območja
z vodičem pod
postavljajo
prepričanja.
obiskovalcem
soočenje z
strahovi, jih
najpogosteje
vidijo skozi

dijaki in
ki so sodelovali v
pisnimi in
refleksijami,
da prek tur
osebnega
udobja in skupaj
vprašaj
lastna
Nekaterim
tura omogoča
lastnimi
šokira,
pa Ljubljano
drugo

perspektivo. Do vodiča vprašani najpogosteje zavzemajo spoštljivo držo empatičnih poslušalcev, ga skušajo opolnomočiti in izražajo predloge za izboljšanje vodičevega življenjskega položaja.

3.5.2. Kategorija: DRUŠTVO KRALJI ULICE

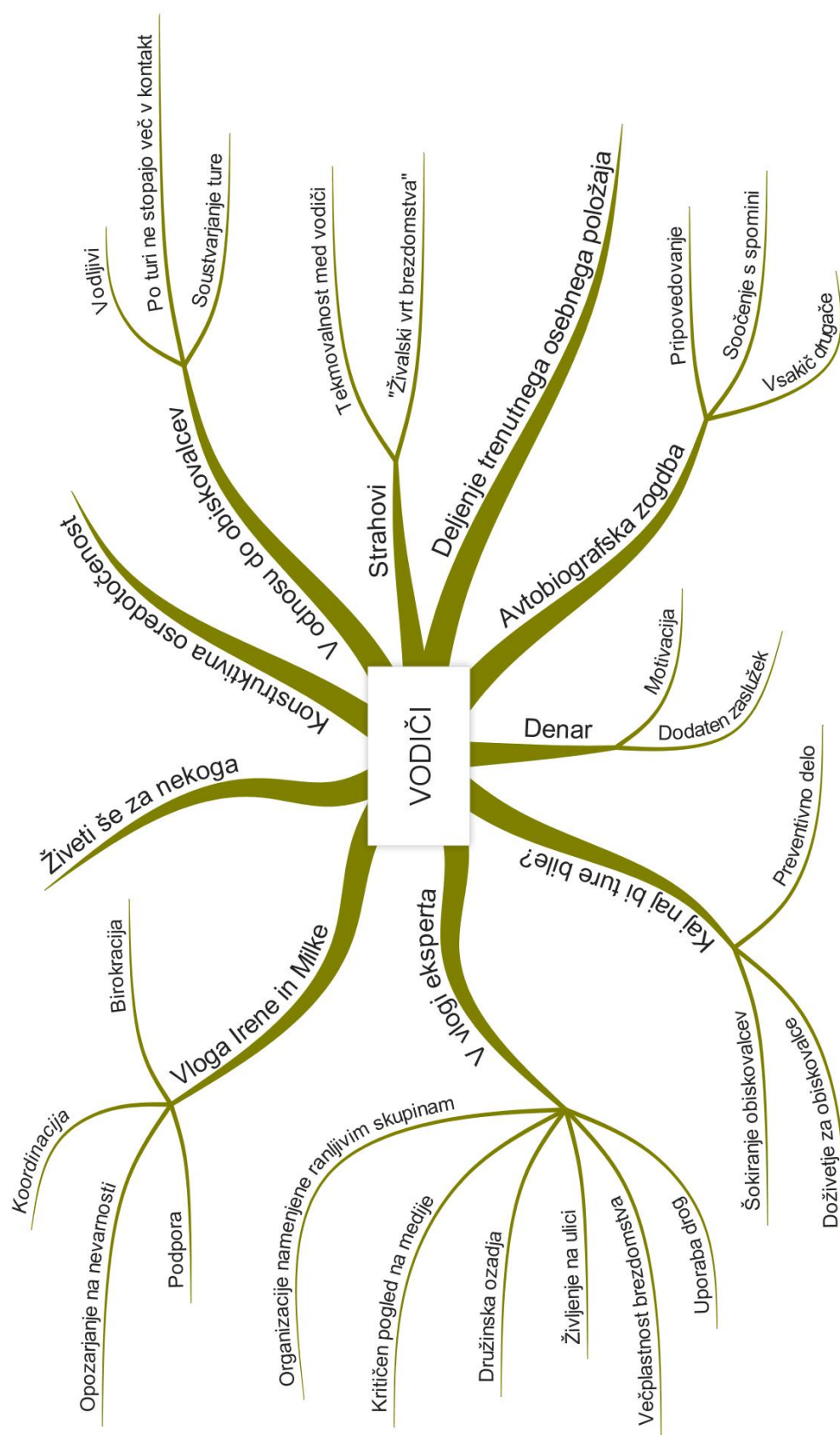

Shema 4: Teme, povezane z Društvom za pomoč in samopomoč Kralji ulice.

Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice je že od samega začetka nastajanja projekta nastopalo v podporni vlogi. Kadar ožji tim, vodiči ter ostali potrebujemo prostor za srečanje oz. sestankovanje, so nam na voljo prostori društva. Nanje se prav tako lahko obrnemo, kadar potrebujemo podporo v zvezi s posamezno dilemo. Podpirajo nas tako na osebnem, kakor tudi na finančni ravni. Za Nevid(e)no Lublano pomemben element je tudi časopis Kralji ulice, kjer v lastni rubriki po potrebi objavljamo članke. Članki so v vlogi promocije, refleksije, deljenja dogajanja s širšim krogom ljudi. Kadar zainteresirani obiskovalci kontaktirajo društvo direktno, zainteresirane preusmerjajo do nas. Ob prilikah, kot so javne predstavitve društva, nam pomagajo s promocijo tur.

Če vlogo Društva za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice pri projektu Nevid(e)na Lublana v prvem letu, zaokrožim z eno besedo, bi bilo to podpora.

3.5.3. Kategorija: VODIČI

Shema 5: Teme, povezane z vodiči.

Deljenje trenutnega osebnega položaja

Na turah vodič z obiskovalci deli trenutna osebna vprašanja in želje: »Kr mene doskat mine skrbet sam zase in tkt pride do tistih, ka se ga nažrem.« ... »Torej za koga pod milim tem kurcem jst žvim?« Izražanje trenutnega položaja se prepleta z iskanjem možnih izhodov: »Lej mogoče bi rabu, ka pa jst vem, eno ustanovo.« Skozi pripovedovanje zgodb konstruiramo sebe (Kelly, 1955).

Avtobiografska zgodba

Ob obiskovanju krajev se v vodiču prebujajo spomini na pretekle življenjske dogodke: »Loh obujam spomine, ker v bistvu, sej si vidla na turah, da dostkrat me kar prešine, ke se neki spomnem iz preteklosti, ka sm že mislu, de sm pozabu, ane.« S pripovedovanjem življenjske zgodbe na dan prihajajo različna čustva ter širok spekter spominov, ki se vključuje tako prijetne kot neprijetne: »Eee, u glav se mi dogaja vsa preteklost. Kako sm kej doživlov, kako sm trpel.« ... »Nostalgično. To pomen, da tak nismo nč mel, pa smo se mel raje.«

Urek (2005) zapiše, da skozi zgodbe komuniciramo svoje spomine in si z njimi gradimo občutek smiselnosti preteklosti. Prepoznam vzporednice s pripovedovanjem na turah. Med obiskom avtobiografskih točk na dan namreč prihajajo spomini, tudi neprijetni, na katere je vodič že pozabil. Eden izmed njih pove, da je obisk teh krajev skupaj z obiskovalci lažji, saj kraje ob prisotnosti obiskovalcev vidi v pozitivnejši luči, iz grenkih spominov izvleče nauk, hkrati pa se čudi, da spomini nimajo več moči: »Ma en tak grenak priokus, pa tko, se spovneš tega pa unga, pa tretga. Ampak, če si pa z družbo ne, pol pa začnem bl pozitivno razmišlat.« V intervjuju mi še zaupa, da se je sedaj pripravljen soočiti s temami, ki prihajajo na dan: »Je pršlo kar ene par stvari na dan, ampak sm vidu, de sm zdej čist prpravljen se soočt z njimi.«

Na vsakem srečanju pridejo na dan novi spomini: »Vsakič se neki na nov spovneš.« Vodič ima željo povedati še več, a pripoveduje z zavedanjem, da je ena tura prekratka, da bi vanjo strnil svoje celotno življenje. Pripovedi se od vodenja do vodenja razlikujejo in nenehno spreminjajo, tako niti dve srečanji nista enaki.

Slika 3: Dva izmed vodičev, vodičev pes in koordinatorki pred turo s skavti.

Denar

Vodičem prispevek, ki ga prejmejo za vodenje, predstavlja dodaten prihodek. Vodenja niso dovolj pogosta, da bi lahko predstavljala redni prihodek. Kljub temu pa prispevek ostaja dobrodošel, na primer za odplačevanje dolgov, plačevanje najemnine, za vodičevega psa ... V splošnem prinaša višjo kvaliteto življenja: »Lih prov ste upadle, ka je Luna mela uno astmo ane, d sm se nekaj iz pufov vn dav.«

Denar je pomemben motivacijski dejavnik za vključevanje vodičev v projekt. Od vodiča do vodiča raven, kako pomemben je denar, variira, a vsekakor je pomembna motivacija vsem (tudi meni). Zdi se mi pomembno izraziti dilemo, na katero naletimo v zvezi z denarjem, kljub temu da ji nobeden izmed vodičev v intervjuju ne nameni prostora. Za javno deljenje izkušnje brezdomstva in sorodnih tem sta potrebna pogum in motiviranost. Dilema nastane, kadar se nekdo za javno izpostavljanje ne odloči iz nekega višjega smisla (kot npr. preventiva, katere se dotikam v nadaljevanju), ampak iz gole potrebe po denarju. Kadar vodiču vodenje ni del osebnega poslanstva, lahko meji na »prodajanje sebe«, odpiranje lastne ranljivosti za zaslužek, kar pa se razhaja z našim prvotnim namenom. »Prodajanje sebe« prepoznavam kot potencialno zaskrbljujoče, a hkrati se zavedam, da morda za posameznega vodiča to morda sploh (še) ni problematična tema.

Vsi vodiči po Nevid(e)ni Lublani so brezposelni in s tem izključeni iz sfere dela. Tudi iz omenjenega razloga ture niso le priložnost za dodaten zaslužek, temveč tudi prostor za izkušanje vrednosti, ki jo zaposleni morda lažje izkusijo na delovnem mestu: »Tudi jaz sem vreden, delam, nekaj zaslužim, ne prosim za pomoč, delam. Meni to veliko pomeni, še posebno, ker sem že dolgo časa izključena iz možnosti delati, zaslužiti. To je v bistvu večja vrednost kot sam denar. Delam, poslušajo me, vidijo me, zanima jih. Če bi mi samo denar dali, pa ne bi bilo takega so odnosa, bi mi ta denar pomenil bolj malo, ker ga potrošiš, a to, da si tam, smo, delimo si ...«

V začetku je vsak izmed vodičev imel svojo predstavo o tem, kako visok naj bi bil prispevek za vodenje. Prav tako so bile različne predstave o tem, kako naj bi si ta prispevek porazdelil. Nekateri so videli ture kot priložnost za dober zaslužek in uresničitev dolgoletnih sanj, česar vsekakor ni mogoče pričakovati od tovrstne akcije, vsaj ne v tako majhnem obsegu, kot se je odvijala v prvem letu delovanja. Spet drugi so pristopali s skromnostjo in jim tovrstna vprašanja, vsaj na zunaj, niso bila tako pomembna.

Drznim si trditi, da je denar v prvem letu ustvarjanja projekta Nevid(e)na Lublana ena izmed glavnih tem, okrog katere se je vrtelo veliko srečanj, telefonskih klicev in sestankov.

Kaj naj bi ture bile?

Vsak v Nevid(e)ni Lublani ima svojo vizijo tur, te se v nekaterih točkah razhajajo, v drugih srečujejo. Eden izmed vodičev želi obiskovalce šokirati, saj verjame, da prek tovrstnega načina podajanja izkušenj deluje preventivno: »Eee, lej zdej te bom mal šokirov.« Pripetilo se je, da je na začetku ture zaigral prizor, v katerem se je pretvarjal, da je popolnoma vinjen in ne zmore loviti ravnotežja ter povezano pripovedovati. Prizor je obiskovalce vsekakor šokiral, nimamo pa podatkov, da bi vedeli ali je resnično deloval preventivno ali kako drugače.

V pogovoru mi eden izmed vodičev zaupa, da vodi po osebnih spominih, v upanju, da ljudje ulice ne bi doživeli: »Jst folku govorim, kar si ne želim, de bi oni dožvel. Se pravi, razmišlaj o tem, kar ti govorim. Nočem te prizadet, nočem te u drek spravt, ampak 'better leave it than take it'.« Obema intervjuvanima vodičema je pomembno, da ljudje resnično doživijo ulico, dobijo odgovore na vprašanja, saj verjameta, da doživetje ulice spodbuja k razmišljanju in je v vlogi preventivnega dela: »Ko si na turi, jo doživi. Poslušaj, kaj ti govori ta, ka te vodi, ker ti ma kej povedat in razmišli. Te ture niso lahke, so blazno, blazno zajebane.« ... »Jah, eee

mladi ljudje, ki so preveč za računalniki, pa izgubljajo stik z realnostjo in jo tko malo okusijo ne.«

V vlogi eksperta

Vodiči govorijo o temah, ki so jih izkusili na lastni koži, so jim bili priča ali pa so se z njimi seznanili kako drugače. Na vodenjih se odpirajo teme uporabe drog, večplastnosti brezdomstva, življenja na ulici, družinskih ozadij, organizacij, ki so namenjene ranljivim skupinam, kritičnega pogleda na medijske reprezentacije brezdomstva itd. Obiskovalci slabše poznajo teme, kise odpirajo na turah, kakor vodiči. Tako so obiskovalci najpogosteje v vlogi tistih, ki »ne vedo«, vodič pa v vlogi eksperta, torej v vlogi tistega, ki »ve«.

Vloga Irene in

Milke

Slika 4: Vodička in obiskovalka v dialogu.

Najino vlogo vodiča vidita kot podporno. Želita, da sva poleg njiju, kot izhod v sili: »Rad mam eno podporo.« ...»Nism, ne da ne bi bil siguren vase, ampak rabm skoz eno tisto podporo, da mam plan B zmeram v igri.«

Eden izmed vodičev naju vidi kot tisti, ki opozarjava na nevarnosti, podajava kritiko, sva v vlogi nadzornic in mu to ni ravno po godu. Ne najdem besede, ki bi resnično opisale vodičeve besede, naj citat govori zase: »Bomo sam od uzunej ne, Milka? Sam od zuni bomo pogledal... Kurc ne bom te poslušu usakič pol...«

Že od samega začetka ustvarjanja projekta smo večkrat naleteli na pogovor na vprašanje: Kdo naj se ukvarja z koordinacijo in birokracijo? Eden izmed vodičev v intervjuju omenja, da je prav to ključna naloga oz. vloga mene in Irene. Vodič še pove, da ne želi vloge vodje: »Eee, mene sta rešle, ne sam birokracije, vsega tega nepotrebnega balasta, ka ga ne maram, razumeš?«

Živeti še za nekoga

»Ne hčere ne sina po meni ne bo, dovolj je spomina: me pesmi pojo.« Skozi pogovor z vodičema se večkrat pojavlja tema deljenja sebe z drugimi, z namenom, da življenje ne bi bilo zaman. Vodiča ne želita živeti zgolj zase, ampak še za nekoga. Sebe želita deliti z drugimi in jim s tem pomagati: »... eee in si želim, res si želim, da tako ti kot Irena diplomirata v 'high society'. Veš zakaj? Ker jst nism.« ... »Pa tko ne vem, zdi se mi, de je bolj, da ni tok zamanj moje življenje, zarad tega, ker delim s kom drugim, pa mogoče komu drugmu neki to pomaga ne.« ... »Nočem de grem v nč, ne.«

Konstruktivna osredotočenost

Med pripovedovanjem vodič opisuje svoje notranje dogajanje ob vodenju. Vodenja skupine zahtevajo osredotočenost in kadar so okoliščine primerne, ta osredotočenost lahko prinaša stanje praznosti, oziroma »orgazma«, kot ga poimenuje eden izmed vodičev: »Električni orgazm. To je več kot orgazem. To je pol ure, eno uro, dve ure eee si v 'offu'.« Vodič pove, da se med turo do določene mere oddalji od vsakodnevne realnosti in doživi nekaj, kar bi morda lahko poimenovali konstruktivna osredotočenost, on pa: »Eee, ne rabš nč. Niti ženske, niti alkohola, niti trave, niti ... Si vzvišen. Pa ne nad svojimi dejanji, razumeš? Ne prepotenten, ampak vzvišen.« Doživetje »lebdenja« je povezano z zadovoljstvom obiskovalcev in soustvarjalcev. Irenin/Milkin zadovoljen pogled mu prinaša t.i. občutek lebdenja: »Če si ti zadovoljna z mojim pohodom, jst ne rabm velik, jst rabm sam tvoj pogled. In bom vidu, aha vseč ji je. Ta tvoj pogled bo mene pelov gor.«

Zdi se, da vodič opisuje stanje v katerem vstopa v povečano prisotnost sebi. Zdi se, da prisotnost skupine, kot priče njegovi zgodbi drži vodiču prostor, da stopa v to prisotnost. Sprašujem se, kaj je tisto, kar vodiča popelje korak dlje, v orgazem, kot to stanje sam poimenuje.

Domnevam, da je to element, ki ga vnaša skupina. Vodiča podpre, da lahko gre korak dlje, kot ubesedi Gendlin (1978), lažje ostane prijazen opazovalec lastnih čustev in se z njimi ne zlije.

Slika 5: Vodič, »blažen med ženami«.

V odnosu do obiskovalcev

Vodiča omenjata raznolikost obiskovalcev in njihovih zanimanj. Pestrost vprašanj vedno drugačnih ljudi soustvarja srečanja: »Pač kamer gremo, gremo, mamó une ene stalne točke, ne. Ampak odvisno od unih, ka so na turi ne, kar jih zanima. Od njih je odvisn, kašne informacije jim dam ne, kar sprašujejo ne.«

Vodič je negativno presenečen nad neodzivnostjo, neproaktivnostjo oz. vodljivostjo nekaterih ljudi, ki nas obiskujejo. Čudi se dejstvu, da ljudje že sami ne opazijo tistega, kar jim pokaže. Opažam, da se neodzivnost obiskovalcev lahko napaja marsikje. Najprej je tu morda šolski sistem, ki nas do neke mere uokvirja v poslušalce in manj spodbuja radovednost, potem pa so tu še predsodki, strah in negotovost, česar smo se do tu že nekajkrat dotaknili. Obiskovalci namreč stopajo na teren, ki še ni vrisan na njihove osebne zemljevide.

Ture so po mnenju vodičev koristne predvsem za študente družboslovnih smeri. Ob koncu sprehoda po Ljubljani se skupinice razidejo in najpogosteje ne stopijo več v kontakt z vodičem:: »Od gostov pa res še nism dubu maila. Samo tele, ka so ble ne, e une z Nizozemske, so rekle, de se mi javjo šele v začetku avgusta ne.« Tudi gostje iz Nizozemske se kasneje niso oglasile.

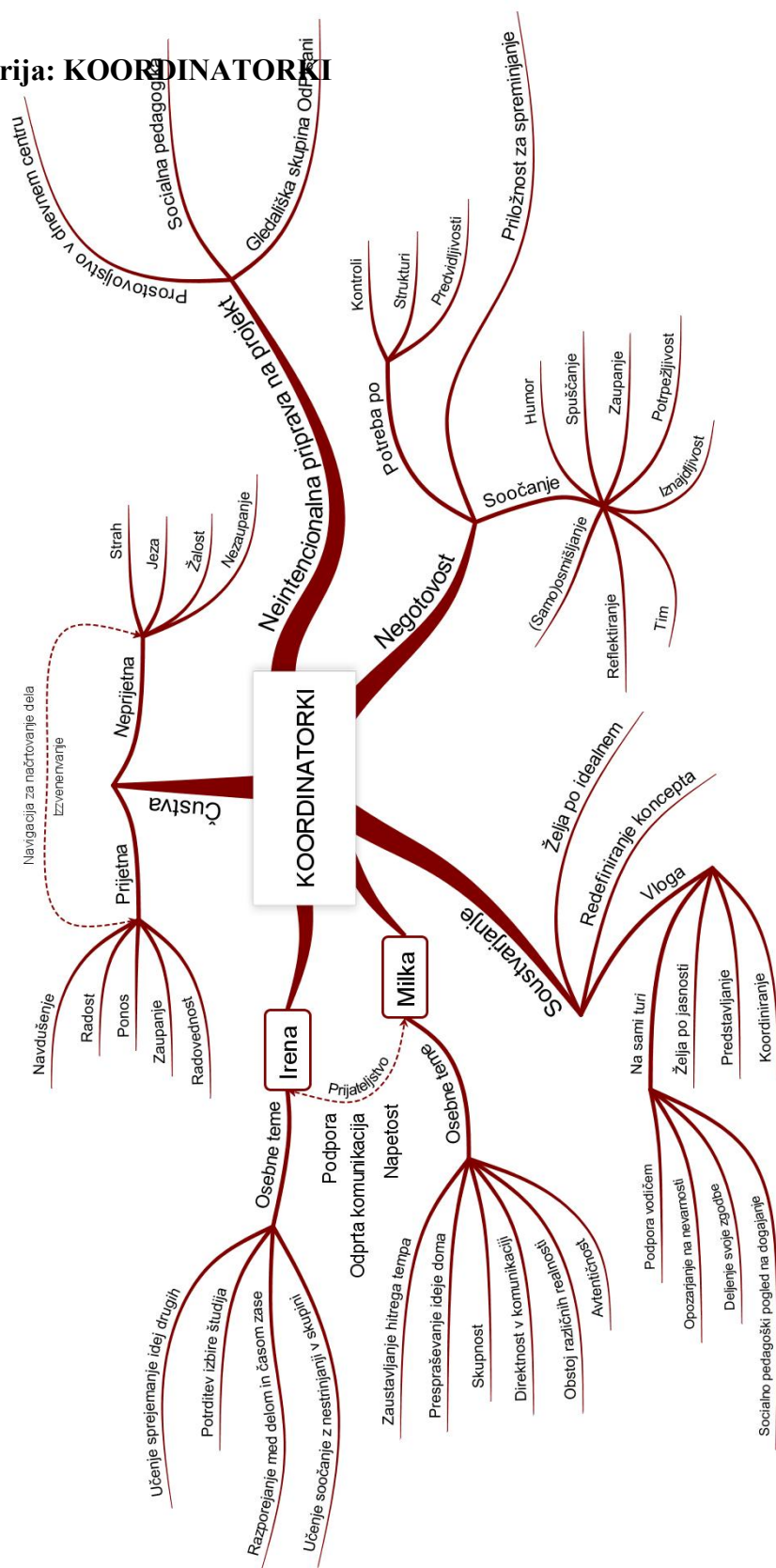
Po zapisanem lahko domnevamo, da tura ni zgolj način, kako ljudje brez izkušnje prihajajo v stik z ljudmi, ki tovrstno izkušnjo imajo, ampak tudi obratno. Hkrati pa se ne smemo slepiti, da se na turah vzpostavljajo dolgotrajnejši stiki. Vključenosti v projekt Nevid(e)na Lublana vodičem omogoča enkratne stike z raznoliko populacijo, a kljub temu da si sem ter tja vodiči zaželi ohranjanja stika, do tega še ni prišlo, saj s strani obiskovalcev ni pobude.

Strahovi

Na sestankih, po telefonskih klicih in skozi druge oblike sem zasledila, da nekateri vodiči izražajo strahove v povezavi s projektom. Poročajo o strahu pred tekmovalnostjo med vodiči, oz. o tem, da bo nekdo dobil več vodenj kakor drugi ipd. Pojavlja se tudi skrb, da bi zaradi vodenj po Nevid(e)ni Lublani prihajalo do naslajanja nad brezdomstvom in morebitnih incidentov s strani drugih uličnikov.

Iz perspektive vodiča vodenje ponuja priložnost za srečevanje z različnimi ljudmi in pogovor o svojem trenutnem življenjskem položaju. Vodiči poročajo, da so ture priložnost za soočanje s spomini na pretekle izkušnje. Vodenje jim v življenje vnaša smisel in jih postavlja v vlogo ekspertov ulice. Ture vodiči prepoznavajo kot pomembne, ker jim poleg omenjenega ponujajo tudi nekakšno produktivno okupacijo, ki hkrati prinaša dodaten vir denarja, ta pa pripomore k boljši kvaliteti življenja. Meni in Ireni pripisujejo predvsem vlogo koordinatork in birokratov, obiskovalce pa vidijo kot sooustvarjalce srečanj.

3.5.4. Kategorija: KOORDINATORKI

Shema 6: Teme, povezane s koordinatorkama.

Neintencionalna priprava na projekt

Obe z Ireno sva bili v času začetka projekta študentki četrtega letnika socialne pedagogike. Študij naju je z določenimi vsebinami pripravljala na delo, ki naju je čakalo v projektu Nevid(e)na Lublana.

V začetku študija sem bila prostovoljka pri Kraljih ulice, kjer sem preko druženja dobila priložnost spoznavati svet brezdomstva: »Pet let nazaj sem na skrivaj brala časopis Kralji ulice pod gimnazijsko mizo in profesor mi ga je zaplenil. Čutila sem, da nekaj tiči v tej 'prepovedani' literaturi, nekaj zame. Še pred študijem sem se priključila Kraljem ulice in začela delati kot prostovoljka v dnevnem centru.«

Skupaj z Ireno sva obiskovali gledališko skupino OdPisani, ki prav tako deluje v okviru Kraljev ulice. Tam smo z nekaterimi člani začeli graditi odnos, ki se je z ustvarjanjem novega projekta začel nadgrajevati: »Poleg tega je vodič kot po navadi imel strog nastop in večinoma smo ga vsi jemali zelo resno. Meni je pomagalo to, da sem ga poznala že z gledališke perspektive in zato sem imela dovolj poguma, da z njim komuniciram in se pri tem držim iste ravni.«

Negotovost

Dnevno se soočamo z nepredvidljivostjo naju koordinatork, vodičev, vremenskih razmer, obiskovalcev, novinarjev in drugih dejavnikov. Obe z Ireno v negotovih situacijah v sebi prepoznavava potrebo po nadzoru, strukturi in predvidljivosti: »Kot po navadi, želela sem imeti kontrolo, ampak seveda, iskati kontrolo v tovrstnih situacijah je skorajda absurd.« ... »Spomnilo me je na moj (neu)strašen boj s predvidljivostjo, kontrolo, željo po strukturi, upoštevanju dogovorov, odgovornostjo itd. Vem, da ta boj ni le moj, je odraz časa, sistemov, v katerih živim, a kljub temu je tu.« Potreba po nadzoru v službi strahu in idej o tem, kakšni bi ljudje in dogodki morali biti. Z negotovostjo se odpirajo vprašanja, ob njih se nama poraja želja po takojšnjem odgovoru, a ta je pri naši naravi dela le redko mogoča.

Kot omenjam že v teoretičnem delu, si ljudje v splošnem želimo kontrole in si jo na različne načine trudimo zgraditi, da bi ubežali negotovosti (Stalker, 2003; Bauman, 2002). Iluzorno bi bilo trditi, da sva koordinatorki izjema znotraj vsesplošnega konteksta negotovosti. Prav tako nisva prav nič izjemni v tem, kako sva se v negotovosti najprej zatekli v kontrolo. Zdi se, da je impulz po kontroli prej nekakšen arhetipski odziv, kar pa še ne pomeni, da ga ni mogoče presegati.

Pot sva iskali v ozaveščanju prek refleksije, ki, kot pravi Klemenčič (2006), pripomore k spreminjanju in preseganju naučenih odzivanj na izzive, s katerimi se soočamo pri delu. V začetku nisva prepoznali, kaj je tisto, s čimer se soočava. Šele kasneje sva ozavestili, da imava pravzaprav opraviti z negotovostjo. Ko sva dogajanje poimenovali, sva se lažje načrtno začeli soočati z njim. Spontano in načrtno sva pričeli uporabljati različne strategije soočanja z negotovostjo. Rešuje naju humor, ki s spremembo fokusa lajša negotovost; pomaga nama tudi iznajdljivost in s tem sposobnost improvizacije: »Čakamo in čakamo, a našega vodiča od nikoder. Pokličemo ga iz različnih števil, a se ne javi. Uh, gostje so tu, kaj pa sedaj? Znašli smo se tako, da je turo spontano odvedil vodič, ki je še pred minuto nameraval biti eden izmed gostov. In bilo je odlično!«

Skozi čas sva se vedno bolj začeli zavedati pomena, ki ga ima za naju ožji tim. Postal je kraj, kjer sooblikujemo odgovore na negotovost: »To, kar mi daje varnost, je občutek, da smo skupina in skupaj delamo.« Ustvarjamo varen prostor, spodbujamo potrpežljivost in se učimo prepuščanja kontrole. Sprotna refleksija v ožjem timu in med vodiči nam pomaga osmišljati dogajanje, tako strahovi z ubeseditvijo izzvenevajo hitreje: »Tako, ko svoje strahove eksplicitno povem drugim, ti strahovi dobijo novo kvaliteto, misli se nekako re-konstruirajo. 'Lažje' mi je že s samim pripovedovanjem.« Kot bi rekel Carroll (2010), sva dopustili, da naju delo uči.

»...dolgi telefonski pogovori in kave z vodiči. V tem času so mi veliko povedali o sebi in to mi je pomagalo, da razumem njihovo trenutno življenjsko situacijo, kar mi je pomagalo pri razumevanju njihovih (včasih) zame neprijetnih vedenj, ki so zbujali nelagodje, negotovost, sume in strahove.« Reden stik z vodiči nama torej pomaga vedno globlje spoznavati osebno resničnost vsakega posebej. Kadar pride do za naju presenetljivih odzivov s strani vodičev tako lažje razumeva njihovo izbiro vedenj, saj ga umešča v širši kontekst posameznika. Lahko bi tudi rekli, da sva skozi čas prehajali na globlje ravni reflektiranja. Zavest o širšem kontekstu naju ni podprla le v manj avtomatiziranem odzivanju, ampak tudi v zavestni izbiri (Carroll, 2010).

V prvem letu sva se veliko učili o prepuščanju, oz. kako narediti, kar je v najini moči, nato pa prepustiti, da se dogodki odvijajo po svoje. Prepuščanje se nanaša tudi na področje odprtih vprašanj, na katera preprosto ne moremo najti odgovorov. Uvideli sva, da je soočanje z negotovostjo povezano z zaupanjem. Z Ireno se v projektu uriva v zaupanju: sebi, tistim okrog naju in ostalim: »Ko ne vemo, ali se bo kdo od vpletenih prikazal, ali se bodo strele umirile, takrat zaupam, grem dlje, kot sežejo moja pričakovanja in moči. Grem 'za upe' in

takrat pride zaupanje. Ta spušča kontrolo in prepušča, ko v neki situaciji ne morem postoriti ničesar več, da bi se kaj uredilo, ne gre z ničemer drugim kot z zaupanjem.« Učili sva se splošne drže zaupanja, kot jo opisuje Kordeš (2004), ki je drugačna od stanja nihilizma in kontrole. Za to se je potrebno odločati vsakič znova, a vsekakor nam ta odločitev pomaga krmiliti po negotovosti.

Soustvarjanje

Ob povabilu sva v projekt obe vstopil s pričakovanjem po idealnem soustvarjanju. Povedano drugače, hoteli sva, da vodiči v polnosti sodelujejo tako pri koordinaciji, kot pri promociji, načrtovanju, vsaki odločitvi in hkrati pri vodenju. Pričakovali sva enako razdelitev dela in oblikovanja jasnih vlog med nami: »Z Milko delim isti strah, ki je pri meni zmešan z malo jeze, ker se res ne bi hotela ukvarjati samo z birokracijo in organizacijo. Želim si soustvarjanje in enakopravnost v čim večji meri, zavedam se tega, da je naša vloga v tem precej drugačna od ostalih, ampak me je strah tega, da bo moj kreativni delček ostal pod preprogo.«

Skozi čas se je izkazalo, da hierarhije moči, ne glede na njeno željo po popolnem soustvarjanju, ostajajo. Ideja o idealnem soustvarjanju je trčila ob realnost: »Ne glede na to, koliko se trudimo, nesorazmerje moči o(b)staja.« Najina vloga se je tekom leta zasidrala v koordinaciji, predstavljanju projekta, na sami turi pa sva v vlogi podpore vodičem, opozarjanja na nevarnosti, deljenja svoje zgodbe in socialnopedagoškega pogleda na dogajanje.

Pomembno se mi zdi osvetlili dvojnost najine vloge. Hkrati sva v vlogi nudenja podpore vodičem, ne le med vodenjem, ampak tudi na drugih področjih, če to želijo in potrebujejo. Poleg tega pa Nevid(e)na Lublana ponuja storitev vodenja, kar pomeni, da morava obiskovalcem zagotavljati določeno stopnjo kvalitete in zanesljivosti, kar posledično prinaša tudi vlogo kontrole v odnosu do vodičev.

Skozi sodelovanje, pogovore in reflektiranje spoznavava, da je soustvarjanje živ in spreminjajoč se koncept. Zdi se, da ga vsak izmed vpletenih razume na svoj način: »Na koncu sem dojela, da je soustvarjanje lahko marsikaj, da je to zelo odprt pojem in da ga vsakdo drugače dojema in živi. Tako sem prenovila svojo definicijo soustvarjanja in jo pustila odprto za nadaljnja reformiranja.« Lahko trdim, da Nevid(e)no Lublano soustvarjamo vsi vpleteni (vodiči, koordinatorki, ožji tim, Kralji ulice, obiskovalci, novinarji, uličniki, vreme), a način soustvarjanja se pri vsakem posamezniku razlikuje.

Milka: osebne teme

Ne morem zagotovo vedeti, kaj me je tako močno gnalo h Kraljem ulice, a slutnja obstaja. Prihajam iz vasi, a me je osvojilo tudi mesto. Prehod v moji rani mladosti je bil pravi kulturni šok. Iskanje v skupnosti, iskanje doma, to je vsekakor bila moja tema. Podobno kot z drugimi vprašanji se je odgovor nahajal v drugačni dimenziji razmišljanja. Sama imam streho nad glavo, a je kot rečeno, je brezdomstvo večkrat tudi moja tema. Kam pripadam, kje je moj kraj pod tem toplim, včasih slepečim soncem? Kaj in kje je moj dom? S srečevanjem kraljev ulice vedno bolj opažam, da dom nikakor ni kraj, streha nad glavo, dom je občutek. Še več, dom so trenutki srečanja, ko si začasno ustvarimo občutek doma, intimnost z drugim in na koncu in začetku: Dom smo si mi sami.

Ljudje z ulice so me in me še vedno inspirirajo s svojo neposrednostjo, ki sem jo v sebi večkrat pogrešala, a prek druženja so me spomnili, da je le-ta že v meni.

Vodiči so malenkost stran od trenutnega potrošništva, zaustavljajo hitri tempo in me spominjajo na obstoj različnih realnosti. Skozi njih samo sebe opogumljam, da sledim svoji poti, gradim svojo realnost, kolikor je v mojih rokah.

Irena: osebne teme

Irena je ob povabilu v projekt dobila potrditev svojega dela in izbire študija, hkrati pa se ji je odprl učni poligon na različnih področjih. Trčenje osebnih idej z drugimi jo uči sprejemanja idej drugih: »Ko smo se pogovarjali o tem, kako naj bi ture izgledale, so se moje ideje razlikovale od ostalih. Jaz sem želela bolj vključiti zgodovino, za razliko od Bojana, Milke in Špele, ki so se bolj držali osebnih zgodb in doživetij samih vodičev. Idejo sem sprejela, čeprav sem imela sama s sabo rahle težave z opuščanjem lastne ideje.«

Nevid(e)na Lublana jo uči razporejanja med delom in časom zase, soočanja z nestrinjanji v skupini in negotovostjo: »Do sedaj sem se naučila (in se še vedno učim) sprejemati ideje drugih in stopat v negotovost, saj je to timsko delo. Kot po navadi, želela sem imeti kontrolo, ampak seveda, iskati kontrolo v tovrstnih situacijah je skorajda absurd.«

Irena si želi nadaljevanja dela na projektu zaradi možnosti strokovne in osebne rasti.

Prijateljstvo

Odnos je tisti, kjer se obnavlja zaupanje, skozenj se oblikujemo. Stalker (2003) pripoveduje o pomembnosti odnosov. Namesto da se osredotočamo na kontrolo negotovosti, je bolj smiselno vlagati čas in energijo v odnose.

Ne, da bi se tega zavedali, je ravno najino prijateljstvo ključno za veslanje po negotovosti. Ob povabilu v projekt nismo začeli popolnoma iz nič. Irena in jaz sva že delili prijateljstvo, hkrati pa sva se zavedali najinih šibkejših področij. Ob delu druga drugi dajeva podporo in s tem pogum v negotovosti.

Najin odnos je bil postavljen pred izzive in večkrat sva se soočali z napetostmi med nama. Teh si pogosto nisva znali pojasniti, skozi čas so izzvenele, ali pa sva jim uspeli najti njihove korenine: »Delo na projektu je vplivalo na najin odnos, ga preoblikovalo in nadgradilo. Spoznala sem Milko v še večjih situacijah in lahko rečem, da jo sedaj bolje poznam.« Najin odnos se učiva postavljati pred delo, ga negovati, saj je ravno najino prijateljstvo najdragocenejša opora v negotovosti: »Najino prijateljstvo me večkrat reši, ko se zavozlam v kakšno misel. Je lažje, ker je baza in včasih tudi težje, prijateljstva ne moreva negovati samo z delom!« Odnos se prek iskrenih pogovorov in deljenja strahov nenehno oblikuje in spreminja.

Slika 6: Prijateljevanje koordinatork.

Čustva ob projektu

»Sposobnost občutenja, razumevanja in učinkovite uporabe moči ter bistrine čustev je vir posameznikove energije, informacij, povezav in vpliva.« (Copper in Sawaf, 1997, str 187). Čustveno zaznavanje presega pet osnovnih čutil.

Že ob povabilu v projekt sva doživljali veselje, počaščenost, radovednost, vse to pa je zaobjemal strah. Tudi dalje, skozi ustvarjanje in udejanjanje Nevid(e)ne Lublane, se srečujeva s široko paleto čustev. Prijetna se gibljejo vse od radosti, zaupanja, navdušenja, do presenečenja, veselja in ponosa: »Radovedno vznemirjenost je naseljeval strah, spotikala sem se ob dvome, pronicala je jeza in večkrat sem želela hitre odgovore, za katere je lahko poskrbel le čas.« ...»Individualna srečanja so bila zabavna in kreativna, bila sem ponosna na projekt, idejo in navdušenost vseh vpletenih.«

Ob prijetnih čustvih se v svojem širokem spektru nizajo tudi neprijetna. Ob nekaterih dogodkih občutiva jezo, največkrat ob vprašanji v zvezi z denarjem; žalost najpogosteje doživljava ob zavrnitvi sodelovanja s strani vodiča; največ pa je prisotnega strahu, ki se je najpogosteje pojavljal ob spreminjanju prijateljstva, ob temi denarja, pri osipu vodičev, pri nalaganju odgovornosti za projekt, občutiva pa tudi strah, da v projektu ne bi mogli biti kreativni, strah pred (zgolj) birokratsko in organizacijsko vlogo, strah pred tekmovalnostjo med vodiči ipd.

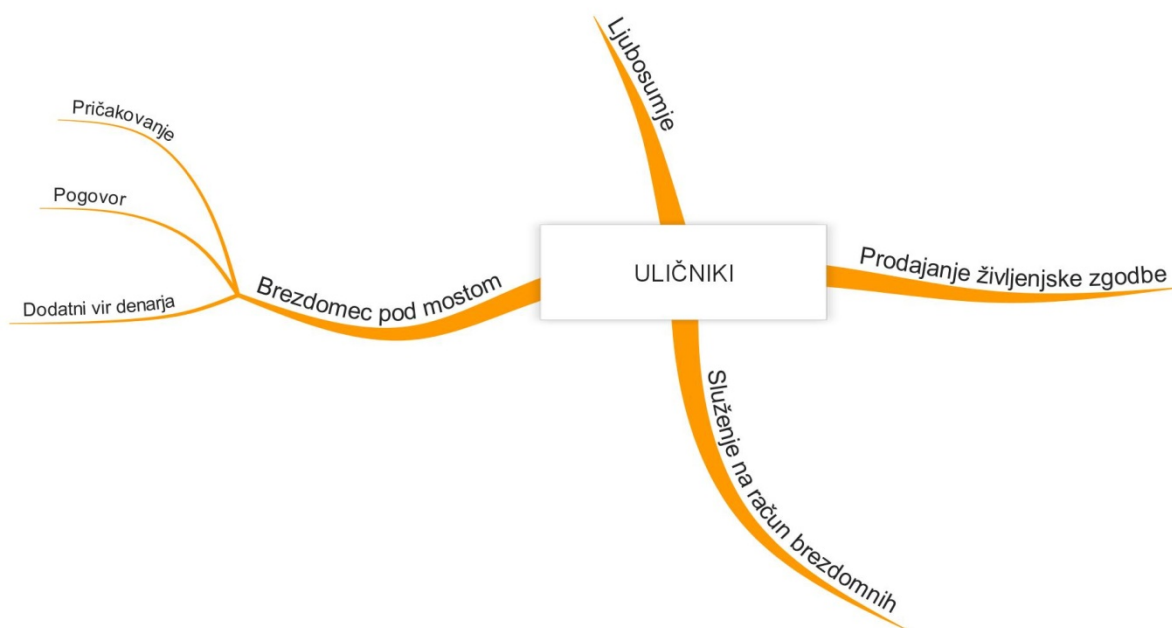
Nekatera čutenja so z ubeseditvijo in časom izzvenela, spet druga ostajajo. Vsekakor so navigacija za načrtovanje dela. Oblikovanje akcij sledi iz prepoznanih čustev: »Nekaj časa me je bilo strah tudi konkurenčnosti med vodiči, ki bi se lahko zgodila. Prvič sem to začutila na individualnem srečanju z vodičem, ki se je bal, da bom njegovo idejo ture delila z ostalimi vodiči. V Pragi, na obisku sorodne organizacije, sem za to dobila dokaz. Zato smo preventivno uvedle nenapisano pravilo, da naj bi vsi vodiči imeli enako število tur.«

Slika 7: Srečanje s koordinatorji sorodnega projekta v Pragi.

Obe koordinatorki sva v projekt vstopili s podobne začetne pozicije. Že pred začetkom soustvarjanja sva spoznavali svet brezdomstva, a naju je kljub temu presenetila mera negotovosti, ki jo je tovrstno sodelovanje prineslo. Opažava, da se z izzivi lažje soočava zaradi najinega prijateljstva, velik del varnosti pa vnaša varen prostor, ki ga oblikuje ožji tim. Ob delu se prebujajo osebne teme in raznovrstna čustva, ki se jih trudi uporabljati kot kazalce, vodilo za načrtovanje nadaljnjih korakov ali popravkov.

3.5.5. Kategorija: ULIČNIKI

Shema 7: Teme, povezane z uličniki.

Po pripovedovanju vodiča se je novica o turah med uličniki hitro razvedela. Zaznal je, da med brezdomni na ulici vlada prepričanje, da služi na njihov račun: »Že po drugi turi se je tko med folkom razvedl, d mam te ture. Pol te pa usi mal začnejo bezat, čist tko, a boš dov za kšno pivo, ka slušš na ns pa tko.« Vodič se spominja podobne situacije iz strani novinarjev, ki se je zgodila pred leti in je prav tako mejila na prodajanje lastne življenjske zgodbe za denar: »Pa tist tko, dej mi tok pa tok ne, pa ti povem svojo življenjsko zgodbo ne.« Vodič se kljub šalam in povabilom k deljenju zaslužka počuti varno.

Ob sprehodu po mestu med drugim srečujemo znance vodičev, ki so prav tako izkusili brezdomstvo ali pa so trenutno v tem stanju. Z nekaterimi izmed njih smo prek rednih obiskov navezali stik. Na turah tako redno obiskujemo gospoda, ki najpogosteje živi pod enim izmed ljubljanskih mostov. Ta pove, da ga naši obiski ne motijo: »Ja nč, sploh me ne mot. Čist popolnoma nč. Men je še celo, po eni strani, prijetno, de se zanimате tut za tak način žuljenja nekje. K smo v bistvu že tko al tko na robu družbe, po eni strani gledano.« Med turami krožimo po mestu, kjer se gibajo tudi osebe, ki so trenutno brezdomne. Ture zato lahko vidimo tudi v vlogi terenskega dela.

Intervjuvan uličnik se z obiskovalci pogovarja o svojem trenutnem življenjskem položaju in deli svojo zgodbo: »A veš, zakaj se men tle ne dopade? A vam nism poved, ka ste bli tle?

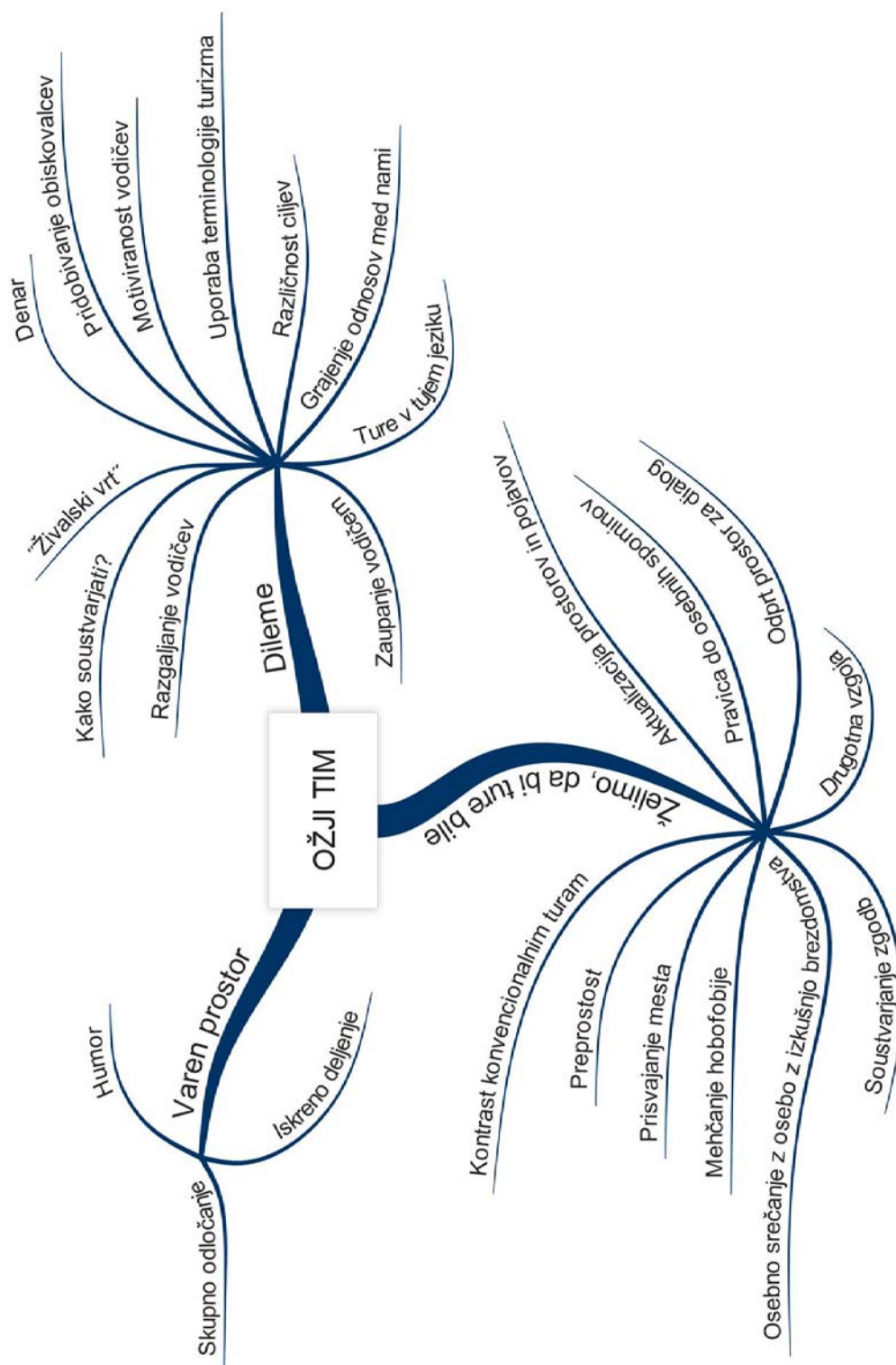

Kva je blo tle? Tle not sm jst človeka ubil, ne. Ja in potem dvanajst let v zaporu bit.«Navadno gospodu dostavimo paket cigaret ali z njim delimo nekaj drobiža, obojega se razveseli, saj odkrito pove, da so mu naši obiski tudi vir denarja.

Slika 8: Spoznavanje med uličniki, obiskovalci in koordinatorko.

S turami se med uličniki prebuja zavist do vodičev. Vodič pripoveduje o sugestijah, naj deli prispevek tur z njimi, želja pa izhaja iz prepričanja, da vodič služi na njihov račun. Gospod, ki ga pogosto obiščemo, se razveseli pogovora in denarja.

3.5.6. Kategorija: OŽJI TIM

Shema 8: Teme, povezane z ožjim timom.

Dileme

Ožji tim je postajal prostor, kjer lahko iskreno diskutiramo o trenutnih dilemah. Služil nam je kot varen pristan. S pitjem čaja, srečevanjem v krogu in negovanju s pogovori smo poglobljali zaupanje in ustvarjali rituale, ki, kot zapiše Stalker (2003), pomagajo spreminjati negotovost v gotovost.

Že ob samem začetku se je pojavil pomislek, da ture vodiče morda silijo k osebnemu razgaljanju in povedo več, kakor bi resnično želeli in je zanje varno. Dvom se rojeva v skrbi za vodiče in morebitne speče travme, pa tudi v skrbi za obiskovalce, da jim ne bi bila tura preveč osebna: »Da vodiči tega ne bi delali zato, ker mi želimo, v resnici pa se ne želijo razgaljati, kot da bi jih mi na nek način silili v to. Podobno tudi iz smeri turistov, koliko razgaljanja sploh želijo, da jim ne bi bilo preveč.« Dalje se je pojavil pomislek glede razgaljanja in motenja zasebnosti ljudi, ki jih srečujemo v bazah in drugod: »Srečanj ne želimo oblikovati v brezdomski živalski vrt.« Pojavila se je tudi skrb, da bo vodičem v času načrtovanja tur upadla motiviranost za sodelovanje in ne bodo več želeli biti del akcije.

Diskusijski prostor polnimo z dilemami o pridobivanju obiskovalcev ter o promociji tur: »Pridobivanje udeležencev izza meja se zdi bolj zapleteno, težje so dostopni.« Ko so vodiči pripravljeni in obiskovalci čakajo, pride na vrsto vprašanje denarja. Spraševali smo se, ali projekt zastavljati v smeri profitnosti ali neprofitnosti. Ne glede na vse smo potrebovali manjši začetni kapital, da bi se z vodiči ob načrtovanju lahko v miru srečevali nekje na tplem. V ta namen je Bojan Dekleva daroval nekaj denarja in ustanovili smo fond za čaj: »Iz nič projekt ne more zrasti, ga je treba zalivati s čajem.«

Ob postavljanju okvirne višine prispevka so se pojavila trenja med vodiči in ožjim timom. Dileme so nastajale ob idejah, kot so, da je s turami mogoče obogateti, si kupiti posestvo: »Med sestankom postanem jezna na vodiča, ker imam občutek, da izstopa iz našega čolna. Kot da mu predstavljamo nekoga, s katerim mora stopiti v konflikt. Ne razumem, kako. Prihajajo misli: Saj smo ja na istem čolnu. Želim si, da bi sodelovali, da bi razumela.« Med željo po dostopnosti tur za udeležence in željo, da bi vodiči s turami lahko nekaj zaslužili, se ožji tim sreča tudi s temo vloge koordinatork kot prostovoljk: »Skeli me, skrbi me. Kako naj delam za ture, študiram, plačam najemnino in zraven še delam v kafiču, da preživim?« Sprašujemo se, kako porazdeliti prispevke, ki jih dobimo s strani obiskovalcev, se prijavljati na razpise in tudi, ali ostajamo svobodnejši brez zunanjih zahtev.

Opotekali smo se okrog vprašanj jezika. Želeli smo si vzpostaviti ture v tujih jezikih, a se je pojavljala dilema o kompetentnosti ter o osebni pripravljenosti vodičev na izziv. Druga

dilema v povezavi z jezikom je bila, ali naj uporabljamo turistično terminologijo ali naj se naslonimo na izobraževanje, socialno podjetništvo in podobno: »Želimo, da je naš projekt pod žarometom besede turizem, ali želimo uporabljati povsem drugačno terminologijo in ga risati v povsem drugačni luči.«

V projekt smo zakorakali iz različnih vstopnih pozicij. Nekateri soustvarjalci smo se šele spoznavali, drugi so že dolgoletni prijatelji. Med načrtovanjem smo opazili različnost osebnih ciljev, spraševali smo se, ali je le-te potrebno poenotiti, ali lahko sobivajo. Preizkušali smo, do katere mere si lahko med seboj zaupamo, npr. ali bodo vodiči prišli ob dogovorjenem času na kraj začetka ture? »Lahko bi uvedli varovalko. Vsakič, ko bo nekdo imel turo, bi lahko imeli enega izmed vodičev v pripravljenosti, da bi vskočil v primeru, da drugi zaspi, pozabi ...«

Želimo, da bi ture bile

Želimo, da se na turah ustvarja prostor dialoga, kjer prihaja do soustvarjanja zgodb in ima vsak možnost vprašati in podati svoj vidik. Vodiči imajo pravico do osebnih spominov in do spreminjanja le-teh.

Preko zgodb obiskovalci izkusijo večplastnost pojavov, odpira se dialog med različnimi skupinami, gre za izobraževanje v akciji na ulici, v našem mestu. Živ pogovor z brezdonnimi ljudmi potencialno mehča stereotipe in s tem hobofobijo.

Nevid(e)na Lublana je s svojo iskrenostjo ter neformalnostjo srečanj kontrast konvencionalnim turam. S preprostostjo želimo ustvarjati prijetno izkušnjo. Želimo, da prihaja do aktualizacije pojavov in prostorov, da spoznavamo lastne zemljevide mesta in si le-te prisvajamo. Vodenja so odmev različnih življenjskih potekov ter so preventivni prispevek na poti k odgovornemu ravnanju s svojim in z življenji ljudi okrog sebe.

Dopuščam možnost, da projekt komu ni učna situacija, prav tako pa ne moremo predvideti vseh učinkov, ki jih imajo ture; zaupamo pa, da se s srečanji odvija drugotna vzgoja, nekaj, na kar sami nismo pomislili, a se kljub temu zgodi v notranjosti udeležениh.

Varen prostor

Znotraj ožjega tima gradimo prostor varnega komuniciranja. Na sestankih ozaveščamo strahove, odprto delimo ideje in dvome, si podajamo povratno informacijo itd. Ustvarja se varen prostor, kjer lahko vsak nastopi s svojo ranljivostjo in dvomi. Menim, da je ožji tim v vlogi neformalne supervizije, je usklajevanje idej o tem, kaj naj bi ture bile, izmenjava

pogledov, načrtovanje ter odločanje. Pogovori, ki ne zadevajo samo tur, nas povezujejo, prav tako humor, čaj, igrivost in sproščenost sestankov.

Ožji tim je zatočišče, kjer se ustvarja varen in zaupen prostor komunikacije. Srečanja štirice poganjajo projekt dalje in nam pomagajo videti teme tudi iz drugih vidikov. V ožjem timu odpiramo teme, ki se nam trenutno zdijo pomembne, skupaj sprejemamo ključne odločitve, reflektiramo dileme, razpravljamo, kakšne ture si želimo, in poizkušamo najti pot za realizacijo idej.

4 SKLEP

Naj delo zaokrožim s poizkusnimi odgovori na zastavljena raziskovalna vprašanja.

V kolikšni meri in kako se bo uresničevalo sodelovanje oseb z izkušnjo brezdomstva razvoju projekta mestnih vodenj?

Vodnike bi v splošnem opisala kot zelo motivirane, angažirane, polne idej, sodelovalno naravnane. Že sama prvotna ideja je prišla s strani gospoda, ki je izkusil brezdomstvo, in ne od nekoga, ki tega izkustva nima. Ko se je grobo oblikovala širša delovna ekipa, so bodoči vodniki proaktivno sodelovali na večini srečanj, prispevali ideje, opozarjali na pasti ipd. Po obdobju poskusov in napak smo ugotovili, da delo v obliki sestankov ni najbolj optimalno zanje, zato smo zmanjšali število sestankov, kolikor je le bilo mogoče. Trudimo se jih čim več srečevati v akciji, na terenu (npr. med prodajo cestnega časopisa, ob kavi, na klopci v parku).

Vodniki so sodelovali pri vseh korakih nastajanja projekta, vse od piljenja ideje do oblikovanja lastnega, unikatnega vodenja. Ob podpori širšega tima so začeli vodenja izvajati na terenu, z obiskovalci. V začetku so vodenja potekala z več podpore s strani koordinatork (pazili sva na časovni okvir, skupinsko dinamiko, varnost ipd.), a skozi čas so vodniki postajali vedno bolj samostojni in suvereni pri svojem delu. S so-koordinatorko jih podpirava predvsem pri določanju poteka poti, v primerih, ko istočasno poteka več vodenj hkrati, da se vodniki med seboj ne motijo. Usmerjava jih, kadar so obiskovalci imeli posebne želje ali pa je časovni okvir krajši kot običajno. Skrb za čas se je izkazal za točko, ki ima še skrit potencial.

Nekateri vodniki so jasno pokazali, da niso zainteresirani za koordinacijski, promocijski in organizacijski del projekta. Po začetnem oklevanju (predvsem s strani naju, koordinatork) smo opustili idejo o polnem soustvarjanju. Ko zapišem polno soustvarjanje, s tem mislim na enakomerno deljenje nalog. Postopoma so vodniki postali odgovorni predvsem za vodenja sama, ostalo pa smo prepustili nama, t.j. koordinatorkama.

Na kakšne dileme naletimo pri soustvarjanju »Nevid(e)ne Lublane«?

V začetku smo se spraševali, na kakšen način sploh zastaviti vodenja: naj bodo to turistični ogledi ali vodenja z osebno noto dotičnega vodnika? Spraševali smo se, kako porazdeliti

odgovornosti, kaj naj bo vloga društva, koordinatork in kaj vloga vodnikov, ožjega tima ipd. Nismo vedeli, kakšna oblika soustvarjanja bi bila najprimernejša za kontekst, v katerem ustvarjamo: je to popolno deljenje nalog ali porazdelitev glede na želje in zmožnosti? Dileme smo imeli okrog formata vodenj, velikosti skupin, trajanja in števila vodenj, prispevka in njegove porazdelitve. Finančna vzdržnost je ena naših glavnih dilem, zato ji namenjam prostor pod zadnjim raziskovalnim vprašanjem.

Ugotavljali smo, kje in kako najti zainteresirane vodiče, kako povabiti potencialne obiskovalce in kako oglaševati naše delo. Oprezali smo okrog terminologije, ki jo želimo uporabljati. Iskali smo ravnovesje med splošno sprejetimi termini in sprejemljivostjo glede na termine, ki so že v veljavi znotraj turizma. Želeli smo namreč ohraniti dostojanstvo vodnikov in biti jasni v sporočilnosti.

Razmišljali smo o mejah med opolnomočenjem s pripovedovanjem lastne zgodbe in razgaljanjem sebe za denar. Učili smo se o osebnih in zasebnih mejah in ugotavljali, kaj je za vsakega posameznega vodnika in ostale še varno deliti z obiskovalci. Iskali smo načine, kako ostajati dokaj nizkopražni projekt (torej, da nimamo strogih vstopnih pogojev) in hkrati zagotavljati visoko kvaliteto za ljudi, ki nas obiščejo. Slednja dilema je bila povezana z uporabo dovoljenih in nedovoljenih drog.

Spraševali smo se, na kakšen način sodelovati z glavnimi akterji projekta, ljudmi z izkustvom ulice. Splošni načini, kot smo jih bili vajeni (predvsem z so-koordinatorko), niso delovali. Iz sestankovanja, elektronske pošte in drugih, splošno utečenih oblik sodelovanja smo iskali poti, ki bi bile prilagojene vsakemu izmed posameznikov in ga bi na ta način lahko podprli, da bi dosegal svoj optimum.

V prvem letu smo večkrat tehtali, ali smo dovolj kompetentni, da pokrijemo vsa področja, ki jih projekt zahteva (npr. izdelava letaka, promocija ipd). Spraševali smo se tudi o kompetentnosti vodnikov za vodenje v tujih jezikih, samostojno vodenje itd.

Kot krovno dilemo prepoznavam negotovost, saj zajame vse do sedaj navedene. Tekom prvega leta sva se s so-koordinatorko učili, da odgovor na dileme pravzaprav niso nujno konkretni odgovori nanje, ampak prepuščanje, splošna drža zaupanja procesom. Postorimo, kar je v naši moči, se odzivamo na tekoče situacije, ostalo pa prepuščamo toku dogodkov. Na nekatere dileme smo tako našli stalne ali začasne odgovore, spet druge vztrajajo in delujemo navkljub njihovi prisotnosti.

Kakšne vrste podpore za vse vpletene so potrebne za soočanje z nastajajočimi dilemami?

Vodniki se počutijo bolj suvereno, če jih koordinatorki spremljava in jim pomagava pri tujih jezikih. Podporno nanje deluje razbremenitev skrbi za organizacijo in koordinacijo, sem ter tja pa se na naju obrnejo s temami, ki niso direktno povezane z vodenimi ogledi in jih pri tem podpreva.

Koordinatorikama nama je ena pomembnejših podpor najin prijateljski odnos, v katerem je prostor za ranljivost in refleksijo. Kadar ena ali druga nečesa ne uspe razrešiti sama, se lahko obrneva druga na drugo, obrneva pa se lahko tudi na ožji tim. Srečanja delujejo blažilno, saj Špela in Bojan držita varen prostor, da lahko govoriva in čutiva dileme. Na ta način izgubljajo težo, kljub temu da odgovorov morda ne najdemo v danem trenutku. Veliko pripomore motiviranost vodnikov in njihov osebni pogled na situacije. Pri koordiniranju nama zagotovo pomagajo tudi obiski sorodnih projektov v tujini, ki so nam pokazali, kaj si pravzaprav želimo.

Podporno deluje že samo ime »Kralji ulice«, saj ljudje hitreje prepoznajo kontekst našega delovanja. Z nasveti, materialnimi sredstvi, omogočanjem prostora v časopisu Kralji ulice, izposojajo sejne sobe za srečanja, nasveti, ipd., so društvo Kralji ulice naša krovna podpora.

Obiskovalcem po potrebi prehodno pripravimo predavanje o brezdomstvu in našem delu. Vodniki jih na vodenjih podprejo v raziskovanju njim morda manj znanih tem in krajev, z usmerjanjem pozornosti, vprašanji, primeri ipd.

Ključna podpora se zdi vzpostavljanje varnega prostora komunikacije. Vsak izmed vpletenih kdaj drugemu vzpostavlja prostor, da lahko samo je, deli, se uči. Sprotna refleksija, tako v pisni kot ustni obliki, nam pomaga ozaveščati, kaj se pravzaprav dogaja in kako na situacije odgovarjati iz čim višje stopnje refleksije.

Kako posamezne skupine znotraj projekta doživljajo učinke projekta?

Obiskovalci poročajo, da z vodenji stopajo izven območja svojega udobja. Prostor dialoga pri posameznikih sproža razmišljanja, odgovarja na že obstoječa vprašanja in zastavlja nova. Z direktno interakcijo z osebami z izkušnjo brezdomstva in kraji, povezanimi s tematiko, se nekateri soočajo s svojimi strahovi in spreminjajo pogled na brezdomne. Vprašani pa poročajo tudi o šokantnosti, hvaležnosti ter ganjenosti. V splošnem lahko zaključim, da obiskovalci Ljubljano vidijo na povsem nov ali vsaj rahlo drugačen način. Kaj za vsakega posameznika predstavlja to drugačnost, pa je povsem odvisno od njegove osebne zgodbe.

Vodnikoma vodenje predstavlja prostor druženja, kjer lahko pripovedujeta o trenutnem in preteklem življenjskem dogajanju. Pripovedovanje in obiskovanje v njima prebujata spomine,

na katere sta že pozabila, poleg tega pa se z vodenjem učita o svoji preteklosti. Dodaten prihodek pozitivno pripomore h kvaliteti njunega življenja. Vodič poroča, da vodenje pripomore k soočanju s preteklostjo.

Uličniki vodenja doživljajo kot kamen spotike, hkrati pa priložnost za drobiž in pogovor.

Projekt je vplival na razvoj strokovnih kompetenc koordinatork in je pripomogel k osebni rasti. Prinesel nama je nova znanja na področju soočanja z nepredvidljivostjo, koordinacijo in izkušnjo, kako nekaj prenesti od ideje do praktične izvedbe.

Kraljem ulice projekt predstavlja širitev glasu o društvu. Pomembno jim je, da imajo brezdomci možnost produktivne okupacije.

Kakšne so možnosti razvoja ekonomske vzdržnosti projekta?

Tema finančne vzdržnosti je vedno znova prihajala v ospredje in zahtevala praktične odgovore. Zakaj ravno ta tema? Morda je tako zato, ker vsi v ožjem timu prihajamo iz socialnopedagoške stroke. Ta pa je močnejša na področju odnosnega dela z ljudmi in vključevanja posameznikov v družbo, kakor na področju financ. Kot drugi možni razlog velja omeniti širši kontekst, kamor je vpet naš projekt. Delujemo v okviru neprofitne organizacije, v času ekonomske krize in v obdobju, ko se socialno podjetništvo na slovenskem šele razvija.

V začetku smo imeli željo zaposliti vsaj enega izmed vključenih v projekt, a smo kmalu naleteli na dilemo. Po obisku bratskih projektov v tujini sva s so-koordinatorko Ireno prišli do globljega vpogleda v situacijo. Ugotovili sva, da bi bilo za oblikovanje delovnega mesta potrebno povečati števila vodenj in števila obiskovalcev na skupino (npr. da bi namesto 4 do 9 ljudi vodnik popeljal 25 ljudi). Med obiskom v tujini sva zaslutili pasti, ki jih lahko nosi takšna širitev, a sva slutnjo želeli preveriti v praksi na domačem terenu.

Hitro smo prišli do uvida, kako se s povečanjem skupin spreminja skupinska dinamika na vodenjih. Vrnili smo se na manjše skupine, saj nam je pomembno, da ima vsak obiskovalec dovolj prostora, da vpraša kar želi.

V obdobjih, ko je bilo povpraševanja veliko, je posamezni vodnik odvodil tudi po 5 vodenj tedensko. Ugotovili smo, da je takšen obseg sicer povsem izvedljiv, a potrdil se nam je dvom. Ponavljanje zgodb dan za dnem lahko postane duhamorno in tako so obiskovalci lahko oropani avtentičnosti pripovedi. Več vodenj prinese večjo obremenitev za vodnike in ti hitreje postanejo prenasajeni ter težje vzpostavljajo prostor učenja sebi in obiskovalcem. V takšnem okviru ne zmoremo zagotavljati kvalitetnih izkušenj, ki jih želimo nuditi tako

vodnikom kot obiskovalcem. Pomembno se mi zdi omeniti še dejstvo, da večje število vodenj prinese tudi večjo obremenitev za »ulico« – torej za ljudi, ki so trenutno brezdomni in za organizacije, kamor zahajamo. Dalje – tudi, če nam bi vse zgoraj navedene dileme uspelo razvozlati kako drugače in nam bi vodnika uspelo zaposliti, bi ta izgubil socialno podporo in v primeru, da vodenj ne bi bilo dovolj, bi ostal brez prihodka in brez socialne podpore.

Podobna dilema se pojavlja v zvezi s koordiniranjem. Za delovanje projekta je to področje neizogibno potrebno. Število ur, ki sva jih porabili za koordinacijo se iz meseca v mesec spreminja. Če bi zanj želeli zaposliti eno izmed naju, bi kot rečeno morali povečati skupine in število vodenj, da bi se nam finančno izplačalo. Opravljanje tovrstnih nalog v okviru prostovoljskega dela je ena izmed rešitev, a zatakne se pri najinih osebnih življenjskih stroških. Bili smo na razpotju, ali projekt zaključiti in si s so-koordinatorico poišče »kruh« drugje, ali pa situacijo rešimo kako drugače. Trenutno se najino delo pokriva iz nenamenskih sredstev Društva Kralji ulice, kar pa vsekakor ni dolgoročna rešitev, zato je nujno iskati nadaljnje praktične rešitve glede finančne vzdržnosti.

Po vsem, kar smo se naučili, smo sklenili, da želimo v tem trenutku ostati majhni in projekta ne želimo razširjati oz. ga tržno orientirati. Na svojo majhnost ne gledamo več kot na slabost, ampak kot prednost, vidimo jo kot butičnost. S čisto osnovnimi faktorji, kot so število obiskovalcev, pogostost vodenj, velikost skupin ipd. želimo zagotavljati osnovne pogoje, da bi bila srečanja lahko bila kvalitetna. Prioriteta nam je namreč intimna izkušnja v smislu odprtosti, iskrenega deljenja, zaupanja.

Vsekakor vprašanje o finančni vzdržnosti ni zaključeno. Je takšno, kakor smo mi: vedno v procesu in vedno v porajanju novega.

Sedaj vodniki vodijo tudi že sami brez podpore, tudi midve že korakava bolj samostojno. A negotovost se ne spreminja, le mi smo začeli pluti, včasih jo že znamo obrniti sebi v prid ...

5 ZAKLJUČEK

Izkušnja brezdomstva navadno ne pomeni zgolj izgube strehe nad glavo oz. ranljive nastanjenosti, ampak tudi brezposelnost. Bohak (1982) opozori, da se lahko z brezposelnostjo posamezniku zatresejo temelji osebne in družbene identitete, saj je delo pomemben vir za oblikovanje le-te. Delo pripomore k vzdrževanju zdravja, razvoju različnih znanj in vrst kapitala za uspešno obvladovanje okolja in vključevanje vanj. Brezdomni so izpostavljeni rutini, znotraj katere je težje najti smisel, kar privede do t.i. okupacijske deprivacije (Chard, Faulkner in Chugg, 2009).

Razpotnik in Dekleva že leta 2007 zapišeta, da je za osnovne potrebe brezdomnih v Mestni občini Ljubljana poskrbljeno, a manjka priložnosti za aktivno, manj tvegano preživljanje časa, ki bi vnašalo smisel v vsakdan. Glavni namen magistrskega dela je bil razviti enega izmed projektov, ki bi naslavljal ravnokar opisano potrebo po konstruktivni okupaciji brezdomnih. Želela sem preveriti, ali je mogoče razviti in implementirati projekt mestnih vodenj, kjer bi ljudje z izkušnjo brezdomstva sodelovali kot vodniki in kot so-ustvarjalci. Z velikim veseljem in hvaležnostjo odgovarjam: Da, mogoče je!

Nismo preživeli zgolj prvega leta, ki ga opisujem v pričujočem delu, ampak v trenutku, ko zapisujem te vrstice, teče naše tretje skupno leto. Naj na kratko zapišem par ključnih dogodkov iz drugega in tretjega leta: Umrl je nam drag vodnik Tomi; obiskali smo sorodne projekte v tujini; eden izmed vodnikov je prestal kazen zavora; oblikovali smo spletno stran, letake, promocijski video; psička vodnice je dobila naraščaj; gostovali smo na številnih predavanjih po ljubljanskih fakultetah; praznovali smo Abrahama; se selili; postali del nacionalne mreže alternativnih mestnih vodenj; objavljali smo v časopisu Kralji ulice; svoje delo smo imeli priložnost predstaviti v različnih medijih; pili smo kavo in čaj; prijavljali smo se na razpise in bili zavrženi; prejeli smo nagrado na Turnirju socialnih inovacij; dvomili, žalovali, se jezili, občutili olajšanje, hrepeneli, se veselili, praznovali...

Ko s subjektivno distanco gledam na zadnja tri leta, si ne drznem reči, kaj nas je pravzaprav pripeljalo do točke, kjer smo. Najverjetneje vse do sedaj opisano in še več. Če razmišljam, kaj je mene obdržalo in motiviralo v projektu, so to vsekakor odnosi. Drug drugega smo udomačili, oblikovali skupni jezik, se družili, jokali, jezili, smejali... Naši medsebojni odnosi mi hkrati prinašajo največje izzive, a tudi najgloblja učenja, zadovoljstvo in podporo.

Veselim se, da je ideja mestnih vodenj Nevid(e)na Lublana zaživela v praksi, hkrati pa moram priznati, da si močno želim, da bi imeli na področju tovrstnih projektov v Ljubljani vedno večjo konkurenco. To bi namreč pomenilo, da imajo osebe z izkušnjo brezdomstva več priložnosti za delo, aktivno vključevanje in ustvarjanje, v najširšem pomenu te besede. Močno verjamem, da z večjim številom tovrstnih inovativnih socialnih projektov lahko znatno izboljšamo kvaliteto življenja oseb z izkušnjo brezdomstva in tudi nas, ki te izkušnje nimamo.

6 LITERATURA

- Aleksander, B. (1992). Izguba zaposlitve in brezposelnost - bitka s stresom. *Psihološka obzorja*, 1(1), 63-66.
- Anderson, D., Anderson, M. (2005). *Coaching that counts: Harnessing the power of leadership coaching to deliver strategic value*. Burlington: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Bilban, M. (2015). Vpliv brezposelnosti na zdravje. *Delo in varnost* 6(1), 19-28.
- Bauman, Z. (2002). *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Blake, A. (2009). *Developing Somatic Intelligence: Leadership and the Neurobiology of Embodied Learning*. Pridobljeno 25. 6. 2016 s <http://embright.org/wp-content/uploads/2010/12/Developing-Somatic-Intelligence-NLJ10.pdf>.
- Bojan, D., Špela, R. (2007a). *Brezdomstvo v Ljubljani I*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Dekleva, B., Razpotnik, Š. (2007b). *Na cesti – brezdomci o sebi in drugi o njih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Dekleva, B., Razpotnik, Š. (2009). *Brezdomstvo, zdravje in dostopnost zdravstvenih storitev*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje.
- Dekleva, B., Jurančič Šribar, L., Razpotnik, Š. (2009). Kultura brezdomstva. V B. Čebulj Sajko (ur.), *Etnologija in regije Ljubljana prestolnica v medkulturnem dialogu in filmskih podobah* (str. 69-75). Ljubljana: Slovensko enološko društvo.
- Bourdieu, P. (2002). *Praktični čut I*. Ljubljana: ISH.
- Bourdieu, P. (2003). *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Bourdieu, P. in Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Carroll, M. (2010). Levels of reflection: on learning reflection. *Psychotherapy in Australia*, 16(2), 24-31.
- Clapper, C. T., (2015). Cooperative-Based Learning and the Zone of Proximal Development. *V Simulation & Gaming*, 46(2), 148–158.

- Cooper, B. (2011). *Mapping the Heart of A City* [Video]. Pridobljeno 22. 5. 2013 s
<https://www.youtube.com/watch?v=IGmOsFV-iAU&list=FL5jqWowZviKkkKzq3dOq--g&index=1>.
- Copper, R. K., Sawaf, A. (1997). *Executive EQ: Emotional intelligence in Leadership and Organisations*. New York: Grosset Puntam.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2008). *Soustvarjanje v šoli: učenje kot pogovor*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Černigoj, M. (b.d.). *Spoznavanje kot proces urejanja doživljanja*. Pridobljeno 23. 6. 2016, s
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:yqalKbUd5pwJ:www.fsd.uni-lj.si/mma/%25C4%258Cernigoj%2520%2520Spoznavanje%2520kot%2520proces%2520urejanja%2520do%25C5%25BEivljanja/2008061709574132/+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=si>.
- Daly, M., Silver, H. (2008). Social Exclusion and Social Capital: A Comparison and Critique. *V Theory and Society*, 37(6), 537-566.
- Dees, J. G. (2001). *The meaning of »Social Eneterprenourship«*. Pridobljeno s
<https://entrepreneurship.duke.edu/news-item/the-meaning-of-social-entrepreneurship/>
- Douglas, M. (2001). Dealing with Uncertainty. *Ethical Perspectives*, 8(3), 145-155.
- Emotions Vs Feelings* (2014). (video) Pridobljeno 11. 12. 2014 s
<https://www.youtube.com/watch?v=b-Y-WkMeSko>.
- Engel, S. (1995). *The Stories Children Tell*. W. H. Freeman and Company.
- Evidenca socialnih podjetij*. (2014). Pridobljeno 12. 12. 2016 s
http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/trg_dela_in_zaposlovanje/socialno_podjetnistvo/evidenca_so_p/
- Evidenca socialnih podjetij*. (2015). Pridobljeno s 28. 11. 2016
http://www.mgrt.gov.si/si/delovna_podrocja/regionalni_razvoj/socialno_podjetnistvo/evidenca_so_p/
- Fletcher, D., Sarkar, M. (2014). Ordinary Magic, Extraordinary Performance: Psychological Resilience and Thriving in High Achievers. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*, 3(1), 46–60.

- Fowler, A. (2000). NGOs as a moment in history: beyond aid to social entrepreneurship or civic innovation? V *Third World Quarterly*, 21(4), 637-654. Pridobljeno s <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdf/3993370.pdf?acceptTC=true>
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed*. New York: The Continuum International Publishing Group Inc.
- Gaber, S. in Marjanovič, L. (2009). Z Bourdiejem v spoprijem za/s šolo. V *Študije (primerjalne) neenakosti*, Ljubljana: CEPS.
- Gendlin, E. T. (1978). *Focusing: How to gain direct access to your body's knowledge*. London: Random House.
- Gendlin, E. T. (2003). *Focusing*. How to gain access to your body's knowledge. London: Rider.
- Goleman, D. (2001). *Čustvena inteligenca na delovnem mestu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Griep, Y., Hyde, M., Vantilborgh, T., Bidee, J. in De Witte, H. (2014). Voluntary Work and the Relationship With Unemployment, Health, and Well-Being: A Two-Year Follow-Up Study Contrasting a Materialistic and Psychosocial Pathway Perspective. V *Journal of Occupational Health Psychology* 20(2), 190–204.
- Harvey, D. (2003). The Right to the City. V J. Lin, C. Mele (ur.), *The Urban Sociology Reader* (str. 429-432). London and New York: Routledge.
- Haynes, P. (2009). *Before Going Any Further With Social Capital: Eight Key Criticisms to Address*. Pridobljeno 1. 12. 2016 s http://www.ingenio.upv.es/sites/default/files/working-paper/before_going_any_further_with_social_capital_eight_key_criticisms_to_address.pdf
- Hobofobija. (n.d.). Pridobljeno 12. 11. 2014 s <http://common-phobias.com/Hobo/phobia.htm>.
- Hrast, A., Kojc, S., Mulej, M. (2014). *Študija in model merjenja družbenih učinkov socialnih podjetij v Sloveniji*. Pridobljeno 29. 11. 2016 s <http://www.irdo.si/skupni-cd/cdji/cd-irdo-2015/referati/07-sabina-kojc,-anita-hrast,-m.pdf>
- Klemenčič, M. M. (2006). Refleksija strokovnega dela kot ena temeljnih kompetenc. V M. Sande, B. Dekleva, A. Kobolt, Š. Razpotnik in D. Zorc-Maver (ur.). *Socialna pedagogika, izbrani koncepti stroke*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

- Kordeš, U. (2004). *Od resnice k zaupanju*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Kuba, K., Scheibe, S. (2016). Let It Be and Keep on Going! Acceptance and Daily Occupational Well-Being in Relation to Negative Work Events. *Journal of Occupational Health Psychology*. Pridobljeno 8. 4. 2016, s https://www.researchgate.net/publication/295910627_Let_it_be_and_keep_on_going_Acceptance_and_daily_occupational_well-being_in_relation_to_negative_work_events.
- Lewis, C. S. (1956). *Voyage to venus (Perelandra)*. London Pan Books: LTD.
- Lewis Herman, J. (2001). *Trauma and Recovery: From domestic abuse to political terror*. London: Pandora.
- Mandič, S. (1999). Stanovanjska tveganja, ranljive skupine in novi pogledi. V S. Mandič (ur.), *Pravica do stanovanja – brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (str. 11-42). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- McLeod, J. (1997). *Narrative and Psychotherapy*. London: Sage publications.
- Mehay, R. (2010). *Levels of Reflection and the Learning Log Entry*. Pridobljeno 18. 4. 2016, s <http://www.derbygpvts.co.uk/Forms/levels%20of%20reflection%20and%20log%20entries.pdf>.
- Mesojedec, T., Šporar, P., Strojani, K., Valentinčič, T., Bačar, F., Sekovič, G., Strojani, T., (2012). *Socialno podjetništvo*. Ljubljana : Salve.
- Müller, B. (2006). Naseljenci in vodniki – o strokovni identiteti socialnih pedagogov. V M. Sande, B. Dekleva, A. Kobolt, Š. Razpotnik in D. Zorc-Maver (ur.). *Socialna pedagogika, izbrani koncepti stroke*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Osberg, R. S., Martin, R. L. (2015). Two Keys to Sustainable Social Enterprise. *Harvard Business Review*, 5, 86–94. Pridobljeno 29. 11. 2016 s <https://hbr.org/2015/05/two-keys-to-sustainable-social-enterprise>
- Pierson, J. (2002). *Tackling social exclusion*. London and New York: Rutledge.
- Razpotnik, Š. (2006). Izzivi socialni pedagogiki: biti glasnica družbenega obrobja. V M. Sande, B. Dekleva, A. Kobolt, Š. Razpotnik in D. Zorc-Maver (ur.). *Socialna pedagogika, izbrani koncepti stroke*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

- Razpotnik, Š., Dekleva, B. (2005). Kralji ulice - predhodno poročilo o poteku akcijske raziskave. *Socialna pedagogika*, 9(3), 265-300.
- Razpotnik, Š. in Dekleva B. in Vižintin, M. (2006). Kdo so ljubljanski brezdomci in kako so to postali. V *Kralji ulice*, 12 (2), 14-15.
- Roblek, V. (2009). Primer izpeljave analize besedila v kvalitativni raziskavi. *Management*, 4(1), 53–69.
- Rokach, A. (2004).The lonely and homeless: causes and consequences. *Social Indicators Research*, 69 (1). 37-50, 2004.
- Sechrest, L. (1963). The Psychology of Personal Constructs: George Kelly. V R. Heine, J. Wepman (ur.), *Concepts of personality* (str. 206-233).Chicago: Aldine.
- Payne, R. L., Graham, J. J. (1987). The Effects of Long-Term Unemployment on Attitudes to Employment. V *Journal of Occupational Behaviour* 8(4), 351-358.
- Plsek, P. E. (1996). *Models for the Creative Process*. Pridobljeno 23. 3. 2016, s <http://www.directedcreativity.com/pages/WPModels.html>.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga knjiga: I-Na*. (1975). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Socialno podjetje* (b.d). Pridobljeno 28. 11. 2016 s <http://www.podjetniski-portal.si/ustanavljam-podjetje/oblika-podjetja/socialno-podjetje-sop>
- Stalker, K. (2003). Managing Risk and Uncertainty in Social Work: A Literature Review. *Journal of Social Work*, 3(2), 211–233.
- Tracy, P., Phillips, N. (2007). The distinctive challenge of educating social entrepreneurs: *A postscript and rejoinder to the special Issue on entrepreneurship education*. Academy Of Management Learning and Education, 6(2), 264-271.
- Ule, N. M. (1994). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Urek, M. (2005). *Zgodbe na delu: pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Urek, M. (2008). Avto/biografije med pričevanjem, okrevanjem in uporom. *Jezikovno slovstvo*, 4(3), 75-88.

- Villeneuve-Smith, F., Temple, N. (2015). *The State of Social Enterprise Reprot 2015*. London: Social Enterprise UK.
- Yunus, M. (2009). *Novemu kapitalizmu naproti: socialno podjetništvo za svet brez revščine*. Tržič: 11Učila International.
- Yuasa, Y., Kasulis, P. T. (1987). *The Body: Toward an Eastern Mind-Body Theory*. New York: State University of New York Press.
- Weerawardena, J., Mort, G. S. (2006). Investigating social entrepreneurship: A multidimensional model. *Journal of World Business*, 41, 21–35. Pridobljeno 29. 11. 2016 s http://ac.els-cdn.com/S1090951605000532/1-s2.0-S1090951605000532-main.pdf?_tid=7e2ee67e-bb7d-11e5-b774-00000aabb0f26&acdnat=1452858516_7929766e9ed9a60c6b29dbd2b17afc85
- Wershler, L. (2012). *The Body Literacy Imperative is Born or Who Stole the Birth Control Pills?* Pridobljeno 3. 3. 2016, s <http://menstruationresearch.org/2012/06/28/bodyliteracy-a-hashtag-a-title-a-meme/>.
- Who Lives the Longest? Busting the social venture survival myth.* (2014). Pridobljenos 30. 11. 2016 s http://socialbusinessint.com/wp-content/uploads/Who-lives-the-longest_-FINAL-version2.pdf
- Zakon o socialnem podjetništvu /ZSocP/* (2011). Uradni list RS, št. 20 (18. 3. 2011). Pridobljeno 30. 11. 2016 s https://www.uradni-list.si/_pdf/2011/Ur/u2011020.pdf#!/u2011020-pdf
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o socialnem podjetništvu /ZSocP/* (2015). Uradni list RS, št. 24/05 (12. 10. 2015). Pridobljeno 29. 11. 2016 s http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Nfqkip_Tpy0J:www.mgrt.gov.si/fileadmin/mgrt.gov.si/pageuploads/zakonodaja/soc._podjet/ZSocP_spremembe_ci_stopis_koncni_04112015.doc+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=si
- Zrin Martinjak, N. (2007). Koncept socialnega kapitala. V M. Sande, B. Dekleva, A. Kobolt, Š. Razpotnik in D. Zorc-Maver (ur.). *Socialna pedagogika, izbrani koncepti stroke* (str. 37-50). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Žorga, S., Poljšak-Škraban, O. (2007). Nezaposlenost, stres in zdravje. V B. Dekleva, J. Rapuš Pavel, D. Zorc Maver (ur.), *Prehodi v svet dela izbira ali nuja?* (str. 19-31). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

7 PRILOGE

Primer kodiranja ene izmed tur z naslovom *Erazem potepuh tur*

Eno izmed tur sem v celoti posnela z diktafonom, posnetek sem dobesečno zapisala in tekstom določila kode prvega reda s pomočjo uporabe wordovega orodja komentarji.

Sej se lohk kar vmes pogovarjamo ka nas je tolk mal.

Ja sej to je, sej v tem je ta keč, ker ka hodmo od ene točke do druge traja. Zdej, če bomo hodil tkole v tišini...

Okej. Lahko vprašamo kar nas zanima, pol boš pa ti povedu...

Uprašate lej... Mene... Jst sm bil 7 let v komuni.

Keri?

Pr don Pierinu in...

Kje?

Ma sm dal celo Italjio skoz (smeh).

Zna italjansko zarad tega, ne.

In on mi je odpru gobec.

Ja.

Tko da mene ni strah odgovrjat na kakršno koli vprašanje, me ni sram, ne. To vam hočem rečt. Vprašajte kar vas... in na vse boste dobile odgovor. Šej v tem je v bistvu keč telih tur.

Ja valda, ja.

A, s tem ne boste spoznale sam mene, ampak boste spoznale tut Lublano iz ene druge perspektive ne.

Veš kaj me zanima, kako si sploh prstal na cesti?

Kako sm prstov na cesti?

Ja.

Eeh. Jst sm pr 13 prvič vzel heroin.

A prej nisi nč pač? A kar takoj heroin al si pač prej kej drugza?

Ne takoj heroin.

A resno?

Ja in potem sem mel doma vojne s ta starimi.

Comment [M1]: Majhna skupina omogoča pogovor

Comment [M2]: V: Ni strahu in sramu pred odgovarjanjem na vprašanja

Comment [M3]: V: Smisel ture je, da obiskovalci dobijo odgovore

Comment [M4]: V: Skozi turo spoznaš vodiča in s tem mesto z druge perspektive

Comment [M5]: O: Skupno iskanje razlogov za brezdomstvo

Kode prvega in drugega reda na primeru kategorije Vodiči

Kode prvega reda (wordove komentarje v prilogi 1) sem združila v kode drugega reda.

Primer ponazarja delo za kategorijo vodiči.

VODIČI

STRAHOVI

a) Tekmovalnost med vodiči

Začetni strah pred krajo idej med vodiči

b) "Živalski vrt brezdomstva"

Strah, da bi ture postale naslajanje nad brezdomstvom

DELJENJE TRENUTNEGA OSEBNEGA POLOŽAJA

Iskanje rešitev za trenutne težave

Deljenje trenutnih osebnih težav z obiskovalci

Izražanje trenutnih želja

Deljenje lastnega razočaranja

Govorjenje o svojih problemih

AVTOBIOGRAFSKA ZGODA

a) Pripovedovanje

Deljenje svojih ran

Spominjanje preteklosti

Pripovedovanje o preteklih stiskah

Pripovedovanje življenjske zgodbe

Ture so težke

Obujanje spominov na krajih dogodkov

Nostalgичno spominjanje obiskanih krajev

Pred turo podoživlja svoje izkušnje ulice

Skozi ture vidi, da se je sedaj pripravljen soočiti s potlačenimi spomini

Čudenje nemoči spominov

Priklic potlačenih spominov

Grenak priokus krajev, ko je sam

Neprijetna čustva pridejo na dan s spomini

Spominjanje trpljenja

b) Soočenje s spomini

Skozi ture vidi, da se je sedaj pripravljen soočiti s potlačenimi spomini

Na turah iz krajev izvleče nauk

Soočanje s potlačenimi vsebinami

Čudenje nemoči spominov

Priklic potlačenih spominov

Grenak priokus krajev, ko je sam

Neprijetna čustva pridejo na dan s spomini

Obiskovanje krajev, ki imajo grenak priokus, je s skupino lažje

Na turah iz krajev izvleče nauk

Soočanje s potlačenimi vsebinami

c) Vsakič drugače

Pripovedi se med turami razlikujejo

Vsaka tura prikličje nov spomin

Vsak korak se na turi zdi nekaj novega

Želja, da bi povedal vse

Ne moreš povedati vsega na eni turi

DENAR

a) Motivacija

Denar kot motivacija

b) Dodaten zaslužek

Poraba: Denar pride prav, Denar za psa, Odplačevanje dolgov,
Denar – kupiti kar želiš, Denar da višjo kvaliteto življenju

ŽIVETI ZA ŠE ZA NEKOGA

Nočem iti v nič

Dajati sebe

Življenje ni zaman

Želja po živeti za nekoga

Ne želi živeti samo zase

Pomoč Milki

Skrbeti za Ireno in Milko kot Dekleva

Ker sam ni diplomiral, želi pomagati Ireni in Milki, da to
dosežeta

Ne želi voditi samostojno, da bi se Irena in Milka še bolj
izobrazili

Sika prvega promocijskega letaka

Po dogovoru z ožjim timom sem se lotila izdelave letaka. Irena in jaz sva skupaj z vodiči zbrali imena posameznih tur in izdelali opise. Društvo Kralji ulice nam je letak pomagalo postaviti in financiralo tisk.

BESEDE VODIČEV

RENIČNA MARGINALA: Resnično močan moraš biti, če dolgo ostajaš v svetu omame. Resnično močan moraš biti, da se zadržiš na meji normale. (Jasmina)

HITRA ZGODBA O DOLGI POTI: Nihče si srčno ne želi na cesto, le radovednost je tista, ki te povede, obdrži ali izpljune v drug svet. (Mare)

ERAZEM POTEPUH TUR: Klošarji smo zgodovina. Spremljajte nas, ki nismo bili vedno v žaru svobode in sreče, ampak smo zmeraj iskali pot do tega. (Taubi)

POT OD DOMA: Kar ne vidiš, tega ne veš. Gremo skupaj na pot, kjer se je moje življenje dogajalo in spremenilo. (Tomi)

UTRINKI OBISKOVALCEV

Prek ture sem imela priložnost videti Ljubljano skozi drugačne oči, poti in osebne zgodbe. Priporočam vsem, ki radi gledate skozi drugačna očala. Mojca

Zanimivo mi je bilo videti, koliko zgodb se skriva za obrazi, mimo katerih vsak dan mirno hodim. Iztok

Mislím, da je tura res enkratno in zanimivo doživetje, ki te ne pusti praznega, ampak v tebi vzbudi morje vprašanj in vtisov. Priporočam! Nina

Raziskovanje drugačne Ljubljane poteka v manjših skupinah in traja do dve uri.

Prispevek:
Zaposleni, odrasli: 8 €
Dijaki, študentje, brezposelni, seniorji: 6 €

Dodatne informacije in rezervacija:
tura@kraljiulice.org

KRALJI ULICE

Nevid(e)na Lublana na facebooku

Širša javnost več o dogajanju lahko najde na: <https://www.facebook.com/nevidenalublana>

The screenshot shows the Facebook page for 'Nevidena Lublana', a Non-Profit Organization. The page layout includes a top navigation bar with the Facebook logo and search bar. Below this, there are tabs for 'Page', 'Activity', 'Insights', and 'Settings'. The main content area features a cover photo of people walking in a park, a profile picture with the text 'NEVID(e)NA LUBLANA', and a post about a tour on January 22nd. The left sidebar shows 589 likes and a 'Promote Your Page' button. The right sidebar shows 'THIS WEEK' statistics: 5 Page Likes, 11 Post Reach, 0 Unread Notifications, and 0 Messages.

NEVID(e)NA LUBLANA
Non-Profit Organization

589 likes

Promote Your Page
Connect with more of the people who matter to you

Invite your friends to like Nevidena Lublana

Aleksandra Marković Došenović **Invite**

Anselma Izdevalnica **Invite**

See All Friends

ABOUT

Vodiči z izključno brezdomstva vas popeljejo na skupno odkrivanje druge strani Ljubljane.

What have you been up to?

Nevidena Lublana
Posted by Irena Blžič 1m · January 14

V četrtek 22.1. ob 15:00 je pred nami še ena tura. Tokrat v januarskem vzdušju.
Toplo se oblecite, mi pa bomo poskrbeli za čaj in tople postajanke!

Tura
Thursday, January 22 at 3:00pm

THIS WEEK

5
Page Likes

11
Post Reach

UNREAD

0
Notifications

0
Messages

Recent
2014

See Your Ad Here

Nevidena Lublana
Tura
V četrtek 22.1. ob 15:00 je pred nami še ena tura. Tokrat v januarskem vzdušju. Toplo se...

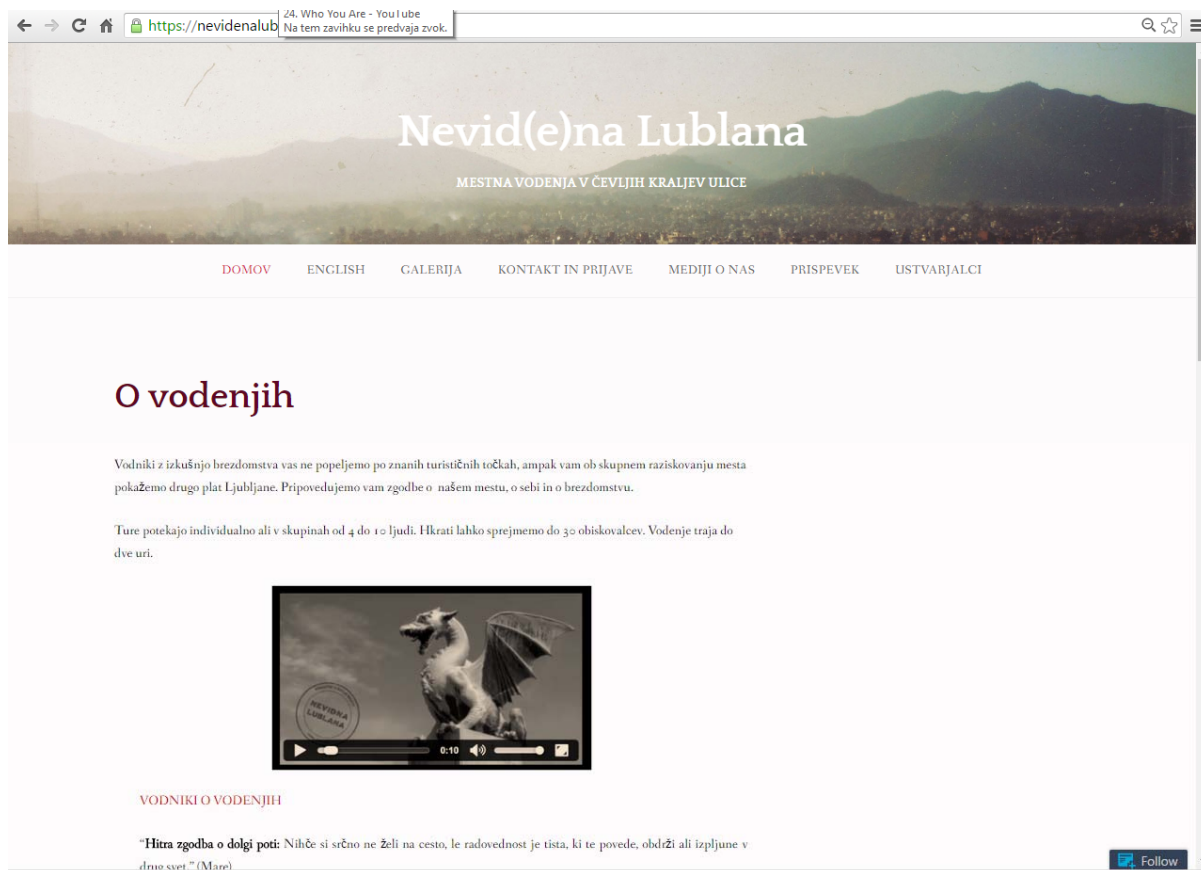
Thursday, January 22 at 3:00pm

Join Event · 4 people went

Boost Post

Spletna stran Nevid(e)ne Lublane

Širša javnost več o dogajanju lahko najde na: <https://nevidenalublana.com/>

Promocijski video Nevid(e)ne Lublane

Promocijski video sta so-ustvarila Jean Nikolič in Marko Gorjup. Spodaj prilagam slike nekaj kadrov. Pod vsako izmed slik je zapisano besedilo, ki je v videu z njo povezano.

»Pokažem ti svoje mesto.«

»Nevid(e)na Lublana vas ne bo popeljala po znanih turističnih točkah, pokazali vam bomo drugo, skrito plat mesta.«

»Ulični vodniki so osebe z lastno izkušnjo brezdomstva. Vodenje poteka v manjših skupinah, vodniki poti ture prilagodijo svojim lastnim izkušnjam.«

»Jst sm se s turami, pa z našimi vodiči, spet zaljubila v Ljubljano. Ka sm vidla, da je Ljubljana še mrskej več od tistga kar jst poznam.«

»Odkrivaš mesto na novo.«

»Pišite, kličite, poiščite nas na spletu.«

»Nevid(e)na Lublana.«

Objave v medijih

Od leta 2013 do konca leta 2016 so nas obiskali naslednji mediji:

RADIO
TELEVIZIJA
SLOVENIJA

IZJAVA O AVTORSTVU MAGISTRSKEGA DELA 2. stopnja

PODATKI O ŠTUDENTU/-KI

Ime in priimek _____

Študijsko leto prvega vpisa v 1. letnik _____ / _____ magistrskega študijskega programa _____

IZJAVA

S svojimi podpisom zagotavljam, da:

- ☐ je predloženo magistrsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- ☐ sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, ustrezno navedena oz. citirana;
- ☐ sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela;
- ☐ sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- ☐ se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oziroma ideje predstavljene kot lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95, 68/2008), morebitna kršitev pa pomeni tudi hujšo disciplinsko kršitev po določbah Pravilnika o disciplinski odgovornosti študentov Univerze v Ljubljani;
- ☐ se zavedam škodljivih posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Pedagoški fakulteti;
- ☐ so elektronska oblika magistrskega dela, naslov (slov., angl.), povzetek (slov., angl.) ter ključne besede (slov., angl.) identični s tiskano obliko magistrskega dela ter soglašam z objavo elektronske oblike magistrskega dela v zbirki »Dela PeF UL«;
- ☐ dovolim javno objavo osebnih podatkov, vezanih na zaključek študija na spletnih straneh PeF UL in v publikacijah PeF UL;
- ☐ je magistrsko delo lektorirano in urejeno skladno s fakultetnim Pravilnikom o podiplomskem študiju 2. stopnje za nove študijske programe.

Datum _____

Podpis avtorja/-ice _____